

ŞEYTANIN TƏKƏBBÜRÜ

«Şeytan onlara hakim olmuş və Allah`ı zikr etməyi onlara unutturmuşdur. Onlar şeytanın firqəsidirlər. Bilin ki, ziyana uğrayanlar məhz onlar şeytanın firqəsidir!» («Mucadələ» surəsi, 19)

GİRİŞ

Allah Hz.Adəmdən əvvəl mələkləri və cinləri yaratmışdı. Onlar Allah`ı vəsf və mədh etməklə təsbih edirdilər. Allah sonra ilk insan olan Hz.Adəmi yaratdı və mələklərə ona səcdə etmələrini əmr etdi.

Mələklər Allah`ın əmrinə qəlbən itaət edərək Hz.Adəmə səcdə etdilər. Lakin mələklər arasında yer alan və cinlərdən olan İblis Allah`ın bu əmrinə qarşı çıxaraq Ona üsyan etdi. Çünki İblis özünün Hz.Adəmdən daha üstün olduğuna inanırdı. İblis bu təkəbbürünə görə ondan «Ey İblis! Sənə mənim Öz əlimlə yaratdığımı səcdə etməyə nə mane oldu? Təkəbbür göstərdin, yoxsa özünü yuxarı tutdun?» («Səd» surəsi, 75) soruşan Allah`a belə cavab vermişdi:

«Mən ondan daha xeyirliyəm. Çünki Sən məni oddan, onu isə palçıqdan yaratmışsan!» («Səd» surəsi, 76).

Allah`ın əmri qarşısında belə itaətsizliyə cürət edən İblis Allah tərəfindən lənətlənmiş və o, əbədi cəhənnəm əzabına layiq görülmüşdür.

İblisin Allah`a qarşı çıxmasına səbəb olan amil onun «təkəbbürü» və ya başqa sözlə desək, «özünü üstün hesab etməsi» idi. İblisin həmin lovğalığını ortaya çıxaran ən böyük səbəb onun nəfsində gizlədiyi bir xüsusiyyət idi - «ənaniyyət», «təkəbbür»...

Ərəb dilindəki «ənaniyyət» termini «mən» mənasında olan «ənə» sözündən əmələ gəlmişdir. Bir insanın özünə sərbəst şəkildə mənlik hissi verməsi, həm özünün, həm də ətrafında olanların varlığının Allah`dan heç bir asılılığının olmamasını iddia etməsi onun öz hərəkət və davranışlarını, baxışlarını və fikirlərini həmin düşüncə əsasında formalaşdırıb tənzipləməsi deməkdir.

Təkəbbür də ənaniyyətin təzahürlərindən biridir. Əgər bir insan həyatda bircə dəfə də olsa özünü mühüm şəxs kimi hiss edərsə, həmin insan Allah`ın ona verdiyi imkan və xüsusiyyətlər sayəsində qılsa müddət ərzində təkəbbürlülük psixologiyasına düşər.

Belə bir insan özünü hər zaman ön planda, ən yüksək mövqedə görməyə və göstərməyə başlayar. Quranın ifadəsi ilə desək, belə azgın vəziyyətdə olan insan özünə tanrılıq xüsusiyyəti vermiş olur.

Bu səbəbdən də ənaniyyət və bununla bağlı olan təkəbbürlülük və lovğalıq Allah`a şəriq qoşmaqla və küfr etməklə eyni tutulmuşdur. Belə ki, İblisin bu xüsusiyyəti Quranda «Səd» surəsinin 74-cü ayəsi ilə bildirilmişdir: «...təkəbbür göstərdi və kafirlərdən oldu» («Səd» surəsi, 74).

İblisin Hz.Adəmə səcdə etmək əmri alan zaman ortaya çıxan təkəbbürü onun əbədi əzaba düşər olmasına səbəb olmuşdur. Bu hal lovğalıq və təkəbbürlülüyn həmin kimsə üçün necə böyük bir təhlükə olduğunu göstərməyə kifayət edir.

Təkəbbürlülük və lovğalıq şeytanın xarakterinin ən başlıca xüsusiyyətidir. Bu səbəbdən də «ənaniyyət» hissi və bundan doğan təkəbbürlülük bütün azgınlıqların əsas qaynağı və təməlidir. Həmin xüsusiyyətlər milyonlarla insanı tarix boyunca sonsuz cəhənnəm oduna saldığı kimi bu gün də saysız-hesabsız insanın mənlik hissini təhlükə altında qoyur və onları İblisin yoluna çəkir.

Təkəbbürlü və lovğa olan, yəni özünə xüsusi bir mənlik hissi verərək Allah`a qarşı haqsız olaraq təkəbbürlülük göstərən, Onun qarşısında nə qədər aciz olduğunu bilməyən, Onun ayələrinə üz döndərən hər bir insan şeytanın bu hiyləsinə düşməyə məhkumdur. Əlinizdə olan kitabın əsas məqsədi də təkəbbürlülüğü və təkəbbürlülük hissini tutulanların xüsusiyyətlərini Quranda bildirilən şəkildə hər baxımdan üzə çıxarmaq, lovğalığın və təkəbbürlülüğün öz təsiri altına salmağa çalışdığı hər bir insanı bu mənfi təsirdən təmizlənməyə və çəkinməyə dəvət etməkdir.

Bu səbəblə də lovğa və təkəbbürlü insanların bütün kitab boyunca ayələrdə qeyd olunan halları onların ən əsas xüsusiyyəti olan «ənaniyyət» anlayışı çərçivəsində incələnilib nəzərdən keçiriləcək.

Ümidvarıq ki, bu kitab onu oxuyanların İblisə aid bu xüsusiyyətlərdən uzaq olmaları üçün bir xəbərdarlıq və nəsihət olacaq.

TƏKƏBBÜRLÜ OLMAĞIN SƏBƏBLƏRİ

Bir qədər əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, təkəbbürlülüğün əsasında insanın özünü Allah`dan asılı olmayan bir varlıq kimi görüb malik olduğu bəzi xüsusiyyətlərin özündən qaynaqlanmasını güman etməsi, bu səbəbdən də özünə «mənlik» kimi bir hiss verməsi dayanır. Halbuki bunun nə qədər cəfəng bir məntiq olduğunu görmək üçün müəyyən bir inanca və etiqada malik olmağa heç bir ehtiyac yoxdur.

Əgər insan bir qədər düşünsə, bu dünyaya öz istəyi ilə gəlmədiyini, burada nə qədər qalacağını bilmədiyini, malik olduğu fiziki xüsusiyyətlərin ona şəxsi istəyinə əsasən verilmədiyini asanlıqla görə bilər. Öz bədəni də daxil olmaqla sahib olduğu hər şeyin müvəqqəti olduğunu və onların nəhayət bir gün

yox olacağını dərk edər. Bütün bu qeyd olunanlar həmin insanın tamamilə aciz olmasının, heç nəyin, hətta əlində olan ən böyük şeylərin də əslində ona aid və onun nəzarətində olmamasının ən böyük dəlilləridir. Bunlar barədə bir qədər də dərinlən düşündüyümüz zaman həmin dəlillərin sayını artırmaq olar. Bütün bu həqiqətlərdən sonra bir insanın təkəbbürlülük göstərən lovğalanmasının nə qədər alçaldıcı, nə qədər ağıldan və məntiq-dənkənar bir hərəkət olması göz qabağındadır. Lakin əksər insanlar hətta belə sadə həqiqətləri də dərk etməyəcək və ya unudacaq bir şüursuzluq içində yaşayırlar. Elə bu səbəbdən də yaşadığımız dövrdə bir qədər az və ya çox şəkildə təkəbbür göstərməyən, lovğalanmayan insana rast gəlmək çox çətindir.

Halbuki Allah'ın böyüklüyünü, Onun bütün mövcud olanları yoxdan yaratdığını, insanların malik olduğu bütün imkanların və özəlliklərin onlara Allah tərəfindən verildiyini, Allah'ın dilədiyi anda hər şeyi onlardan ala biləcəyini, bütün canlıların bir gün öləcəyini, əbədi qalan (baqi, yəni varlığının sonu olmayan) varlığın yalnız Allah olduğunu bilən və daim bunu düşünən bir insanın təkəbbürlü və lovğa olub azgınlıq etməsi qeyri-mümkündür. Yalnız bütün bunları dərk edə bilməyən, öz qüsurlarını, acizliyini və sonda öləcəyini unudan insan belə bir şeyə cürət edə bilər.

Təkəbbürlülüyə səbəb olan amillər çox müxtəlifdir. Bəzən bir insanın əhəmiyyət vermədiyi bir məsələ digər bir insan üçün lovğalanmağa ən böyük səbəb ola bilər. Lakin bütövlükdə təkəbbür göstərən lovğalanmağa səbəb olan amillər bir çox insanlarda eynidir. Bu amillər bir insanın malik olduğu fiziki və ya əqli, maddi və ya mənəvi imkan və xüsusiyyətlərdən qaynaqlanır. Ən çox rast gəlinən səbəblər isə aşağıdakılardır:

- * güc və zənginlik;
- * gözəllik və gənclik;
- * vəzifə, ictimai mövqe və nüfuz;

* zəka, mədəniyyət və təhsil səviyyəsi.

Əlbəttə, bütün bu xüsusiyyətləri öz aralarında təsnifləşdirərək çoxaltmaq da olar. Burada insanın düşdüyü mühitə və şəraitə görə təkəbbür göstərə biləcəyi başqa səbəblər də ola bilər. Lakin əsas etibarilə ətrafındakı adamların təkəbbür göstərməsinin səbəblərini araşdıran hər bir insan yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlərdən birinə və ya bir neçəsinə mütləq rast gələcək.

Yuxarıda sadalanan bu xüsusiyyətlərə ayrı-ayrılıqda diqqət yetirildiyi zaman bütün bunların müvəqqəti amillər olması, insanın bunlara əbədi şəkildə sahib ola bilməyəcəyi aydın olur. Bir insan nə qədər gözəl, nə qədər varlı, nə qədər ağıllı olursa olsun, bütün bunlar müvəqqətidir və onlar bəlkə 50 il, bəlkə 80 il və ya ən çoxu 100 il davam edə bilər... Dünyanın hətta ən varlı insanı da, ən gözəl qadını da bundan artıq həyat sürə bilməz. Nəhayət, hər zaman qaçdığı ölüm insanı bir gün haqlayacaq və öyündüyü bütün cəhətlərini onun əlindən alacaq. Həmçinin bunu da yaddan çıxarmamaq lazımdır ki, heç bir insan həyatı boyu bütün istədiklərinə nail olacağına və onları bir daha itirməyəcəyinə əmin ola bilməz; onun buna heç bir zəmanəti yoxdur. İnsan sahib olduğu üçün lovğalandığı bütün maddi və mənəvi imkanları hər zaman itirə bilər. Biz insanlar ətrafımızda buna bənzər hadisələrlə tez-tez rastlaşırıq. Dünya həyatının əsl tərəfləri müqəddəs Qurani-Kərimdə də bütün insanların nəsihət alıb dərk edəcəyi şəkildə bildirilmişdir:

«Bilin ki, dünya həyatı oyun-oyuncaq, bər-bəzək, bir-birinizin qarşısında öyünmək və mal-dövləti, oğul-uşağı çoxaltmaqdan ibarətdir. Bu elə bir yağışa bənzəyir ki, onun yetişdirdiyi məhsul əkinçilərin xoşuna gəlir. Sonra o quruyar və sən onun saralıb solduğunu, daha sonra çör-çöpə döndüyünü görürsən. Axirətdə şiddətli əzab, Allah'dan bağışlanma və razılıq

gözləyir. Dünya həyatı aldanışdan başqa bir şey deyildir» («Hədid» surəsi, 20).

Bir qədər əvvəl də bildirdiyimiz kimi, təkəbbürə və lovğalığa səbəb olan bu xüsusiyyətlər əslində insana aid olan üstünlüklər deyil. Bütün bunlar Allah'ın insanlara Ona şükr etmək üçün verdiyi nemətlərdir. Lakin insan bu nemətləri ona verənin Allah olması həqiqəti və onların insana verilmə məqsədi barədə düşünmədikdə insanın təkəbbürü artır və o, əlində olan bütün nemətlərin mənbəyinin elə özü olduğunu güman etməyə başlayır.

İndi isə təkəbbür və lovğalığa səbəb olan bu xüsusiyyətləri və insanın vərdiş halına çevirdiyi həyatın iç üzünü, həmçinin bu həyatın müvəqqəti olması həqiqətini bir-bir nəzərdən keçirək...

Güc və zənginlik

Tarix boyunca yaşamış ən təkəbbürlü və lovğa insanlara nəzər yetirdiyimiz zaman onların mütləq böyük qüvvə və böyük sərvətlər sahibi olduğunu görürük. Bu insanlar əllərində olan gücə və imkanlara görə doğru yoldan azaraq ətraflarında olan insanlara zülm etmişlər.

Halbuki öz var-dövlətləri və sərvətləri ilə lovğalanan bu insanların dərk edə bilmədikləri çox mühüm bir həqiqət var: bu həqiqət də ondan ibarətdir ki, varlı və ya yoxsul olmasından asılı olmayaraq hər bir insan bir gün torpağa tapşırılacaq. Pul, mal-dövlət və sərvətlər isə insan öldüyü zaman öz dəyərini və mənasını itirəcək və bu dünyada qalacaq, insanı qarşıda gözləyən axirət həyatı isə davam edəcək. Bu dünyada əldə etdiyi pulu və sərvəti Allah yolunda sərf etməmişdirsə, həmin insan əbədi həyatda bunların heç bir faydasını görməyəcək. Əlindəki var-dövlətə görə təkəbbür göstərən lovğalanan, özünü üstün sayan

insan yaddan çıxarır ki, o, hətta ən kiçik bir virusa da çox asanlıqla məğlub ola bilər. Ən əsası isə odur ki, belə insanların hətta bir dünya qədər var-dövlətləri olsa da onlar tək-cə bir mikrob qarşısındakı acizlikdən xilas ola bilmirlər. Hətta bundan artıq var-dövlətləri olsa da onlar ölümdən qaça bilməzlər.

Üstəlik bu insanlar özlərindən sonra qoyub getdikləri var-dövlətləri ilə bu dünyadakı hörmət, etibar və nüfuzlarını qoruyub saxlayacaqlarını fikirləşsələr də axirətdə hesab verəcəkləri gün məyus olacaqlar. Çünki belə adamlar nə qədər varlı olsalar da öləndən 3-5 il sonra onları bəlkə də yalnız bir neçə nəfər xatırlayacaq. Eyni zamanda istisna olaraq hətta bir çoxları tərəfindən xatırlansalar da bunun onlara heç bir faydası olmayacaq. Çünki bütün həyatları boyunca Rəbbimiz qarşısında göstərdikləri təkəbbürün əvəzini alarkən kimlərinsə onları yada salmasının heç bir faydası olmayacaq.

Bu mövzu ilə bağlı başqa mühüm məqam isə təkəbbür göstərən lovğalanan insanların özlərinin bu cəhətləri ilə şəxsiyyət dərəcəsinə yüksəlmələridir. Halbuki əsl şəxsiyyət var-dövlət və zənginliklə əldə edilmir. Çünki bütün bu sərvətlər əldən çıxdıqda və ya həmin var-dövlətin daha artıqına sahib olan bir insanla qarşılaşanda bu güc, bu hörmət-izzət, bu mövqe və yüksək mərtəbə qəfildən yoxa çıxır. Əgər bir insan öz sərvəti, var-dövləti və zənginliyi ilə özünə etimad və mövqe qazanıb yüksək mərtəbəyə çatırsa, bütün bunların olmadığı və ya az olduğu hallarda həmin insan təbii olaraq məyus və ya etibarsız olacaq.

Halbuki bütün varlıqları yaradan Allah`a iman gətirən, yalnız Ona etibar edib arxalanan bir insan nə qədər böyük ölçüdə maddi ziyana düşsə də bundan onun şəxsiyyətinə heç bir xələl gəlməz. Çünki gücün yeganə mənbəyi Uca və Qadir Allah`dır və Allah`ın olmaması və itməsi (bu ifadələrdən Allah`a sığınırıq) kimi bir anlayış da qeyri-mümkündür. Deməli, bir insanın özünə etibarını və inamını formalaşdıran yeganə

güclü səbəb onun imanından və inamından qaynaqlanan Allah`a güvənc hissidir.

Özünün hər bir işində yalnız Allah`a etibar edib arxalanan insan çox güclü insandır. Allah`ın fəvqündə heç bir qüvvə yoxdur. Allah diləmədiyi təqdirdə iman gətirən insana heç bir zərər gəlmədiyi kimi bir hadisənin baş verməsi üçün də Allah`ın yalnız «Ol!» deməsi kifayət edir. Təbiətən aciz və möhtac olan insan övladı üçün Allah`a olan yaxınlıqdan daha böyük bir güc barədə hətta düşünmək də mümkün deyil. Bu səbəbdən də var-dövlətdən və ya başqa imkan və xüsusiyyətlərdən irəli gələn şəxsiyyət anlayışı möminə xas deyildir. Əsl mömin bütün bunları yalnız Allah`ın bir neməti və yalnız Onun yolunda istifadə edilməli olan imkanlar kimi qiymətləndirir. Bir ayədə belə buyrulur:

«Mal-dövlət, oğul-uşaq bu dünyanın bər-bəzəyidir. Əbədi qalan yaxşı əməllər isə Rəbbinin yanında həm savab, həm də ümid etibarilə daha xeyirlidir!» («Kəhf» surəsi, 46).

Yuxarıdakı ayədən də aydın olduğu kimi, təkəbbürlü və lovğa insanlar hətta öz övladlarına da bir növ maddiyyət gözü ilə baxır və onlardan öyünmək və lovğalanmaq vasitəsi kimi istifadə edirlər. Belələri övladlarının malik olduğu bütün xüsusiyyətlərdə öz əməklərinin olduğunu bildirir, elə təkəbbür göstərirlər ki, sanki bu uşaqları yaradan da elə özləridir. Belə insanlar öz övladlarını onlara verilmiş bir nemət və Allah`ın dilədiyi şəkildə tərbiyə edilməli olan əmanət kimi yox, başqaları ilə rəqabətdə istifadə edəcəkləri bir vasitə kimi görürlər. Buna görə də uşaqlarının nə yeməsi, nə geyməsi, hansı məktəbə getməsi, hansı avtomobil və ya hansı ixtisas sahibi olması kimi məsələlər sözügedən adamlardan ötrü çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnsanlar arasında geniş yayılan «özünü nümayiş etdirmək, özünü göstərmək» xəstəliyi yalnız onların övladları ilə məhdudlaşmır. Cəmiyyətin mühüm hissəsini təşkil edən insan-

lar özlərini bir-birinə yedikləri, içdikləri, geyindikləri, avtomobilləri, yaşadıqları evlər və onların içində olan əşyalarla nümayiş etdirirlər. Burada ən maraqlı cəhət isə odur ki, belə insanlar bütün həyatları boyunca etdikləri hər şeyin başqaları tərəfindən təqdir olunub qiymətləndirilməsini qarşılarına bir məqsəd kimi qoyurlar. Qısaca olaraq belə demək olar ki, heç kim öz sağlamlığı, ehtiyacı və ya rahatlığı üçün hərəkət etmir. Evlərinin nə ilə döşənməsindən başlayaraq avtomobillərinə, hətta geyimlərinə qədər hər şey onların öyünə və lovğalana bilmələri üçün bir vasitədir. Ətraflarında olan insanların nə deyəcəkləri onlar üçün çox mühümdür. Bu da daimi ehtirasa və daha artığını istəməyə səbəb olur. Görəsən, həmin ehtiras insanın nəfsinin bütün istəklərini təmin etmək üçün kifayətdirmi?

Allah inkarçı bir insanın ehtirasının heç bir zaman bitib-tükənmək bilmədiyini Öz ayələri ilə bizim diqqətimizə çatdırır. İnsanın inkarçılığı və təkəbbürü artdıqca onun var-dövlət ehtirası və acgözlüyü də artır. Belə ki, aşağıdakı ayələr inkarçı insanın malik olduğu mənəvi ruh halını bizə aydın şəkildə açıqlayır:

«Məni Öz yaratdığım kimsə ilə tək burax! Mən ona bol mal-dövlət əta etdim. Yanında hazır duran oğullar. Ona hər şeyi artıqlaması ilə müyəssər etdim. Bütün bunlardan sonra yenə də artırmağımı istəyir» («Muddəssir» surəsi, 11-15).

Ayədə də ifadə edildiyi kimi, bu dünya həyatında nəfsinin istəkləri heç vaxt bitmədiyinə görə insan daim ondan daha artığını əldə etmək istəyir. Arzuladığına sahib olana qədər ehtirasla istəyir, sahib olduqdan dərhal sonra isə yenisini istəməyə başlayır və bu ehtiras onun bütün həyatı boyunca davam edir. İnsan övladı belə hesab edir ki, o, arzuladığı bir şeyi əldə etdikdən sonra çox xoşbəxt olacaq, lakin bu, bir neçə dəfədən sonra bunun əslində belə olmadığını anlayır. Buna baxmayaraq daxilində olan ehtirasın təsiri ilə daha yaxşısını və gözəlini əldə etməyə tamah salır. Məsələn, bir mənzil almaq üçün illərlə çalışır.

Həmin mənzili aldıqdan bir-iki il sonra daha yaxşı, daha rahat və geniş bir mənzil görür və bu dəfə onu almaq istəyir. Fərz edək ki, onu da aldı, bundan da üç-beş il keçəndən sonra ayrıca bir evə köçmək kimi xəyallar qurmağa başlayır. Yaxşı, bunu da aldıqdan sonra nə olacaq? Yəqin ki, sonra da daha yüksək quruluşa malik, lüks döşənmiş, üzgüçülük hovuzu və ya müxtəlif özəllikləri olan yeni bir yer istəməyə başlayacaq.

Ətrafımızda da bunun müxtəlif nümunələri ilə rastlaşırıq. İnsanlar ev, avtomobil, bağ kimi şeylərlə və övladları ilə məşğul olarkən özlərini çox dar çərçivəyə salır və həyatlarının sonuna qədər vaxtlarını bunlarla keçirirlər. Əlbəttə, insanların bunları istəməsi çox təbii və məqbuldur, lakin onların bütün həyatlarını belə işlərə sərf etməsi son dərəcə mənasızdır. Beləliklə, bəzi insanlar belə həyat oyunlarında öz istəklərinə nail olsalar da onların əksəriyyəti öz arzusuna çatmır və həyatdan da ürəklərində qalmış həmin arzu və ehtirasları ilə birgə köçürlər.

Belə böyük var-dövlət ehtirasına malik olmaq əslində çox mənasız işdir. Bu mənasızlıq yalnız dünyanın müvəqqəti olması və həyatın bir göz qırpımında keçməsi ilə bağlı deyil. Bunu da unutmaq olmaz: dünyada ən zəngin insanların həyatına nəzər yetirdiyimiz zaman görürük ki, belə adamlar onlarla otaqdan ibarət olan malikanələrə malik olsalar da onlar eyni anda bütün otaqlardan istifadə edə bilmədiklərinə görə bu otaqların yalnız birində yaşayırlar. Onlar qarderoblarla dolu olan geyimlərə malik olsalar da eyni anda yalnız bir geyimdən istifadə edirlər. Həmçinin hər saatda bir geyim dəyişdirsələr də bir müddətdən sonra bundan da bezirlər. Allah`ın neməti olan minlərlə növ yeməklərə malik olsalar belə ən çoxu iki-üç qab yeməklə kifayətlənir, çox yemək istəsələr də bu, onlardan ötrü bir işgəncəyə çevrilir... Bütün bu qeyd olunanlardan aydın görünür ki, insanların əksər davranışları yalnız boş ehtirasdan irəli gəlir. Halbuki adi gözlə baxdığımız zaman bu sadalananlar nə ehtiras,

nə də təkəbbür qaynağıdır, tam əksinə, bütün bunlar müvəqqəti dünyanın aldadıcı üzüdür. İnsanların qulaqardına vurduğu və diqqət yetirmədiyi bu həqiqət Quranda belə ifadə edilir:

«Qadınlar, uşaqlar, qızıl-gümüş yığınları, yaxşı cins atlar, mal-qara və əkin yerləri kimi nəfsin istədiyi və arzuladığı şeylər insanlara gözəl göstərilmişdir. (Lakin bütün) bunlar dünyaya həyatının keçici zövqüdür, gözəl dönüş yeri isə Allah yanındadır» («Ali-İmran» surəsi, 14).

Burada diqqət yetirilməli olan başqa bir mühüm cəhət isə insanın sahib olduğu hər şeyin yalnız Allah'ın diləməsi ilə mövcud olmasıdır. Allah bəzi insanları onlar dünyaya gələndən etibarən varlı edir, bəzilərini də bütün ömrü boyu yoxsulluqla imtahana çəkir. Lakin bir insanın Allah'ın ona verdiyi nemətlərə görə təkəbbür göstərüb lovğalanması ağılsızlıqdır. Çünki Allah insanlar arasında istədiyi adama çox az, bəzilərinə isə daha artıq nemət və ruzi verə bilər. Hər iki hal da imtahan üçündür, dünyada kimin daha yaxşı və gözəl əməl sahibi olacağını sınamaqdan ötrüdür. Bu da bir ayədə belə ifadə edilir:

«Allah istədiyi bəndəni ruzisini bol da edər, azaldar da. Onlar isə dünya həyatı ilə sevindilər. Halbuki dünya həyatı axirət həyatı ilə müqayisədə çox cüzi bir şeydir» («Rəd» surəsi, 26).

Bu halda müddəti bir göz qırpımına bərabər olan dünya həyatında bir tələyə düşməmək və əlindəki var-dövlətdən Allah'a təkəbbür göstərmək vasitəsi kimi yox, Ona şükr etmək vasitəsi kimi istifadə etmək lazımdır. Çünki qiyamət günü bütün var-dövlətin və övladların yox olub gedəcəyi dəhşətli bir gündür. Hər şeyin alt-üst və darmadağın olacağı həmin qiyamət günü həm bunlardan bir əsər-ələmət qalmayacaq, həm də Allah'a qarşı işlənən hər bir günahın cəzası veriləcək.

Bu kitabın sonrakı fəsillərində əllərindəki var-dövlətləri səbəbi ilə təkəbbür göstərüb lovğalanan və bu cəhətlərinə görə

adları Quranda çəkilən insanların həyatından müfəssəl şəkildə nümunələr verəcəyik.

Gözəllik və gənclik

Gözəllik də insanın nəfsinin üzə çıxmasına və onun təkəbbür göstərməsinə səbəb olan cəhətlərdən biridir. Bir çox insanlar dünyanın belə müvəqqəti və tez sıradan çıxıb bilən bəzəklərinə aldanırlar. Halbuki gözəllik hər şeydən əvvəl insanın öz söyləri ilə əldə edə bilmədiyi, ona yalnız Allah tərəfindən verilən və hər an geri alınması da çox asan olan bir üstünlük və nemətdir.

Hamı bilir ki, gözəllik çox asanlıqla əldən çıxıb bilər. Xalq arasında buna aid «Bir qılgıncım da kifayətdir» deyimi var. İnsanın üzündə əmələ gələn bir yara, yanıq və ya bədənin bir əzasının itirilməsi gözəlliyin məhv olması üçün kifayətdir. Bu da cəmiyyətdə tez-tez rast gəldiyimiz bir haldır. Belə ki, heç bir insan özünü bu təhlükədən uzaq hesab edə və ya ondan sığortalana bilməz.

İnsan həmin təhlükələrin hətta heç biri ilə rastlaşmasa belə gözəlliyin qaçılmaz və amansız bir düşməni var ki, o da qocalıqdır. Dünyanın ən gözəl insanı da bir gün yaşlaşıb qocalır və bir qədər sonra onun əvvəlki gözəlliyindən heç bir əlamət qalmır. Cəmiyyət tərəfindən tanınan məşhur insanlar bunun ən bariz nümunəsidir. Belə insanlar bir müddət xalq tərəfindən olduqca bəyənələn, heyranlıqla izlənilən, hamının ideali olan və onların yerində olması arzulanan insanlardır. Lakin müəyyən bir müddət keçdikdən sonra onlar da Allah`ın istəyi ilə qocalırlar, Allah`ın bu yazısına qarşı çıxıb bilmir, qocalmağa əngəl olmağı bacarmır, yaşlaşmaqdan xilas ola bilmirlər. Onlar əllərində olan bütün sərvət və imkanlardan özlərini cavanlaşdırmaq üçün istifadə etsələr də bu söyləri ilə qaçılmaz bir yazını ən bö-

yük ehtimalla 3-5 il gecikdirə bilərlər, bundan artıq heç nəyə nail ola bilməzlər.

Gözəllik və gənclikdən irəli gələn təkəbbürün mənasızlığını dərk etmək üçün gətirilən bu nümunələr diqqətçəkicidir. Lakin çox gözəl bir insanın ölümündən sonrakı ilk on gün ərzində düşəcəyi vəziyyətə diqqət yetirmək də çox faydalı olardı.

İnsanın bədəni torpağın altına qoyulduqdan sonra sürətli şəkildə parçalanma mərhələsinə qədəm qoyur. Mikroblar fəaliyyətə başlayır, qarın boşluğunda toplanan qazlar cəsədi şişirdir və bədəni tanınmaz bir vəziyyətə salır. Qazın diafraqmaya göstərdiyi təzyiq nəticəsində ağızdan və burundan qanlı köpüklər gəlməyə başlayır. Hər xarici, həm də daxili orqanlarda çürümə başlayır və ətrafa dözülməz dərəcədə pis qoxular yayılır. Beyin tamamilə çürüyür. Sümüklər oynaqlardan tam ayrılır və insanın skeleti dağılmağa başlayır. Bu hal yalnız sümüklər qalana qədər davam edir.

İnsan bütün bunları gözünün önünə gətirmək istəməsə də bu, hamının qarşılaşacağı qaçılmaz bir həqiqətdir. Əgər insan gözəlliyn yalnız ona aid olduğunu güman edirsə, ondan qalan həmin çürümüş bədəni də özünə aid etməlidir. Lakin dünyanın ən gözəl adamı da bütün bunlardan dəhşətli dərəcədə diksiniəcək. Çünki o bu çürümüş cəsədlə özünü insanlara nümayiş etdirir və Rəbbimiz qarşısında təkəbbür göstərərək lovğalana bilməyəcək.

Bura qədər söylədiklərimizdə təkəbbürü bir lovğalıq və yekəxanılıq kimi təqdim etdik. Təkəbbürün təsiri nəticəsində ortaya çıxan bir başqa cəhət də məyusluqdur. Bəzi insanlar iddia etdikləri gözəlliyə sahib ola bilmədiklərinə görə məyus olurlar. Əslində bu da elə təkəbbürün başqa bir əlamətidir. Çünki insan öz bədəninə sahib çıxır, gözəlliynin mənbəyinin özü ilə bağlı olduğunu güman edir və ona verilməmiş bir cəhəti bir qüsur və çatışmazlıq sayır. Ən doğru hərəkət isə Allah'a iman

gətirənlərin davranışlarıdır. Möminlər Allah'ın verdiyi bütün nemətlərdən razı qalır, öz cismani xüsusiyyətlərinə görə isə nə məyus olmur, nə də bu cəhətləri ilə lovğalanmırlar. Onlar öz bədənlərinin əsl sahibinin Allah olduğunu anlayıb dərk edir və bununla sınağa çəkildiklərini bilirlər. Onlardan ötrü ən mühüm məsələ insanın ruhu, insanın Allah'a olan səmimi yaxınlığıdır.

Gözəlliyn insana Allah tərəfindən verildiyini bilib Ona şükr etmək və təvazökar olmaq ən doğru davranışdır, əsl müsəlman əxlaqıdır. Belə ki, Allah malik olduğu nemətlər səbəbi ilə həddini aşmayan, təkəbbürlülük etməyən və hər şeyin sahibinin Allah olduğunu bilən insana Öz dərğahından bir rəhmət, sevimlilik və nur verər, beləliklə də o, cismani mənada gözəl sayılan bir çox insanlardan daha üstün cəhətlərlə nemətləndirilmiş olar.

Vəzifə, ictimai mövqə və nüfuz

«Yer üzündə təkəbbürlə gəzib dolanma. Çünki sən nə yeri yara bilər, nə də (boyca) yüksəlib dağlara çata bilərsən» («İsra» surəsi, 37).

Cəmiyyətdə müəyyən bir mövqə sahibi olmaq və bunun verdiyi nüfuz və etibar dünya həyatının tələlərindən biridir. Buna görə də insanın özünü üstün hesab etməsi, təkəbbür göstərüb lovğalanması son dərəcə boş və mənasız işdir. Çünki tarixdə güclü ictimai mövqə sahibi olub yüksələn və çox böyük qüvvəyə sahib olduqları halda onların hamısını bir anda itirən insanlar çox olmuşdur. Bütün insanlar belə nümunələrə şahiddir. Bunları gördükləri halda tutduqları mövqeyə, vəzifəyə və ya sənətlərinə görə təkəbbür göstərüb lovğalanan insanlar özləri də bilmədən ağılsız bir vəziyyətdə düşürlər. Çünki mövqə və ya nüfuz bu dünyada əldə edilən, bu dünyada qalacaq və üstəlik də yalnız müəyyən insanlar tərəfindən təqdir edilən xüsusiyyətlərdir. Mə-

sələn, varlı bir insan yalnız onun ətrafında işləyənlərin yanında etibar qazana bilər. Yaxud da bir dövlət adamı yalnız öz ölkəsinin insanları tərəfindən yüksək qiymətləndirilə bilər. Bu insan əgər məşhur bir sənət adamıdırsa, o, yalnız əyləndirdiyi insanları razı sala bilər. Hətta bir adamın bütün dünyanın insanları tərəfindən təqdir edilib sevildiyini fərz etsək də vəziyyət yenə dəyişməyəcək. Çünki onu təqdir edən insanlar nəticə etibarilə adi insanlardır və həmin hal da qısamüddətli olub bir gün bitəcək.

Dünyada əsla dəyişməyəcək yeganə həqiqət isə budur: bir insan istər yüksək ictimai mövqe sahibi olsun, istərsə də adi adam, istər şah olsun, istərsə də çoban, fərq etməz, o da öləndən sonra bütün insanlar kimi torpağın altına gedəcək. Dünyada əldə etdiklərinin ona heç bir faydası olmayacaq, yəni məzarda sadəcə olaraq öz sümükləri ilə baş-baş qalacaq. Belə bir halda heç kimin vəzifəsinə, sənətinə, qüvvəsinə və ya gözəlliyinə baxılmayacaq, yalnız onun bu dünyada Allah`ın istədiyi şəkildə yaşayıb-yaşamaması haqqında soruşulacaq. Hər bir insanın əbədi həyatındakı mövzu da bu dünyadakı davranışları, Rəbbinə qəlbən bağlı olub-olmaması haqqında olacaq. Bu insanlardan və onların axirətdəki vəziyyətindən Quranda belə bəhs olunur:

«Dinlərini oyun və əyləncə sayanları, dünya həyatının məğrur etdiyi şəxsləri boşla getsinlər. Onlara xatırlat ki, heç kəs qazandığı əmələ görə özünü həlakə düşər etməsin. Onun Allah`dan başqa heç bir dostu və havadarı yoxdur! O hər hansı bir fidiyəni versə belə, qəbul olunmaz. Onlar etdikləri əməllərə görə əzabə düşər olanlardır. Onları küfr etdiklərinə görə qaynar su və şiddətli əzabə gözləyir!» («Ənam» surəsi, 70).

Eləcə də tutduğu mövqeyə və vəzifəyə görə təkəbbür göstərən lovğalananlar, bütün bunları digər insanlar qarşısında bir üstünlük kimi görənlər bunun ağrı-acısını daha çox özləri çəkəcəklər. Çünki həmin məntiqlə baxdığımız zaman hamıdan daha üstün və daha yüksək mövqedə olan bir nəfər mütləq var.

Əllərində olanlarla öyünən bu insanlar məqam və nüfuz baxımından onlardan bir pillə yüksəkdə dayanan adamların yanında əzilib alçalırlar. Bu da onları utandıran bir davranış tərzidir.

Bu mövzunun başqa bir tərəfi isə bu təkəbbürlü xarakterin dünyada həmin insana heç nə verməməsidir. Belə insanlar öz yaxın ətrafları tərəfindən nə qədər yüksəldilsələr də onlar əslində sevilməyən və yaxınlarının arzulamadığı insanlardır. Təvazökar insanlar isə ruhun, aqlın və əxlaqın daha mühüm şərt olduğunu anlayırlar. Onlar belə cəhətləri hətta gündəmə də gətirməzlər. Təvazökar olduqlarına görə də insanların gözündə ucalır, daha çox sevilir və sayılırlar.

Zəka, mədəniyyət və təhsil səviyyəsi

Təkəbbürün ən başlıca səbəblərindən biri olan pul, gözəllik və mövqedən başqa insanların yüksək nəzərlərlə baxdıqları, böyük əhəmiyyət verib qürur məsələsinə çevirdikləri başqa mövzular da var. Məsələn, bitirilən və ya təhsil alınan məktəbin adı və xüsusiyyətləri bir çoxlarından ötrü çox mühüm etimad və nüfuz qazanmaq mənbəyidir. Həmin məktəb ələlxüsus da ödənişli və yaxud imtahanla qəbul edilən bir məktəbdirsə, insanlar bunu tez-tez dilə gətirib öz aralarında bununla öyünürlər. Lakin başqa məsələlər kimi bu məsələ də Allah`ın onlar üçün qoyduğu müəyyən yola əsasən həyata keçir. Buna görə lovğalanmaq əslində haqsız yerə təkəbbür göstərmək deməkdir. Çünki axirətdə heç kimdən bitirdiyi məktəb, mədəniyyət səviyyəsi, ağıl səviyyəsi haqqında soruşmayacaqlar (təbii ki, insanların bu məsələ ilə bağlı özlərini inkişaf etdirməsi çox vacibdir, lakin onların bunu edərəkən özlərini öyüb ucaltması səhv hərəkətdir). İnsanlar öz Rəbbinin qarşısına çıxdıqları zaman yalnız Ona olan səmimi münasibəti, qəlblərindəki təqvaları (Allah qorxusu), göstərdik-

ləri təvazökarlıq və yerinə yetirdikləri ibadətləri haqqında sorğu-suala tutulacaqlar.

Yalnız dünya həyatının müvəqqəti nemətlərini əldə etməyi özlərinə məqsəd sayan bu insanlar kiçik və böyük olmasından asılı olmayaraq malik olduqları bütün xüsusiyyətlərə əsasən təkəbbür göstərən lovgalanırlar. Xüsusən də mədəniyyət sahəsində bir bilik sahibi olmaq, özünə görə çox mühüm biliklər əldə etmək təkəbbürlü insanların əsas xüsusiyyətlərindəndir. Səthi düşüncənin xüsusiyyətləri yenə də bu məqamda ortaya çıxır. Çünki bir insan biologiya sahəsində dünyanın ən savadlı professoru ola və ya bu günə qədər dünyaya gəlib-getmiş insanlar arasında fizika sahəsində ən düzgün nəzəriyyələri irəli sürə bilər. Lakin onun qulaqardına vurmamalı olduğu bir məsələ var. Belə ki, o, hətta bütün biliklərindən istifadə etsə belə fizikanın bircə qanununu da dəyişdirə və yaxud bircə hüceyrəni də yarada bilməz.

Bura qədər sadalanan müəyyən məsələlərdən başqa kiçik məsələlərin feline uyub təkəbbürə qarılan və üstünlük iddiasında olan insanlar da var. Məsələn, saçlarının xüsusiyyəti, boyunun uzunluğu, avtomobili, geyimi, kompüteri yaxşı bilməsi, gözəl səsə malik olması, vəzifəli dostlarının olması kimi primitiv mövzular bir çoxlarından ötrü təkəbbür göstərən lovgalanmağa səbəb olur. Lakin ağıllı insanlar bu tipli davranışların nə dərəcədə bəsit və mənasız olduğunu yaxşı anlaşırlar.

Ağıllı insanlar olaraq öz həyatlarını təvazökarlıq üzərində quran peyğəmbərlər və möminlər bizlərdən ötrü ən gözəl nümunələrdir. Məsələn, Hz.Süleyman çox zəngin və güclü idi, lakin o bu imkanlarından yalnız Allah`ın razılığını qazana bilmək üçün istifadə etmişdi. Eyni zamanda Hz.Zülqərneyn də qövmələr üzərindəki hakimiyyətini Allah`ın dininə xidmət etmək üçün bir vasitə sayırdı. Hz.Davud isə əldə etdiyi mövqedə durarkən

Allah`ın rızasına uyğun davranmağa və ədalətli olmağa xüsusi diqqət yetirmişdi.

Bu üstün insanlarla yanaşı Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) yanında olan səhəbələrən həyatı da müsəlmanlar üçün gözəl bir örnəkdir. Onların bir çoxu öz qövmünün yüksək, zəngin və mədəni təbəqəsinə məxsus ailələrin üzvləri olduqları halda Allah`ın dininə uyğun yaşamaqla ictimai mövqe, var-dövlət və ətrafdakı insanlar arasında seçim etmək lazım gəldikdə hamısı düşünmədən Allah`ı və Onun Rəsulunu (s.ə.v.) seçmişdi. Çünki onlar dünya həyatının vacib olmadığını, axirətin mühüm olduğunu bilirdilər. Onlar Allah`ı razı salmaq məqsədilə Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) cərgəsində yer aldılar, lazım gələndə hicrət etdilər, mal-dövlətlərinə və sərvətlərinə, mövqe və nüfuzlarına əhəmiyyət vermədilər, bütün həyatlarını dinə xidmət etməyə sərf etdilər.

Allah`ın razı olduğu yol hamıya məlumdur. Var-dövlət, pul, gözəllik, zəka, nüfuz, gənclik və s. bu kimi bəzi xüsusiyyətlərə malik olan insanlar bilməlidirlər ki, bütün bunlar onlara Allah tərəfindən verilib və onlar bu nemətlərlə sadəcə olaraq imtahana çəkilirlər. Axirətdə də bunların hər birinə görə bir-bir imtahana çəkiləcəklər. Bunları dərk etməyib Allah qarşısında təkəbbür göstərən insanların mənəvi aləmindən bəhs edən bir ayə aşağıdakı kimidir:

«Məgər insan heç kəsin ona gücü çatmayacağını zənn edir? Və: «Mən xeyli mal-dövlət sərf etmişəm!» - deyir? Məgər o heç kəsin onu görmədiyini güman edir?» («Bələd» surəsi, 5-7).

Bunu oxuyarkən seçiləcək ən doğru yol insanın bütün bunları öz üzərində hiss edərək düşünməsidir. Çünki nəfs təkəbbür göstərib lovğalanmağa çox meyllidir və özünə bununla bağlı çox asanlıqla mövzu tapır. Nəfs üçün ağıl, mədəniyyət, sənət, ev, avtomobil, təhsil, cismani gözəllik və ya təkəbbür doğura

biləcək bu kimi çox amillər var. Onların da hər birini öz içində təsnifləşdirmək mümkündür. Ən əsas məsələ Allah'ın «dünyanın müvəqqəti bəzəyi» adlandırdığı bu şeylərin heç birinə qapılmamaqdır. Yaddan çıxarılmamalı olan mühüm məsələlərdən biri də odur ki, təkəbbür və lovğalıq insanı həm bu dünyada, həm də axirətdə başısağrı edir.

TƏKƏBBÜRÜN İNSANIN RUHUNA TƏSİRLƏRİ

Təkəbbürlü insanlar həm öz hərislikləri, həm də ad-san, nüfuz, şan-şöhrət ardınca qaçmaları ilə diqqət çəkirlər. Onlar düşükləri şəraitdə həmişə ən üstün, ən fərqli, ən qüvvətli, ən diqqətçəkici insan olmaq istəyirlər. Məsələn, onlar gözəllikləri, var-dövlətləri, mal-mülkləri, ağılları və ya mövqeləri kimi təkəbbür doğuran xüsusiyyətlərinə çox güvənirlər. Həmçinin əllərindəkiləri əbədi olaraq itirməyəcəklərini güman edirlər. Öz ağıllarına və cəfəng məntiqlərinə heç bir şübhələri olmur. İnsanların bir çoxu onlardakı bu böyük qüsurları gördüyü halda özləri bunu görməyərək ideal olduqlarını zənn edirlər. Belə ki, bu təkəbbürlü insanlar əslində düçar olduqları düşüncə və qavrayış çatışmazlığı ilə yanaşı hətta fərqi belə vara bilmədikləri daha bir acizlik içindədirlər. Allah belə insanların düşüncələrində olan qüsuru və əqli çatışmazlıqlarını Quranda belə ifadə etmişdir:

«Onların içərisində səni dinləyənlər də vardır. Ağılkəsməz, anlamaz karlara sənmi eşitdirə biləcəksən?! Onların içərisində sənə baxanlar da vardır. Bəsirəti olmayan korlara doğru yolu sənmi göstərə biləcəksən?!» («Yunus» surəsi, 42-43).

Bu insanları təkəbbür göstərməyə sövq edən məsələ onların malik olduğu xüsusiyyətlərə görə müxtəlif olsa da təkəbbürlü insanların ruhi vəziyyətinin və mənəvi durumunun bəzi ortaqlıq məqamları var. Bu məqamlar da öz içində təfsilatı ilə in-

cələnib təsnif edilə bilər. Lakin burada onları bir neçə başlıq altında toplamaq daha faydalı olardı.

Xəstə və nizamsız bir ruhi vəziyyətə malikdirlər

Normal insanlarda özünü açıq büruzə verən səmimi, şən bir ovqat olduğu halda təkəbbürlü insanların mənəviyyatında və ruhi vəziyyətlərində böyük çatışmazlıqlar, qaranlıqlar və nizamsızlıq olur. Lovğalıq və aldanış içində olan bu insanların daxili aləmi stress və qorxu ilə, beyinləri isə xırda və əhəmiyyətsiz məsələlərlə doludur və onların şüuru zülmət qaranlıq bir dünyadır. Belə bir hal insanı üzür, tez qocaldır və onun ruhi sağlamlığını da pozur.

Mənəvi baxımdan başqalarından zəif olan bu insanlar soyuq təbiətli və nadan olurlar. Demək olar ki, belə insanlardan gözəl bir mimika, sevgi əlaməti, təqdirəlayiq nəsə gözləmək və yaxud müsbət əməllərə sövq edən bir söz eşitmək qeyri-mümkündür. Onların olduğu yerdə gülmək, əylənmək çox çətindir. Xüsusən də kişilər arasında ani hücumlar, kobudluq, aqressivlik, barıt kimi tez partlamaq əlamətləri geniş yayılıb. Qadınlarda isə təkəbbür özünü narahatlıq və gərginlik kimi xüsusiyyətlərin timsalında büruzə verir. Buna görə də onların içində olduqları mühit daim gərgin olur, hətta ən kiçik bir məsələni də bəhanə edərək onu şişirdir, necə deyərlər, «qaşınmayan yerdən qan çıxarırlar».

Ən çox qorxduqları şey səhv etməkdir

Beyinləri lovğalıq və təkəbbürlə dolu olan insanların bütün hərəkət və düşüncələri insanların gözündə bir dəyər və hörmət qazanıb üstün olmağa xidmət edir. Buna görə də belə adamlar səhv etməkdən çox qorxurlar. Çünki səhv etdikləri za-

man insanların gözündən düşəcəklərini, onların etibarını itirəcəklərini düşünürlər. Özlərinə qeyri-adi bir tərzdə arxayındırlar, lakin bu arxayınçılıqları ilə yanaşı səhv addım atma ehtimallarının narahatlığını daim hiss edirlər. Özlərini hər bir səhv hərəkətdən uzaq tutmağa çalışır, heç bir səhvi özlərinə yaraşdırmır və xətalarını qəbul etmirlər. Onlar əsla səhv etməyəcəklərini fikirləşirlər. Özlərini hər bir məsələdə daim təmizə çıxarmağa çalışırlar. Ayələrdən birində belə insanlar haqqında belə bildirilir:

«Özlərini təmizə çıxaranları görmürsənmi? Xeyr, Allah istədiyini təmizə çıxardar və onlara xurma çərdəyindəki nazik tel qədər zülm olunmaz!» («Nİsa» surəsi, 49).

Başqa tərəfdən, həmin insanlarla eyni xarakterə malik olan digər insanlar da onların yanında səhv etməkdən çəkinirlər. Çünki onlar başqalarının səhvlərini çox şışirdir və bunu tez-tez dilə gətirirlər. Səhv edən adamlara qarşı amansız olur, onları lağa qoyur və təhqir edib alçaldırlar. Çünki o biri insanların səhvləri üzə çıxarılıb yayıldıqca özlərinin haqlı yaxud səhvsiz insan olmalarını ortaya qoymaq asanlaşır. Belə təkəbbürlü və lovğa adamların bu hərəkətlərinə görə də heç kim onların yanında özünü rahat hiss etmir, hər kəs onlarla birlikdə olmaqdan bir sıxıntı və narahatlıq duyar. Belə insanlar öz ətraflarına daim mənfi enerji verirlər.

Təkəbbürlü və lovğa insanlar özlərinin haqqında danışılan bu hərəkətlərinə görə səmimiyyətin nə olduğunu heç vaxt bilib bilməzlər. İnsanlardan hər zaman uzaq olduqlarına və qeyri-səmimi davranışlarına görə bu zövqdən məhrum olurlar. Bu səbəbdən də həm özləri başqalarına qarşı səmimiyyət göstərə bilmirlər, həm də başqaları onlarla səmimi davranmır. Çünki bu normal adamlar öz səmimi hərəkətləri, səhvləri, təbii qüsurları, zövq və ya əyləncələri ilə lovğa və təkəbbürlü adamlar tərəfindən hər an lağa qoyulmaqdan qorxurlar. Belə ki, lovğa adamların bu mənfi hərəkətləri və pis əxlaqı onların əllərindəki qüvvə-

ni və ya sərvəti itirdikləri zaman tək qalmasına səbəb olur. Lakin bu da yaddan çıxarılmamalıdır ki, onlar özlərini hətta ən yüksək hesab etdikləri zamanlarda belə Quran əxlaqından uzaq olan xüsusiyyətlərinə görə mənəvi baxımdan təkdiirlər.

Tənqiddə dözə bilmirlər

Tənqid edilmək təkəbbürlü və lovğa insanların böyük narahatlığına və qəzəbinə səbəb olur. Onlar tənqid edildikdə və ya səhvləri üzlərinə deyildikdə əl və üz əzələləri gərilir, sifətləri donuqlaşır. Onlar nüfuzlarını itirməyi sanki «dünyanın başlarına uçması» kimi qəbul edirlər. Özləri başqalarının səhvlərini ələ saldıqlarına və onları lovğa-lovğa tənqid etdiklərinə görə başqalarının da onlara eyni gözlə baxacağını, onları ələ salıb alçaldaçağını güman edirlər. Bir məsələdə tənqid edildikləri zaman və ya onlara öyüd-nəsihət veriləndə hamının qarşısında alçalıqlarına inanırlar. Belə ki, bu ruhi vəziyyət də onların yalnız mənəvi cəhətdən deyil, cismani baxımdan təsirlənmələrinə səbəb olur. Mimikalarının təbiiliyi aradan qalxır, səs tonlarında enib-qalxmalar müşahidə olunur, adi halda onlarda rastlanmayan davranışlar ortaya çıxır, beləliklə də maddi və ya mənəvi baxımdan böyük sıxıntı və əzginlik vəziyyətinə düşürlər. Onlar belə bir vəziyyətdə rahatlığı, sakitliyi heç zaman əldə edə bilməzlər.

Lovğa adamlar həyata hər şeydən əvvəl «ən gözəl», «ən ağıllı», «ən üstün», «ən keyfiyyətli» olmaq iddiası ilə başlamışlar. Bu da onları daim sıxıntıya salan, gərginlik içində saxlayan bir məsələdir. Özlərini bu qədər üstün və qüsursuz hesab etdiklərinə (daha doğrusu, göstərməyə çalışdıqlarına) görə təbii şəkildə hətta ən kiçik bir xatırlatma və ya məsləhət də onları əsəbiləşdirir. Lakin Allah`dan qorxmayan və öz nəfslərini tanrılaşdıran bu insanlar bir şeyi unudurlar. Ola bilsin ki, onlar özlərini

başqa insanlar qarşısında səhsiz, ideal göstərməyə çalışsınlar. Bu zaman bəzən istədiklərinə çata da bilirlər, yəni ətrafında olan bir çox insanlar onların həqiqi mənada qüsursuz olduğunu düşünə bilər. Lakin kiçik və ya böyük olmasından asılı olmaya-raq etdikləri bütün səhvlər axirət günü bir-bir onların qarşısına çıxacaqdır. Çünki «Məgər onlar bilmirlərmi ki, Allah onların gizlində də, aşkarda da nə etdiklərini bilir?!» («Bəqərə» surəsi, 77) ayəsində də ifadə edildiyi kimi, üstün qüdrət sahibi olan Allah belə adamların nəfsləri ilə bağlı olan hər bir xırda şeyi də bilir. Onlar isə insanları aldatmağa çalışdıqları halda özləri olduqca axmaq bir vəziyyətə düşmüş, Yaradanı və hesab verəcəkləri günü yaddan çıxararaq yalnız özlərini aldatmışlar.

Ən çox xoşladıkları şey başqaları tərəfindən təriflənməkdir

Təkəbbürlü və lovğa insanın ruhi vəziyyəti onun həyata baxışlarından və danışıq tərzindən asanlıqla aydın olur. Belə insanlar özlərini ya hədsiz dərəcədə öyür, ya da başqaları tərəfindən təriflənmələri üçün şərait yaradırlar. Digər tərəfdən isə belə adamların qəlbində başqa insanlara qarşı onların üstün xüsusiyyətlərinə görə bir kin və qəzəb olur. Bu da onların baxışlarından aydın olur. Belə insanların üzərinə lovğalılıq və təkəbbürdən irəli gələn bir ağırlıq çökmüşdür. Onlar ümumiyyətlə hər bir şəraitdə, hər bir məsələdə yalnız özlərini düşünərək xüsusən də başqa insanlardan «ağır» davranmağa, fərqlənməyə çalışırlar. Xoşladıkları yeganə şey yalnız özlərini öymək, başqaları tərəfindən təriflənmək və ön plana çıxmaqdır.

Təkəbbür sevməyin və sevlməyin qarşısında bir maneədir

Belə insanlar ən çox özlərini sevir, buna görə də həqiqi sevgini əsla yaşaya bilmirlər. Belə adamlar ən çoxu müəyyən bir həddə qədər sevgini təqlid edə bilirlər. Başqalarını sevmək onlara ar gəlir, hər zaman sevilən kəs və maraq dairəsində qalan adam olmaq istəyirlər. Sevməyi və ya sevgi göstərməyi bir növ zəiflik kimi qiymətləndirirlər.

Bu adamların sevmək kimi qabiliyyətləri onların içindəki təkəbbürə görə hələ inkişaf etməmişdir. Çünki birini sevə bilmək üçün həmin insanda hər şeydən əvvəl müsbət cəhətləri görə bilmək lazımdır. Lakin lovğa və təkəbbürlü insanlar bunları görmək istəmirlər. Çünki onların gözündə həmişə ən üstün olan insan elə məhz özləridir. Bu səbəbdən də başqalarının sahib olduğu gözəlliyə, ağıla, əxlaqa və ya var-dövlətə qısqançlıqla yanaşır, onların sahib olduqlarına həsəd aparırlar. Bu həsəd hissi bəzən elə bir həddə çatır ki, həmin insanların bütün müsbət və gözəl xüsusiyyətlərini itirməsini arzulayırlar.

Lovğa adamların sevgi hissini duya bilməməsinin başqa bir səbəbi isə onların qarşı tərəfin sahib olduğu müsbət cəhətləri görə bilməmələridir. Üstəlik onlar bu cəhətləri görsələr də onu dilə gətirməkdən çəkinirlər. Əgər olduqları şəraitdə özlərindən daha üstün xüsusiyyətlərə malik olan insanlar varsa, dərhal oradan uzaqlaşmaq istəyirlər. İçlərində gəzdirdikləri həsəd və qısqançlıq səbəbi ilə başqa insanlarla anlaşıya və yola gedə bilmirlər.

Belə bir davranış sərgiləyən təkəbbürlü insanlar əslində çox böyük səhvlərə yol verirlər. Allah`ın insanlara verdiyi mühüm nemət olan sevgini beləcə əllərindən qaçırır və əsl sevgini bütün həyatları boyunca hiss etmirlər. Belə insanlar sevməyi bacarmadıqları kimi hətta ağıllı və gözəl olsalar belə heç kim tərəfindən həqiqi mənada sevilə bilməzlər. Ola bilər ki, onların yanında özlərinin müəyyən şəxsi mənfəətlərini əsas götürən insanlar olsun. İnsanların əksəriyyəti isə belələrinə öz aralarında

hətta görmək də istəməz. Çünki onların xarakterində və xüsusiyyətlərində insanları özlərindən diksindirib uzaqlaşdıran cəhətlər var. Əlbəttə, lovğa və təkəbbürlü adamların imkanları nə qədər geniş və böyük olursa-olsun, fərqi yoxdur, sevgi, yaxınlıq, səmimiyyət və təvazökarlıq olmayan yerdə hamının belələrindən qaçıb uzaqlaşması təbiidir.

Heç nədən zövq almırlar

Təkəbbürlü və lovğa insan normal şəkildə əylənməyi də bacarmır. Hamı tərəfindən bəyənilən, insanlarda sevincə və könül xoşluğuna səbəb olan hadisə və məkanlar onun üçün tamamilə başqa bir məna ifadə edir. Onlar belə şəraitdə başqalarında mənfi cəhətlər axtardıqları halda digər bir tərəfdən də özlərinin «ideal» olmalarını nümayiş etdirməyə çalışırlar. «Ağır hərəkət etməyi» və fərqlənməyi üstünlük, əylənməyi isə bəsitlik kimi qiymətləndirirlər.

Lakin nəticədə bunun acısını özləri çəkirlər. Onlar əylənmək, sevinmək, mənəvi rahatlıq, şadlanmaq kimi nemətlərin dadını bilmir və daim öz qaranlıq dünyalarında yaşayırlar. Çox maraqlıdır ki, belə adamlar düşdükləri sıxıntılı vəziyyətin səbəbini də heç cür dərk edə bilmirlər. Çünki belələri öz aləmlərində bir çox üstünlüklərə malikdirlər. Lakin daxillərində olan bu qüssədən, sıxıntıdan və narahatlıqdan heç bir vəchlə xilas ola bilmirlər. Belə ki, bu da Allah`a qarşı təkəbbür göstərən insanların düşüncə və anlayışlarının qapalı olduğunu göstərən dəlillərdən biridir. Çünki onların qəlblərinə bu sıxıntıyı verən qüvvə Onun qarşısındakı acizliklərini unuduqları və bununla da böyük bir aldanış üçün düşdükləri Rəbbimizdir.

Quranın «Ona: «Allah`dan qorx!» - deyildiyi zaman lovğalıq onu günah törətməyə vadar edir. Beləsinə cəhənnəm kifayətdir. Ora nə pis məskəndir!» («Bəqərə» surəsi, 206) ayəsində

təkəbbürlü insanların necə lovğalanmasından bəhs edilir. Allah da həmin «böyüklük iddiasının və təkəbbürün» və Onu «unutmalarının» müqabilində onlara daimi sıxıntı, narahatlıq və mə-nəvi əzabla dolu bir ruhi vəziyyət və mənfi cəhətlər vermişdir. Bu həqiqət bir ayədə belə ifadə olunur:

«Allah kimi düz yola yönəltmək istəsə, onun köksünü İslam üçün açıb genişləndirər, kimi azdırmaq istəsə, onun ürə-yini daraldıb sıxıntıya salar. O, sanki göyə çıxar. Allah iman gətirməyənlərə pisliyi belə edər!» («Ənam» surəsi, 125).

Əlbəttə, bütün bu xüsusiyyətlər insana bu dünyada verilmiş bəlalardır. Belə insanların axirətdə görəcəyi əzab isə daha böyük olacaq.

TƏKƏBBÜRÜN İNSAN ORQANIZMINƏ MƏNFI TƏSİRLƏRİ

Təkəbbür insanın ətraf aləmə qarşı daim quru və laqeyd davranmasına səbəb olduğuna görə bir müddət sonra onda bö-yük bir narahatlıq və stress əmələ gətirir. Səhv etmək, tənqid olunmaq, alçalmaq, nüfuzunu itirmək, önə çıxmaq, üstün olmaq, baxıb lovğalandığı şeylərini itirmək kimi qayğılar insanı çox yorur, ondan daim diqqətli olmağı tələb edir. Bu da stress və narahatlığın meydana çıxması üçün ideal şərait yaradır. Buna görə də təkəbbürlü insanın üzünün ifadəsi və ruhi vəziyyəti tə-vəkkül (Allah'a qəlbən güvənən) sahibi olan təvazökar insanın analoji vəziyyətindən çox fərqlənir.

Təkəbbürlü insanlar stress və narahatlıq içində keçirdikləri həyatları ilə ətraflarına verdikləri zərərdən daha artığını öz orqanizmlərinə verirlər. Lakin onların əksəriyyəti bunun fərqinə vara bilmir. Onlar öz yaxın ətraflarına hər zaman ən yaxşı və ən üstün görünmək istədiklərinə görə beyinlərində böyük bir gər-

ginlik var. Bunun əlamətlərini onların bütün orqanizmində görmək mümkündür.

Lovğa və təkəbbürlü adamların daxili gərginliyi, stressi və narahatçılığı onların vücudunda müxtəlif təsir və əlamətlərlə ortaya çıxır. Məsələn, belə adamların saçları gec uzanır, cod və cansız olur. Dəriləri tərəvətini itirmiş kimi görünür, quru və yaşlı insanın dərisini xatırladır. Qocalığın və yaşlılığın əlamətləri özünü çox tez büruzə verir. Dərilərində ani surətdə qırışlar yarana bilər. Ağızlarında quruluq olur. Zahiri cəhətdən çox gözəgəlimli insanlar olsalar da diqqət yetirildiyi zaman vücudlarında mənfi bir təsir dərhal gözə çarpır. Gözlərinin canlılığı itir, baxışları donuq görünüş alır. Üz əzələlərinin yığıldığı və təbii olmadığı çox asanlıqla sezilir. Qadınların dərilərində təkəbbürün təsiri ilə anlaşılmaz bir şəkildə kişiləşmə əlamətləri ortaya çıxır, onların dərisi qalınlaşır, tüklənir, damarları çıxır, əllərində olan sümüklər aydın görünür, həmçinin dərilərində saralma halları olur.

Təkəbbürlü və lovğa insan fiziki baxımdan nə qədər gözəl və gözəgəlimli olsa da onun təkəbbürdən və ağılsızlıqdan irəli gələn cismani qüsurları dərhal nəzərə çarpır. Lakin bununla yanaşı səmimi və təvazökar bir mömin,-o, hətta orta gözəllikdə də olsa,-gözə imanın təsiri ilə daha xoş və şirin gələ bilər.

Başqa bir tərəfdən isə təkəbbürlü və lovğa insanlarda diqqəti onların danışıq qüsurları cəlb edir. Belə adamlar rahat, rəvan, səlis və səmimi danışa bilmirlər. Belə insanlar yalnız öz ağıllarını bəyəndiklərinə görə onların məntiqi çox nizamsız və anlaşılmaz olur. Onlar səmimi və hikmətli danışmaq əvəzinə öz qüsurlarını örtə biləcək şəkildə gəlişigözəl sözlər deyir, səhvlərinin ortaya çıxmasının qarşısını almaq və yaxud da insanların etimadını qazanmaq məqsədilə danışırlar. Buna görə də qurduqları hər bir cümlə həm ağılsız olur, həm də onun doğru olmaması dərhal üzə çıxır. Xüsusən də nəfsləri sıxıldığı zaman, yəni

səhvləri ortaya çıxanda və ya xoşlamadıqları bir şey xatırlananda bütün bu xüsusiyyətlər özünü daha aydın büruzə verir.

Təkəbbürün insanın zahiri və ya fiziki görünüşünə göstərdiyi bu mənfi təsirlər onların daxili orqanlarında da mühüm zədələrə səbəb olur. Təkəbbürdən irəli gələn böyük narahatlıq və stress öz təsirini eynilə içki, siqaret kimi yavaş-yavaş göstərir, lakin son nəticədə mühüm problemlərə səbəb olur. Mütəxəssislər tərəfindən də isbat edildiyinə görə, stressin bir çox xəstəliklərə səbəb olması hamıya məlum olan bir həqiqətdir. Stressin ən çox müşahidə edilən nəticələri mədə ağrıları, qastrit, həzm pozuntularıdır. Başqa daxili orqanlarda da bu və ya bir çox başqa mənfi nəticələr meydana gəlir.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, haqqında bəhs olunan bütün bu təsirlər onlar yalnız diqqətlə müşahidə edilib qiymətləndirildiyi zaman görünür. Həmin əlamətləri daşıyan insanlardan soruşulsa, onlar bunu rədd edər və ya başqa izahatlar verə bilərlər. Lakin təkəbbürlü və lovğa bir insanla Allah`a təslim olmuş səmimi bir mömin müqayisə edildiyi zaman onların aralarındakı bu fiziki və mənəvi fərqlər dərhal gözə çarpar. Bu fərqlər xüsusən də yaş artdıqca daha qabarıq və inkaredilməz bir şəkil alır. Təkəbbürlü və lovğa insan bu halda ən böyük zərəri elə özünə vurmuş olur. Belə adamlar həm mənəvi-ruhi, həm də cismani baxımdan zədə alırlar. Halbuki möminlər yalnız Allah`a təslim olub yalnız Ona güvənməyin və alın yazısına inamın insanda doğurduğu ruhi halla olduqca rahat, sevincli, şad-xürrəm, dinc həyat tərzini keçirirlər. Əlbəttə ki, yaşlaşma əlamətləri onlarda da görünür. Lakin bu əlamətlər təkəbbürdən qaynaqlanan stressin, ruhi sıxıntı və gərginliyin təsiri ilə meydana gələn əlamətlərdən çox fərqlənir. Beləliklə, möminlər həm bu dünyada rahatlıq içində yaşayır və çox şey qazanmış olur, həm də axirətdə...

GIZLI TƏKƏBBÜR

Təkəbbürün, yəni özünü üstün hesab etmənin başqa bir növü də gizli təkəbbürdür. Gizli təkəbbürə malik olan insanlar davranış baxımından klassik təkəbbürlü insanlardan fərqlənirlər. Onların arasında olan ən böyük fərq təkəbbürlü insanın kənardan çox asanlıqla bilinməsi, gizli təkəbbürə malik olanların isə kənardan uzun müddət tanınmamasıdır.

Təkəbbürlü insanlar öz lovğalığı və təkəbbürünü büruzə verməkdən, özlərini açıq şəkildə böyük göstərməkdən çəkinmirlər. Digərləri isə öz təkəbbürünü gizləyir. Şeytani bir düşüncəyə malik olan bu insanlar öz təkəbbür və lovğalıqlarının nəzərə çarpmaması üçün böyük səylər göstərirlər. Əlbəttə ki, burada insanın ağılına belə suallar gəlir: Bu insanlar öz təkəbbürlərini niyə gizlədirlər? Nə üçün buna belə böyük səy göstərirlər?

Bunun müxtəlif səbəbləri var. Klassik təkəbbürlü insanlardan fərqli olaraq daha ağıllı olan bu insanlar əslində nəyin doğru, nəyinsə səhv olduğunu yaxşı bilirlər. Bu səbəblə də təkəbbürün və lovğalığın digər insanlarda mənfi hisslər doğuracağını və onları təbii şəkildə əsəbiləşdirəcəyini anlayırlar. Belələri insanların etibarını qazanmağa olduqca böyük əhəmiyyət verdiklərinə görə onların etibarını itirməmək məqsədilə öz təkəbbürlərini gizləməyə üstünlük verirlər. Təvazökar olmağın bir üstünlük, bir müsbət cəhət olduğunu bildiklərinə görə də elə görünməyə çalışırlar.

Həmin insanlar inanırlar ki, gizli şəkildə «ən ağıllı», «ən haqlı» adamlar elə onların özləridir. Onlar özlərini öz gözlərində demək olar ki, tanrılaşdırır, bu halda da hər hansı bir qüsuru və ya səhvi özlərinə sığışdırma bilmirlər. Bu səbəbdən də öz daxili aləmlərini ətrafdakılara, yəni başqa insanlara bildirməməyə çalışırlar. Buna görə də özlərini təkəbbürlü göstərmək istəmir, bundan çox utanırlar. Belə adamlar yalnız Allah'dan qorxmalı,

yalnız Ondan çəkinməli olduqları halda sadəcə olaraq insanların etibarını itirməkdən qorxurlar.

Belə insanların ən çox xoşladığı şeylərdən biri də insanlara öz qəlblərində, gizli şəkildə, arxada lağ etməkdir. Onlar öz nəfslərini bu yolla təmin etmək istəyirlər. Hər zaman olduğu kimi bunun da kənardan sezilməməsinə diqqət yetirirlər.

Belə adamlar öz təkəbbürlərini olduqca şeytani bir şəkildə gizlədirlər. Burada ilk öncə bunu qeyd etmək lazımdır ki, belə insanlar düşükləri mühitdə özləri barədə ən ideal insan təsəvvürü yaratmaq istəyirlər. İnsanların onları «təmiz qəbli» adam kimi tanıması onlar üçün həyati əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Bu səbəblə də özlərini qüsuruz və günahsız göstərməyə çalışırlar. Beləliklə də insanların rəğbətini və sevgisini qazanmaq, ətrafdakılar tərəfindən qiymətləndirilmək və bəyənilmək, insanların gözündə ucalmaq, bunun sayəsində isə təkəbbürlərini gizli-gizli davam etdirmək istəyirlər.

Təkəbbürlü insanların özlərini daim öyməsi və ön plana çıxarmaq istəməsi ilə müqayisədə gizli təkəbbürə malik olan adamlar ola bilsin ki, özlərini bir o qədər də öyməsinlər. Onların planları daha incə, bir qədər də dəqiq desək, daha şeytanidir. Onlar əksər hallarda başqalarının onları tərifləyəcəkləri bir şərait yaradırlar.

Belə bir təkəbbür forması çox təhlükəli olub aysberqə bənzəyir (aysberqin görünən hissəsi suyun altında qalan hissəsi ilə müqayisədə çox kiçikdir). Klassik təkəbbürlü insanların davranışları asanlıqla seçildiyindən onlardan qorunmaq, tədbir görmək mümkündür. Lakin öz təkəbbürünü gizləyən adamlarla bağlı vəziyyət bundan çox fərqlənir. Onların təkəbbürü gec hiss olunur. Beləliklə də onlara nəsihət vermək, düşükləri vəziyyəti başa salmaq daha çətindir.

Belə insanlar bu vəziyyətə adətən yaxşı bir vəzifə, mövqe və ya böyük bir səlahiyyət səbəbi ilə düşürlər. Daha doğrusu,

onların içindəki təkəbbür və lovğalıq mərəzi adətən belə hallarda şiddətlənir. Onlar belə hesab edir ki, üstün olduqlarına görə həmin məsuliyyət və səlahiyyət onlara həvalə edilmişdir. Onlara bunun əksini inandırmaq çox çətinidir. Xüsusən də əgər bu vəzifədə hər hansı bir uğur qazana bilsələr, onların içindəki bu təkəbbür bütün qəlblərini bürüyər.

Gizli təkəbbürün ortaya çıxdığı bir çox başqa sahələr də var. Məsələn, zahirən təvazökar görünən bir vəzifə sahibi həmin vəzifəsini itirdikdən sonra gözlənilməz dərəcədə dəyişir, özünə qapanıb qalır, ümitsiz, əzgin və durğun bir vəziyyətə düşür. Bax, bu, onun təkəbbürünün ən mühüm əlamətidir. Təvazökar bir insan var-dövlət, mal-mülk, vəzifə kimi nemətlərin olması və ya itirilməsi hallarında öz tövrünü, davranışını, ovqatını və hərəkətlərini əsla dəyişməz. Çünki o, bunların hamısında bir xeyirin və hikmətin olduğunu bilir və hansı halda olursa olsun Allah'ın razılığını əldə etmək istəyir. Bu davranışın əksini göstərən bir insanın isə nüfuza, mövqeyə, var-dövlətə böyük əhəmiyyət verməsi, beləliklə də lovğa bir adam olması həqiqəti sübuta yetir.

Təvazökar bir insan həddən artıq sadə və səmimi bir şəxsiyyətə malikdir, onun rahatlığını əlindən alacaq heç bir cəhəti yoxdur. Lakin bunu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hədsiz təvazökarlıq göstərmək də təkəbbürün və lovğalığın mühüm əlamətlərindən biri sayılır. Çünki öz daxilində gizli şəkildə təkəbbür saxlayan bir insan təvazökarlığın təqdir edildiyi şəraitlərdə qeyri-səmimi təvazökarlıq göstərərək insanların etibarını və rəğbətini qazanmaq, onlar tərəfindən təriflənmək istəyir.

Bir qədər əvvəl də qeyd edildiyi kimi, gizli təkəbbür gözlənilməz məqamlarda ortaya çıxdığına görə mühüm bir təhlükə yaradır. Ətrafdakı adamlar ilk dəfə üz-üzə gəldikləri həmin təkəbbürlü insanın əsl siması qarşısında çaşqınlığa düşürlər. Məsələn, təkəbbürsüz və təvazökar bir adam kimi tanınan lovğa

bir adam səhv etdiyi və yaxud da tənqid edildiyi bir anda çox əsəbiləşib öz hərəkətlərinə nəzarət etməyə bilər. Bunun səbəbi onun səhvinin başqa insanlar tərəfindən öyrənilməsidir, bu vəziyyət onu çox narahat edir. Onun təkəbbürünün həmin ana qəddər ortaya çıxmamasının səbəbi isə şəxsi maraqları ilə ziddiyyət təşkil edən bir vəziyyətin yaranmamasıdır. Lakin indi insanların gözündə bütün etibar və nüfuzunun sarsıldığını düşünür və elə hərəkətlər edir ki, daxilindəki bütün təkəbbür və azgınlıqlar üzə çıxır.

Gizli təkəbbür özünü əxlaqi pozğunluqlarla da büruzə verir. İnsan öz qüsurlarının ortaya çıxmaması üçün yalan danışa və ya yüksəlmək üçün başqalarının qüsurlarını ortaya çıxarmağa çalışa bilər. Səhv etməkdən də möhkəm qorxar. Bir qüsuru üzə çıxdığı zaman özünü qınayaraq, məyus olaraq yaxud da ağlayaraq ona gələ biləcək mümkün təzyiqləri zərərsizləşdirməyə, beləliklə də özünü qorumağa çalışır.

Təkəbbürlü insanlar öz narazılıqlarını səssiz etiraz formalarına əl atmaqla, naz etməklə, küsməklə, ətrafında olan insanları acılamaqla ifadə edirlər. Bu səbəbdən də hər kəs bu əlamətləri gördüyü zaman sırf təkəbbür əlamətləri ilə üz-üzə olduğunu anlaya bilər. Halbuki bu qeyd olunanların əksəriyyəti gizli təkəbbürdə yoxdur. Gizli təkəbbürə malik olan insanlar kənardan baxıldığı zaman şən, qıvrıq, normal insanlar kimi görünürlər. Onların gündəlik həyatlarındakı davranışları da əsasən çox təbiidir. Hətta bəzən təvazökarlığı da çox yaxşı təqlid etdiklərinə görə ətrafdakı adamlar onlara inanırlar. Lakin belə insanların ən bariz xüsusiyyəti onların özlərini elə öz gözlərində çox böyütmələridir. Onlar öz sənətlərində, məktəblərində, içində olduqları mühitlərdə və ya məşğul olduqları sahələrdə «ən yaxşı» olduqlarına inanırlar. Bu hal onların şüuraltısına möhkəmcə yerimişdir. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, kənardan buna əks təsir aldıkları zaman onların əsl xüsusiyyətləri üzə çıxır, buna

ani olaraq reaksiya verir, əsəbiləşirlər. Haqlarının tapdalandığını düşünərək öz içlərində qarmaqarışlıq bir ruhi vəziyyət şəraitində yaşayırlar. Bu da sözügedən insanların ağırlı yerlərinin və zəif nöqtələrinin olmasına işarədir. Onların bu «sarı simi»nə toxunulduğu anda təkəbbürləri üzə çıxır, ani olaraq divanəlik dərəcəsinə çatırlar.

Gizli təkəbbürə malik olan və özlərini daim təmizə çıxarmağa çalışan insanlar qəlblərində olan təkəbbürü və lovğalığı ola bilsin ki, bir müddət gizləyə bilsinlər, lakin Allah onların qəlbində olanları yaxşı bilir və onları mütləq üzə çıxarır. Belə ki, Quran ayələrində də bu məsələyə belə diqqət yetirilir:

«Şübhəsiz ki, Allah onların gizlində də, aşkarda da nə etdiklərini bilir. Allah təkəbbür edənləri sevməz!» («Nəhl» surəsi, 23).

Haqqında bəhs olunan hər iki qrupun, yəni açıq və gizli təkəbbür sahiblərinin mühüm ortaq xüsusiyyətlərindən biri də onların qaçılmaz olan aqibətidir: onların hər ikisinin sonu cəhənnəmdir. Açıq və gizli şəkildə olmasından asılı olmayaraq dünyada Rəbbimizə qarşı təkəbbür göstərənlərin hansı aqibətlə qarşılaşacaqları Quranın bir çox ayəsində bildirilmişdir. Bu ayələrdən biri aşağıdakı kimidir:

«Haydı, girin əbədi qalacağınız cəhənnəmin qapılarına. Təkəbbürlülərin məskəni necə də pisdir!» («Nəhl» surəsi, 29).

QURANDA VERİLƏN TƏKƏBBÜR NÜMUNƏLƏRİ

Təkəbbürlü insanların başçısı şeytandır

Şeytanın təkəbbür göstərməsi və buna görə də Allah'ın hüzurundan qovulması Quranda insanlara bir ibrət kimi göstərilir. Bu kitabın girişində də toxunduğumuz kimi, Allah Hz.Adəmi yaratmış və mələklərə ona səcdə etmələrini əmr etmişdi.

Mələklər Allah`ın əmrini yerinə yetirdikləri zaman cinlərdən olan İblis Hz.Adəmə səcdə etməmişdi. O, özünün insandan üstün yaradıldığı iddiasını irəli sürmüş və itaətsizlik nümayiş etdirmişdi. Bu hərəkəti də onun Allah`ın hüzurundan qovulmasına səbəb olmuşdu.

Quranda şeytan haqqındakı hekayədə İblisin Allah`a qarşı çıxmasının səbəbi belə izah edilir:

«Allah: «Mən sənə əmr edəndə sənə səcdə etməyə nə mane oldu?» - deyə buyurdu. (İblis:) «Mən ondan daha yaxşıyam, çünki Sən mənə oddan, onu isə palçıqdan yaratdın!» - dedi» («Əraf» surəsi, 12).

İblis özünün daha üstün varlıq olması iddiasını irəli sürərək insana səcdə etməyi rədd edir. Lakin onun üsyan etməsinin əsasında dayanan arqument çox çürük və mənasızdır. O, özünün oddan, insanın isə palçıqdan yaradıldığını bildirir və odun palçığa nisbətən daha üstün bir maddə olması fikrini irəli sürür. Yəni onun təkəbbür göstərməsinin səbəbləri iki maddə arasında olan fiziki quruluş fərfinə söykənir. Lakin palçıqdan yaxud da oddan yaradılmalarından asılı olmayaraq həm İblis, həm də insan Allah tərəfindən yaradılmış varlıqlardır. Yaradılmış varlığın özünün yaradıldığı maddəni əsas götürməklə onu Yaradanın əmrinə qarşı çıxması həm böyük bir ağılsızlıq, həm də böyük bir nankorluqdur.

Bunlarla yanaşı İblisin özünü üstün hesab etdiyi məqam diqqətlə incələyəndə onun hətta zahirən də nə qədər yanlışlığı, gümanının nə qədər səhv olduğu asanlıqla aydın olur. Od palçıqdan zahirən daha parıltılı və nəzərəçarpan ola bilər, lakin torpağın tərkibi bir çox mineral və maddələrlə zəngindir. Bütün qiymətli maddələr və daşlar torpağın tərkibindədir. Allah diləməsə, torpaq asanlıqla sıradan çıxmaz, yox olmaz, lakin od bir anda sönmə bilər. Torpağın başqa bir üstün xüsusiyyəti də var. Belə ki, torpaq odun üzərinə atılanda onu söndürür.

Bütün bunları hələ bir kənara qoyaq, Allah`ın verdiyi hökmün çək-çevirə salınmasından, saf-çürük edilməsindən, onun müzakirəyə çıxarılmasından hansı səbəblə olursa-olsun söhbət belə gedə bilməz. Lakin İblisin təkəbbürü onun ağıllı davranmamasına, bütün varlıqların tək və şəriksiz Yaradıcısı olan Uca Allah`ın yüksək qüdrətini dərk etməməsinə, Onu lazımlınca təqdir edib qiymətləndirməməsinə səbəb olmuşdur. Bu ağılsızlığının bir nəticəsi kimi də sadə bir fiziki fərq onun aldanması üçün kifayət etmişdir. İblis Allah`ın hüsurunda olmasına, cənnətdəki gözəlliyi və cəhənnəmdəki əzabı bilməsinə baxmayaraq təkəbbüründən irəli gələn bu aldanışı onun öz Yaradıcısının əmrinə qarşı çıxmasına səbəb olmuşdur:

«Yadına sal ki, bir zaman mələklərə: «Adəmə səcdə edin!» -deyə əmr etmişdik. İblisdən başqa hamısı səcdə etdilər. İblis: «Sənin palçıqdan yaratdığına mən səcdə edəmmi?!» - demişdi» («İsra» surəsi, 61).

Ayədəki son ifadə İblisin nə qədər təkəbbürlü olmasının göstəricisidir. Başqa birisinin yüksəldilməsi, özünün isə arxa planda qalması, hətta həmin o kimsəyə səcdə etməsinin ondan tələb olunması İblisin həmin ana qədər öz daxilində gizlətdiyi təkəbbür hissini üzə çıxardı. İblis belə bir halın ona verdiyi şüursuzluq içində də Allah`a qarşı çıxdı, Uca Yaradıcı lazımlınca təqdir edə bilmədi, Ona qarşı hörmətsiz davrandı (Allah`ı bunlardan uzaq tuturuq). Bu hərəkətinə görə Allah Quranda şeytana belə buyurur:

«Ey İblis! Sənə mənim Öz əlimlə yaratdığıma səcdə etməyə nə mane oldu? Təkəbbür göstərdin, yoxsa özünü yuxarı tutdun?» («Səd» surəsi, 75)

Şeytanın özünü yüksəltmək üçün Allah`a qarşı qaldırdığı üsyan tərsinə çevrilərək onun elə öz başında çatladı. Allah şeytanın batıl yoluna tabe olan bütün təkəbbürlü insanlara ibrət olsun deyər şeytanı alçaltdı və onu cənnətdən qovdu:

«Allah buyurdu: «Oradan rüsvay olmuş və qovulmuş halda çıx. Onlardan hər kim sənə uysa, əlbəttə, cəhənnəmi sizin hamınızla dolduracağam!» («Əraf» surəsi, 18).

Ayələrdən də gördüyümüz kimi, şeytanın ən böyük ağılsızlığı onun öz məntiqsizliyi ilə şərhlər verməsi və bunları həqiqət kimi qəbul etməsidir. Belə bir məntiqsizlik şeytanın felinə uyan və içində «şeytani təkəbbür» daşıyan hər bir insanda rast gəldiyimiz başlıca cəhətlərdən biridir. Təkəbbürün insanı nə dərəcədə kor etməsi şeytanın və ona tabe olanların onları yaradan sonsuz qüdrət sahibi Allah`a qarşı üsyan etmələrindən də aydın şəkildə görünür. Bütün hadisələri yalnız bir nöqtəyi-nəzərdən, öz mənfəəti və razılığı çərçivəsində qiymətləndirən bir insanın bəsirət gözünün tamamilə kor olması da çox təbii haldır. Belə insanlar hər şeyi olduğundan daha fərqli şəkildə qəbul edir və tam əksinə olan şərhlər verirlər.

Şeytanın insanları yoldan çıxarması

Şeytanın məntiqsiz düşüncəsinə əsasən onun alçalmasına insan səbəb olmuşdur. O da Allah`ın hüzurundan qovulmazdan əvvəl bu vəziyyətdə düşməsinə səbəb olan insanı özü kimi azdırıb ondan intiqam almaq üçün Allah`dan müəyyən bir möhlət istəmişdi. Beləliklə, şeytan qısqandıdığı, özündən üstün olmasını istəmədiyi insanı müxtəlif yollarla doğru yoldan azdıracaq və bu, onun Allah qarşısında təkəbbür göstərməsinə səbəb olacaqdı. Şeytan özü alçaldıldığı bir halda insanın üstün olması onun təkəbbürünə sığışmayan bir vəziyyətdir. Quranın şeytan haqqında olan hekayəsində bu hadisə belə bildirilir:

«Allah: «Mən sənə əmr edəndə sənə səcdə etməyə nə mane oldu?» - deyər buyurdu. (İblis:) «Mən ondan daha yaxşıyam, çünki Sən məni oddan, onu isə pəncədən yaratdın!» - dedi».

Allah buyurdu: «Oradan aşağı en. Orada sənə təkəbbür göstərmək yaramaz. Çıx, çünki sən alçaqlardansan!»

İblis dedi: «Mənə qiyamətə qədər möhlət ver!»

Allah buyurdu: «Sən möhlət verilənlərdənsən!»

İblis dedi: «Sən məni azdırıb yoldan çıxartdığın üçün mən də Sənin düz yolunun üstündə oturub insanlara mane olaçağam! Sonra Onların qarşılarından və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükr edən görməyəcəksən!» («Əraf» surəsi, 12-17).

Bu hadisədən sonra İblisin insana qarşı mübarizəsi başlandı. Bundan sonra İblis ona verilən möhlət ərzində insanları Allah yolundan çəkindirəcək, bu məqsədlə də hər bir yoldan istifadə edəcək və insanların əksəriyyətini özünə tabe edəcəkdi. Belə ki, Quranda həqiqətən də əksər insanların şeytana tabe olduğu və bu səbəbdən də çox alçaldıldığı bildirilir. Həmin andan sonra İblis insan nəslindən olan bir çoxlarını yolundan azdırdı və öz tərəfinə çəkdi. Onun özü kimi cinlərdən də bir çox köməkçiləri oldu.

İblisin köməkçiləri olan bu cinlər və insanlar da onun kimi şeytani sifətə malikdirlər. «Şeytan» sözünün kökü «uzaq olmaq» kəlməsindən gəlir və bu söz təkəbbür göstərərək Allah'ın rəhmətindən qovulub uzaqlaşdırılmış hər bir yolundan azmış və günahkar olan bəndənin əsl sifətini müəyyən və ifadə edir. Bu cin və insanlar İblisin yolu ilə gedir, özləri təkəbbür göstərərək yoldan azdıqları kimi başqa insanları da düz yoldan azdırmaq istəyirlər. Quranda həmin cin və şeytanlardan belə bəhs olunur:

«Beləcə, Biz hər peyğəmbər üçün insan və cin şeytanlarından düşmənlər yaratdıq. Onlar aldatmaq məqsədilə bir-birinə təmtəraqlı sözlər təlqin edərlər. Əgər Rəbbin istəsəydi, onlar bunu etməzdilər. Onları uydurduqları yalanlarla birlikdə boşla getsinlər!» («Ənam» surəsi, 112-113).

Şeytanın təkəbbürü eyni zamanda onun yoldan azdırdığı, özünə tabe etdiyi, özünə bənzətdiyi insanların da ən böyük əlamətidir. Təkəbbür şeytanın möhürü və imzası kimi bir şeydir. Şeytan öz nəzarəti altına aldığı, özünə tabe etdiyi adamları məhz bunun vasitəsilə damğalayır.

Buradan da aydın olduğu kimi, öz təkəbbürü səbəbi ilə Allah`ın hüzurundan qovulmuş şeytanın sözügedən xəstəliyi insanlar üçün böyük bir təhlükə törədir. Çünki şeytan insanı özünə yaxınlaşdırmaq üçün ilk növbədə öz xəstəliyini bu insanlara yoluxdurur. Lovğalığ və təkəbbürlülük kimi pis xəstəliyə tutulan insanın ağılı və şüuru qapalı olur, onun bəsirət gözü kor olur. Bu səbəbdən də möminlər Quranda şeytanın tamamilə əksinə olaraq sadəliyə, səmimiliyə və gözütöx olmağa sövq edilmişlər:

«...Sizin tanrınız yalnız bir olan Allah`dır. Yalnız Ona təslim olub itaət edin. Sən də itaət edənlərə müjdə ver!» («Həcc» surəsi, 34).

Şeytanın təsiri müxtəlif formalarda ortaya çıxır. Məlum olduğu kimi, şeytan Allah`ın ona verdiyi nemətlərdən Rəbbimizə yaxınlaşmaq və Ona şükr etmək üçün istifadə etmək əvəzinə elə həmin nemətlər sayəsində azğınlaşıb yoldan azmışdır. Şeytan Allah`ın sadəcə olaraq bircə dəfə diləməsi ilə onu yox edəcəyini düşünmədən Allah`ın əmrinə qarşı çıxmışdır. Bu xüsusiyyət şeytana tabe olan insanlarda özünü daha açıq şəkildə büruzə verir. Məsələn, bir insan zahirən dinə xidmət etmiş kimi görünə bilər. Lakin insan bu xidməti ona yalnız Rəbbi tərəfindən verilmiş və nəticədə ona Allah`ın razılığını qazandıracaq bir imkan kimi qiymətləndirməlidir. Əks halda insanın bunu Allah`ın nəzarəti olmadan, öz gücünə əldə etdiyi bir uğur kimi təsəvvür etməsi və bununla öyünməsi səhv olardı. Çünki əldə etdiklərini özünə aid etmək və malik olduğu xüsusiyyətlərlə lovğalanıb öyünmək şeytana və ona tabe olanlara xas olan bir cəhətdir. Belə ki, malik olduğu zənginliyi öz şəxsi əməyinin nə-

ticəsi sayan, bununla lovğalanıb «Bu mənə yalnız məndə olan elm sayəsində verilmişdir» («Qəsəs» surəsi, 78) deyən Qarun yolundan azması səbəbi ilə Allah tərəfindən cəzalandırılmış insanlara dair mühüm bir örnekdir.

Unutmaq olmaz ki, şeytan insana özünü hiss etdirmədən, yəni çox hiyləgərcəsinə yaxınlaşır. O bu zaman lazım gələndə çox asta şəkildə, ehtiyatla hərəkət edir, tələsmir. Özünü yüksək tutmaq kimi təlqinini insanlara uzun müddət ərzində və bir çox müxtəlif hadisənin timsalında çox asta-asta edə bilir. Əgər insan şeytanın bu üsulu qarşısında ayıq-sayıq olmasa, həmin təlqinlərin təsiri bir müddət sonra get-gedə artıb böyüyəcəkdir. Məsələn, əldə edilən kiçik bir müvəffəqiyyətdən sonra şeytan insana mütləq müəyyən şeyləri təlqin etmək istəyəcəkdir. Həmin təlqinlər nəticəsində insanlar ola bilsin ki, «bu işi mən gördüm, mən çox bacarıqlıyam, çox qabiliyyətliyəm» kimi bəzi ifadələri işlətməsinlər. Lakin şeytanın burada işə saldığı taktika həmin sözləri açıq şəkildə dedizdirmək əvəzinə o hissləri insanın qəlbinə salıb ona daxilən təsir etməyə çalışmaq kimi bir hiyləyə əl atmaqdan ibarətdir. Əgər insan bu müvəffəqiyyətin tək sahibinin Allah olduğunu qəlbən hiss etməsə, o, şeytanın arasıkəsilməz vəsvəsələri, hiylələri və təlqinləri nəticəsində bir müddət sonra bütün uğurların yalnız özünə aid olmasına qəlbən inanmağa başlayacaq.

İnsanın həmin ruhi vəziyyəti bir qədər də davam edərsə, təkəbbür onun bütün xarakterinə hakim kəsiləcəkdir. Artıq yalnız öz bildiyini edən, özü göstəriş verən, «öz əli öz əməli» olan, ağılı başqa insanların ağılından üstün tutan bir insan tipi ortaya çıxmış olur. Yəni insanın daxilindəki özünü üstün tutma mərkəzi üzə çıxır. Belə bir psixologiyaya qapılan insanın ruhunda zaman keçdikcə çox ciddi zədələr əmələ gəlir. Bir müddət sonra isə onun qəlbi Allah'ın ayələrinə qarşı etinasız olur. Belə ki,

Quranda yalnız təkəbbür göstərməyənlərin Allah`ın ayələrinə iman gətirə biləcəkləri bildirilir:

«Bizim ayələrimizə ancaq ayələrimizlə öyüd-nəsihət olunduqları zaman səcdəyə qapananlar və təkəbbür göstərməyərək Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edənlər iman gətirərlər («Səcdə» surəsi, 15).

Şeytana uyanların aqibəti

Təkəbbürə meyilli, lovğalıq dolu qəlblərdə şeytanın təsiri daha böyükdür. Allah`ın qüvvəsini tanıyacaq bir imana və ağıla malik olan insanlar (Quranda insanların əksəriyyəti bu qrupa aid edilir) şeytanın addımlarına uymuş və onun firqəsinə çevrilmişlər. Ayədə bu insanlardan belə bəhs edilir:

«Şeytan onlara hakim olmuş və Allah`ı zikr etməyi onlara unutturmuşdur. Onlar şeytanın firqəsidirlər. Bilin ki, ziyana uğrayanlar məhz onlar şeytanın firqəsidir!» («Mucadələ» surəsi, 19)

Şeytanın arxasınca gedənlər və ona aldananlar ən böyük çaşqınlıqla əlbəttə ki, axirətdə rastlaşacaqlar. Çünki onlar həm cəhənnəmlə qarşılaşacaq, həm də şeytan orada onları tək qoyacaq. O zaman həmin insanlar şeytanın yalnız boş vədlər verdiyini, onun sözlərinin yalandan başqa bir şey olmadığını görəcəklər. Lakin onda çox gec olacaq, çünki şeytanın onları aldatdığı məlum olmuşdur, indi onları cəhənnəm əzabı gözləyir. İş-İşdən keçdikdən sonra şeytan belə deyir:

«İş bitdikdə şeytan belə deyəcək; «Allah sizə doğru vəd vermişdi. Mən də sizə vəd vermişdim, amma sonra vədimə xilaf çıxdım. Əslində mənim sizin üzərinizdə heç bir hökmüm yox idi. Lakin mən sizi çağırdım, siz də mənə uydunuz. İndi məni yox, özünüzü qınayın. Nə mən sizin dadınıza çata bilərəm, nə də siz mənim dadıma. Mən öncə sizin məni şərikinə qoş-

mağımızı da inkar etmişdim. Həqiqətən, zalimləri şiddətli bir azab gözləyir!» («İbrahim» surəsi, 22).

FIRON

Allah`a qarşı təkəbbürlü və lovğa olması səbəbi ilə adı Quranda çəkilən insanlardan biri də Fironudur. Quranda insanlara ibrətamiz nümunə kimi göstərilən Fironu yalnız fərd olaraq qiymətləndirmək mövzunu məhdud çərçivədə görməyimizə səbəb olardı. Fironun Quranda verilən hekayətini müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirməkdə əsas məqsədimiz ayələrdə haqqında bəhs olunan Hz.Musa qarşısındakı Fironla bağlı məlumat verməklə yanaşı təkəbbürlü insanlarda tez-tez rast gəlinən «Firon xarakteri»ni də açıqlamaqdır.

Tarixdə belə xarakterə malik olan bir çox tanıdığımız və tanımadığımız insanlar olub. Əslində bu xüsusiyyətlər xalqa da yad deyil. Xalq arasında öz təkəbbürü və lovğalığı ilə məşhur olan azğın insanlar barədə «Firon kimidir», «Fironluq edir» ifadələri işlədilir.

İndi isə haqqında Quranda bəhs olunan Firon və onun ailəsi barədəki yazılanlara diqqət yetirək:

«Eynilə Firon nəslinin və onlardan əvvəlkilərin hərəkətləri kimi. Onlar Rəbbinin ayələrini yalan hesab etdilər, Biz də onları günahlarına görə məhv etdik. Firon nəslini batırdıq. Onların hamısı zalım idi!» («Ənfal» surəsi, 54).

Həm Fironun, həm də ondan əvvəl yer üzündən silinən qövmlərin ortaq xüsusiyyətləri onların təkəbbürlü olmalarıdır. Onların daxilindəki təkəbbür hissi Allah`ın elçisini tanımalarına və ona itaət etmələrinə mane olmuşdu. Təbii ki, onların bu hərəkətləri həm bu dünyada, həm də axirətdə əzaba düçar olmalarına səbəb oldu. Fironun təkəbbüründən danışarkən həm Quranda bəhs olunan qövmlərlə, həm tarix boyunca yaşamış təkəb-

bürlü insanlarla, həm də bu günümüzlə müəyyən bir əlaqə yaratmaq bu mövzunun əhəmiyyətinin üzə çıxarılmasına kömək edəcək.

Fironun və onun yaxın ətrafının Allah`ın elçisinə göstərdiyi münasibət bütün azğın qövmlərin orta qəhətidir. Həmin insanların qəlbi təkəbbür hissi ilə o qədər dolmuşdu ki, onlar Allah`ı və Onun elçisini tanımamış, bu təkəbbür hissi onları Allah`ın elçilərini və ayələrini hətta lağa qoymaq rəzalətinə qədər alçaltmışdı. Bu hal ayələrdə belə xəbər verilir:

«Biz Musanı Öz möcüzələrimizlə Firon və onun əyan-əşrafının yanına göndərmişdik. O demişdi: «Mən aləmlərin Rəbbinin elçisiyəm!» (Musa) möcüzələrimizlə onların yanına gələr-gəlməz onlar bu möcüzələrə lağ edib gülmüşdülər» («Zuxruf» surəsi, 46-47).

Fironun ən qabarıq xüsusiyyətlərindən biri də onun öz başçısı şeytan kimi zahiri dəyərlərə böyük əhəmiyyət verməsidir. O, öz yanlış düşüncəsi və məntiqsizliyi ucbatından hadisələri ağıllı şəkildə qiymətləndirə, bu səbəbdən də Hz.Musanın üstünlüyünü dərk edə bilməmişdi. Çünki Firona görə, üstünlüyün ölçüsü yalnız var-dövlət, güc, iqtidar və hakimiyyət kimi bəzi dünyəvi dəyərlərlə müəyyən edilir. Bu məntiqsiz və çürük dünyagörüşü Quranda belə səciyyələndirilir:

«Firon öz qövmünə müraciət edib dedi: «Ey qövmüm! Məgər Misir səltənəti, altımdan axıb gedən bu çaylar mənim deyilmi?! Məgər görmürsünüzmü?! Yaxud mən az qala aydın deyə bilməyən bu zavallı kimsədən daha yaxşı deyiləmmi?! Əgər düz deyirsə, onun üstünə qızıl bilərziklər atılmalı və onunla birlikdə bir-birinin ardınca mələklər gəlməli deyildimi?!» («Zuxruf» surəsi, 51-53).

Bu ayələrdə diqqəti cəlb edən cəhətləri təsnif edəsi olsaq, onları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1. Firon üçün üstünlüyün ölçüsü təqva (Allah qorxusu) deyil, var-dövlət və sərvət etibarilə üstün olmaqdır. Həmçinin əsil-nəcabət amili də mühüm idi.

2. Peyğəmbərlərin göndərilməsinin yalnız Allah'a aid məsələ olduğunu dərk etmədiyinə görə Hz.Musanın elçi kimi göndərilməsini qəbul etməmişdi.

3. Hz.Musaya yuxarıdan aşağı baxmış, onun aşağı sınıfdən (təbəqədən) olduğunu bildirmiş və danışığındakı qüsuru irad tutmuşdu. Belə ki, hər kəsdə çatışmayan bir cəhət tapmaq təkəbbürlü insanların ən başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Əlbəttə, onların bir insana yuxarıdan aşağı baxması həmin insanın Allah dərğahında olan qiymətini və üstünlüyünü isbat edən hadisədir.

4. Fironun üstünlük ölçüləri var-dövlət, mal-mülk və güc olduğuna görə elçi gəldiyi zaman onunla birlikdə buna uyğun özəlliklər və ya möcüzə kimi mələklər olmasını gözləmişdi.

Firon Hz.Musanın yanında özünü ucaltmağa çalışmışdı

Hz.Musa ilə Firon arasındakı söhbət Quranda belə bildirilir:

«İsrail oğullarını bizimlə birlikdə göndər!» Firon dedi: «Biz səni körpə uşaqlarıya yanımıza alıb böyütmədikmi? Sən illərcə yanımızda qalmadınmı? Axırda elədiyini də elədin. Sən nankorun birisən!» Musa dedi: «Mən onu edərkən cahillərdən idim» («Şuəra» surəsi, 17-20).

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdə Fironun təkəbbürünün fərqli bir təzahür şəklini görürük. Hz.Musa Fironu Allah'a itaət etməyə dəvət etdiyi zaman Firon dərhal cəhəlat dövrünün metodlarından istifadə etmiş, onun boynuna minnət qoymaq istəmişdi. Firon Hz.Musa uşaq ikən onu tərbiyə edib böyütdüyünü, ona zəhmət çəkdiyini, buna görə də Hz.Musanın ona borclu ol-

duğunu demişdi. Bundan dərhal sonra isə Hz.Musanın keçmişdə - dinə görə hələ məsuliyyət daşmadığı cəhalət dövründə istəmədən etdiyi bir səhv hərəkəti ona bildirmişdi. Beləliklə, Firon Hz.Musanı sözdə alçaldıb özünün ondan və onun xalqından yüksək olması kimi məntiqsiz bir fikir söyləmişdi.

Fironun böyüklük arzusu ilə Hz.Musanı öldürməyə çalışması

«Firon dedi: «Buraxın mənə Musanı öldürüm, qoy o da Rəbbini (köməyə) çağırınsın. Doğrusu, mən onun sizin dininizi dəyişdirəcəyindən və yer üzündə fitnə-fəsad törədəcəyindən qorxuram». Musa dedi: «Mən haqq-hesab gününə inanmayan hər bir təkəbbür sahibindən həm mənim Rəbbim, həm də sizin Rəbbiniz olan Allah`a pənah aparıram!»» («Mumin» surəsi, 26-27).

Firon o qədər təkəbbürlü idi ki, o, yalnız Hz.Musanı öldürməklə rahat ola bilərdi. Onun bu lovğa hərəkəti eyni zamanda Allah`a qarşı bir üsyan idi. Əslində Firon Hz.Musanın ondan üstün olduğunu bilir, bu səbəbdən də onu öldürüb qövmünün gözündə yeganə hakim olmaq istəyirdi. Hz.Musa isə Fironun azgınlığı qarşısında gözəl davranış göstərmiş və Allah`a sığınmışdı.

Ayədə Fironun lovğalığına diqqət yetirilərkən onun hesab gününə iman gətirməməsindən də bəhs edilir. Əlbəttə, əgər bir insan Allah`ın Kitablarına, eləcə də elçiləri vasitəsilə varlığını bildirdiyi hesab gününə iman gətirmirsə, bu, həmin insanın azgınlığının və təkəbbürünün nə qədər böyük olduğunu göstərir. Lakin belə təkəbbürlü insanlar bu davranışlarının, bu lovğalılıqlarının cəzasını axirətdə ən ağır şəkildə alacaqlar. Fironun da cəzalanacağı kimi...

Fironun tanrılıq iddiası

«Firon (istehza ilə) dedi: «Ey Haman! Mənim üçün bir uca qəsr tik ki, bəlkə, yollara yetişim. Göylərin yollarına və Musanın Allah`ını görüm. Doğrusu, mən onu yalançı sayıram!» Firona pis əməli beləcə yaxşı göstərildi. O, (haqq) yoldan çıxarıldı. Fironun hiyləsi ancaq boşa çıxdı» («Mumin» surəsi, 36-37).

«Firon dedi: «Ey əyanlar! Mən sizin üçün özümdən başqa bir tanrı olduğunu bilmirəm. Ey Haman! Mənim üçün od qalayıb palçıqdan kərpic bişir və bir qüllə tikdir ki, bəlkə, Musanın tanrısına tamaşa edim. Axı mən onu, həqiqətən, yalançı sayıram!» («Qəsəs» surəsi, 38).

Firon ayələrdə bildirilən ifadələri və Allah`a qarşı yönələn mübarizəsi ilə çox çirkin və ağılsız bir «cəsarət» nümunəsi göstərmişdi. O, həmçinin öz yanlış zənni ilə Allah`ı yalnız «göylərin Rəbbi» adlandırmışdı. Halbuki Allah göylərin, yerin və bunların arasında olanların Rəbbidir, amma Firon bunu dərk edə bilməmişdi. Firon öz aləmində özünü yerdə «tanrı» elan etdiyinə görə Allah`ın varlığını qəbul edəcəyi təqdirdə onun gücünün, hakimiyyətinin bir mənası qalmayacaqdı. Bu səbəbdən də Firon Allah`ı yalnız göylərin tanrısı, hakimi kimi göstərmək istəmişdi. Firon Allah`ı yalnız göylərdə axtarmış, lakin «Mumin» surəsindəki ayələrdə də qeyd olunduğu kimi, bu, ona yalnız iflas, zərər və itkilər gətirmişdi. Lakin Firon bu zərəri görə nə qədər özünün azğın təkəbbürü səbəbi ilə lovğalanmaqda və tanrılıq iddiasında qalmaqda davam etmişdi. O, hətta yaxın ətrafındakı adamların və Hz.Musanın bu iddianı qəbul etməsi üçün güc tətbiq etməyi, hədə-qorxu gəlməyi də məqbul saymışdı. Bu məsələ ayələrdə belə bildirilir:

«Firon dedi: «Aləmlərin Rəbbi nədir? Musa: «Əgər yəqin inanacaqsınızsa, bilin ki, O, göylərin, yerin və onların ara-

sında olanların Rəbbidir!» - deyə cavab verdi. Firon ətrafındakılara: «Eşitdinizmi?» - dedi. Musa dedi: «O sizin də, ulu babalarınızın da Rəbbidir!» Firon: «Sizə göndərilmiş peyğəmbər, şübhəsiz ki, divanədir!» - dedi. Musa dedi: «Əgər düşünə bilərsinizə, O, şərqin, qərbin və onların ikisinin arasında olanların Rəbbidir!» Firon: «Əgər məndən başqa tanrı qəbul etsən, səni mütləq dustaq edəcəyəm!» -dedi» («Şuəra» surəsi, 23-29).

Bu ayələrdə də Fironun tanrılıq iddiası və onun Allah`a qarşı mübarizəsi ilə rastlaşırıq. Firon əvvəlcə Allah haqqında bir sual vermiş, lakin bunu xoş niyyətlə etməmişdi. Onun təkəbbürü o qədər qüvvətli idi ki, Hz.Musanın verəcəyi hər bir cavabı hətta bəri başdan rədd etmək niyyətində idi. O, hansı dəlili görməsindən asılı olmayaraq Allah`ın böyüklüyünü qəbul edə bilməyəcək bir haldadır. Hz.Musa onun suallarına cavab verdikdə, yəni Allah`ın həm keçmişdə yaşayanların, həm də o dövrdə yaşayan hər bir insanın Rəbbi olduğunu dedikdə Firon daha da azğınlaşmışdı. Bu azğınlığının nəticəsində də ona göndərilmiş elçini dəlilikdə ittiham etmiş, sonra isə onu həbs etməklə qorxutmağa çalışmışdı. Firon Hz.Musa ilə mübarizəyə başlamışdı. Lakin yalnız möminlərə xas olan ağıl onda olmadığı üçün mühüm bir məsələni - özü (yəni Firon) və onun malik olduqları da daxil olmaqla hər şeyin yeganə sahibi olan Allah`ın Hz.Musanı dəstəkləyən qüvvə olması faktını yaddan çıxarmışdı.

Fironun təkəbbürü onun möcüzələri görməsinə mane olurdu

Hız.Musa Fironu Allah`a iman gətirməyə çağırdığı zaman Fironun ilk şərti ondan bir möcüzə göstərməsini istəmək olmuşdu. Özünün bacarıqlı sehrbazlarına güvənən Firon bütün insanları bir yerə toplayaraq hamının gözü qarşısında hər iki tə-

rəfin öz möcüzələrini göstərməsini tələb etmişdi. Hz.Musa sehrbazların sehr və möcüzələrini yox edincə isə Firon məğlub olmuşdu. Lakin Firon belə vəziyyətdə baş əyməli olduğu halda onun təkəbbürü daha da artmışdı.

Hz.Musanın möcüzəsi sehrbazların sehrini puça çıxaran-dan sonra hətta Fironun yanında olan və sehrbazların ən üstünü sayılanlar da həqiqəti görüb Allah`a iman gətirdilər. Lakin bu da Fironun getdikcə artan təkəbbürünə, onun artıq daşlaşmış ürəyinə heç bir təsir etmədi, əksinə, o, daha da azğınlaşdı və beləliklə də zora əl atmaq qərarına gəldi:

«Onlar səcdəyə qapanıb dedilər: «Biz iman gətirdik aləmlərin Rəbbinə - Musanın və Harunun Rəbbinə!» Firon dedi: «Mən sizə izn vermədən əvvəl siz ona iman gətirdiniz?» Bu, şübhəsiz ki, əhalisini çıxartmaq məqsədilə şəhərdə qurduğunuz bir hiylədir. Bunun əvəzində nə edəcəyimi biləcəksiniz! Əl-ayağınızı çarpaz kəsdirəcək, sonra isə hamınızı çarmıxa çəkdirəcəyəm!» («Əraf» surəsi, 120-124).

Fironun ibrətamiz aqibəti

Bu fəslin əvvəlində də bəhs olunduğu kimi, Firon yer üzündəki təkəbbürlü insanlara ən bariz nümunələrdən biridir. O, azğınlıqda məhz şeytanı özünə nümunə seçmişdi. Belə ki, Firon da əməllərinin cavabını öz başbiləni olan şeytan kimi hədsiz alçalma və təhqirlə almışdı. Üstəlik bu, elə bir alçalma idi ki, o, yalnız öz nəfsi qarşısında alçalmamışdı, Allah onu qiyamətə qədər bütün bəşəriyyət üçün bir ibrət vəsiləsinə çevirmişdir. Fironun ibrətamiz aqibəti Quranda belə bildirilir:

«İsrail oğullarını dənizdən keçirdik. Firon və əsgərləri zalımcasına və düşməncəsinə onların arxasınca düşdülər. Firon batacağı anda: «İsrail oğullarının inandıqlarından başqa tanrı olmadığını iman gətirdim. Mən artıq təslim olanlardanam!» -

dedi. İndimi? Halbuki əvvəlcə Allah`a qarşı çıxmış və fitnə-fəsad törədənlərdən olmuşdun! Səndən sonrakılara bir ibrət olsun deyə, bu gün səni xilas edəcəyik. Həqiqətən, insanların çoxusu ayələrimizdən qafildir!» («Yunus» surəsi, 90-92).

Ölüm ayağında olarkən xilas olmağın mümkün olmadığını və ölümdən qaça bilməyəcəyini görən Firon tövbə etmiş, lakin bu tövbə həqiqi olmadığı üçün ona heç bir faydası olmamışdı. O, Allah`ı və elçisini tanıya bildiyi, ona həqiqətlər təbliğ edildiyi və möcüzələr də göstərildiyi halda təkəbbür və inad göstərmişdi. Fironun lovğalanması və üstünlük iddiasında olması onu bu vəziyyətə gətirmiş, qarşı çıxdığı Allah`a son anda tövbə etməsi də ona heç bir fayda verməmişdi.

Burada başqa bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır. Fironun Allah`ı inkar etməsinin əsas səbəbi onun təkəbbürlü olmasıdır. Firon iman gətirmək üçün lazım olan dəlilləri görmədiyi və ya dərk etmədiyi üçün yox, iman gətirməyi qüruruna sığdırmadığı üçün inadla inkar etmişdi. Məsələn, sehrbazlarının Hz.Musanın üstünlüyünü və doğruluğunu qəbul edərək Allah`a iman gətirməsi onun üçün ən böyük dəlil idi. Hz.Musanın möcüzələri də böyük bir dəlil mənasına gəlirdi. Normal məntiq əsasən bunları görən bir insan dərhal iman gətirməli idi.

Fironun təkəbbürü şüurunu üstələdiyinə görə isə o, normal məntiqə düşünə bilmirdi. O, sehrbazlar iman gətirdiyi zaman «burada həqiqətən də bir qeyri-adiliyin olması» barədə düşünməmişdi. Firona ən çox təsir edən yeganə şey bu idi ki, sehrbazları bu addımı ondan icazə almadan atmışdılar. Firon azad düşüncə ilə deyil, təkəbbürünün ona verdiyi psixoloji təzyiq altında düşündü və buna görə də ölüm anı gəlib qüruru sınına qədər Allah`ı inkar etdi.

Fironun Allah`ı inkar etməsinə səbəb olan bu vəziyyət əslində Allah`ı inkar edən hər bir insana aiddir. Onların inkarçılığının əsası kifayət qədər dəlil görməmələrindən asılı deyil, tə-

kəbbürləri səbəbi ilə özlərinin özlərinə etdiyi təzyiqdır. Quran-da bu insanlardan belə bəhs olunur:

«Möcüzələrimiz aşkar şəkildə gəlib onlara çatdıqda: «Bu, açıq-aydın bir sehrdir!» - dedilər. Möcüzələrimizin həqiqi-liyinə daxilən möhkəm əmin olduqları halda, haqsız yerə və tə-kəbbür üzündən onları inkar etdilər. Bir gör fitnə-fəsad törədən-lərin axırı necə oldu!» («Nəml» surəsi, 13-14).

Firon qiyamət günündə öz qövmünün başında duracaq

Firon həm dünya nemətlərindən məhrum olmuş, əlində-ki bütün sərvətlərini itirmiş, həm də sonsuz həyatında əbədi əzaba düşər olmuşdur. Onun təkəbbürünə səbəb olan bağçalar, bulaqlar, gözəl evlər, əkinlər, qılsaca desək, bütün dünya malı əlindən çıxmışdır. Göründüyü kimi, insanın nə qədər varlı, nə qədər böyük mal-mülkə və gücə sahib olmasından asılı olmaya-raq bunları onun əlindən almaq Allah üçün çox asandır.

Belə azğın və təkəbbürlü bir insan üçün axirət əzabı da çox çətin olar. Həmçinin belə insanlara uyan və Rəbbimizi unu-dan adamların bu azğın əməlləri də cavabsız qalmaz. Fironun və onun əxlaqında olanların ardınca düşüb onları özünə nümu-nə götürən adamlar hesab günü bu hərəkətlərinin cəzasını çək-mək üçün başçıları ilə birlikdə dirildiləcəklər. Belə ki, Fironun və ona tabe olanların qiyamət günü yaşayacağı aqibət ayələrdə belə ifadə edilir:

«Firona və onun əyan-əşrafına... Onlar Fironun əmrinə tabe oldular. Halbuki Fironun əmri düzgün deyildi. Firon qiya-mət günü camaatının qabağında gedib onları atəşə aparacaq. Onların düşəcəkləri yer neçə də pisdir! Onlar burada da, qiya-mətdə də lənətə düşər olmuşlar. Onların qisməti necə də pis-dir!» («Hud» surəsi, 97-99).

Bir qədər əvvəl də qeyd olunduğu kimi, bütün bunları sadəcə olaraq Fironun şəxsinə aid etmək doğru olmaz. Hər bir təkəbbürlü insan belə aqibətdən qorxub çəkinməlidir. Belə xarakterə və niyyətdə malik olan insanlar Fironun aqibəti haqqında düşünüb öz aqibətlərinin ona bənzəməsindən qətiyyətlə çəkinməlidirlər.

Lakin bir məqama çox diqqətlə nəzər yetirmək lazımdır. Yalnız «Fironun təkəbbürü» deyil, təkəbbürün hər bir növü böyük bələdir. Çünki təkəbbür göstərmək düşüncəni kor etdiyinə görə insanın təkəbbürü özü də bilmədən arta bilər. Bir çox ayələrdə də qeyd olunduğu kimi, bu, Allah`ın sevmədiyi bir davranışdır. Bu səbəbdən də xüsusən möminlər heç bir məsələdə nəfslərinin yüksəlməsinə, lovğalanmasına, üstünlük iddiasında olmasına izn verməməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, nəfsə verilən hətta ən kiçik fürsət də böyük fəlakətə səbəb ola bilər. İnsan özü də hiss etmədən yalnız öz düşüncələrinin doğru olması, öz davranışlarının üstün olması kimi bir lovğalıq və təkəbbür hissində qapıla bilər. Belə ki, ən böyük lovğalıq və təkəbbürə malik olan Firon da eynilə belə bir aldanışın içində idi. Fironun bu vəziyyəti ayələrdə belə bildirilir:

«...Firon dedi: «Mən sizə ancaq münasib gördüyüm rəyimi bildirirəm, mən sizə ancaq doğru yolu göstərirəm!»» («Mumin» surəsi, 29).

Fironun öz düşüncəsinə və ağılına necə güvənməsi yuxarıdakı ayədən aydın olur. O, özü azgın bir insan olduğu halda kütlələri idarə etmək, onları öz arxasınca sürükləmək və yoldan azdırmaq istəmişdi. Firon öz dünyagörüşünə o qədər arxayın idi ki, səhv yolda olmasını hətta ehtimal da etmirdi.

Bu, bütün təkəbbürlü insanların əsas xüsusiyyətidir. Təkəbbürlü insanlar özlərinə hədsiz dərəcədə güvənir və onlardan daha yaxşı bilənin olduğunu qəbul etmək istəmirlər. Belələri özlərindən üstün olub Allah tərəfindən seçilmiş insanların varlığı

ğına isə heç dözmürlər. Öz ağılına bu şəkildə güvənib təkəbbür göstərən insanlar Fironun Quranda bildirilən vəziyyətindən ibrət dərsi almalıdır. Onun hərəkətlərinin nə qədər ağılsız olduğunu görüb vaxt varkən özlərini ona bənzətməkdən uzaq tutmalı və tövbə edərək Allah`a boyun əyməlidirlər.

OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB

əə

OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB

QARUN

«Həqiqətən, Qarun Musa qövmündən idi. Onlara qarşı həddini aşmışdı. Biz ona açarlarını bir dəstə güclü adamın zorla daşıya biləcəyi xəzinələr vermişdik. Qövmü ona belə dedi: «(Malına qürrələnib) sevinmə. Şübhəsiz ki, Allah qürrələnib sevinənləri sevməz!» («Qəsəs» surəsi, 76).

Ayələrdən də aydın olduğu kimi, Qarunun doğru yoldan azmasına və təkəbbür göstərməsinə səbəb olan amil də var-dövlət idi. Allah Qarunu sınağa çəkmək üçün ona böyük xəzinə vermişdi. Bütün təkəbbürlü insanlar kimi Qarun da bu var-dövlət hesabına azğınlaşaraq yolunu azmışdı. Qarun bütün malmülkün yalnız Allah`a məxsus olduğunu və onları istədiyi vaxt geri alacağını yaddan çıxarmış, bütün bu sərvətlərin Allah tərəfindən onu sınamaq üçün verildiyini anlaya bilməmişdi. Təkəb-

bürlü olması səbəbi ilə bunlara layiq olduğunu, bunların ona bəzi üstün xüsusiyyətlərə görə verildiyini düşünmüşdü:

«Dedi: «Bu məni yalnız məndə olan elm sayəsində verilmişdir». Məgər o Allah'ın ondan əvvəl özündə daha qüvvətli və daha varlı olan neçə-neçə kəsləri məhv etdiyini bilmirdimi? Günahkarlar öz günahları bərsində sorğu-sual olunmazlar» («Qəsəs» surəsi, 78).

Təkəbbürlü insanların azğın dünyagörüşü məhz belədir. Onlar hər şeyi verən qüvvə Allah olduğu halda Ona şükr etmək və ya Ondan bağışlanma diləmək əvəzinə təkəbbür göstərməyi üstün tuturlar. Bütün bu nemətlərin hər an əllərindən çıxıbiləcəyini isə hətta ağıllarına da gətirmirlər. Halbuki yuxarıdakı ayədə də ifadə edildiyi kimi, Allah Qarundan daha varlı və güclü olan bir çox insanları təkəbbürlülük etdiklərinə görə məhv etmişdir. Qarunu da onun bənzədiyi insanlar kimi məhz təkəbbürü səbəbi ilə bu dünyada ikən cəzalandırmışdır. Qarun özünü elə öz gözündə böyütdüyü kimi qüvvətli olsaydı, şübhəsiz ki, ən əvvəl özünə kömək edərdi. Lakin nə etibar, nə mal-dövləti, nə camaatı, nə də öyündüyü biliyi onu Allah'dan gələn əzabdan xilas etməmişdi:

«Nəhayət, onu sarayı ilə birlikdə yerə gömdük. Allah'a qarşı ona yardım edə biləcək bir camaat da yox idi. O özü də özünə heç bir kömək edə bilmədi. Dünən onun yerində olmaq istəyənlər ertəsi gün səhər belə deyirdilər: «Vay! Sən demə, Allah Öz bəndələrindən istədiyinin ruzisini artırarmış da, azaldarmış da! Əgər Allah bizə lütf etməsəydi, yəqin ki, bizi də yerə gömərdi. Sən demə, kafirlər nicat tapmayacaqlarmış!»» («Qəsəs» surəsi, 81-82).

HAMAN

Qurandan da bildiyimiz kimi, Haman Fironun yanında olan və Fironun əxlaqı və düşüncəsi ilə hərəkət edərək onun əmrlərini yerinə yetirən bir insan idi. O da Firon kimi təkəbbürlü və azğın olduğuna görə onunla eyni cərgədə olmuş və Fironu dəstəkləmişdi. Hz.Musa öz qövmünə peyğəmbər kimi göndərildə Haman da Fironla birlikdə onu yalançılıqda ittiham etmişdi. Bu məsələ Quranda belə təsvir olunur:

«Həqiqətən, Biz Musanı ayələrimizlə və açıq-aydın bir dəlillə göndərdik. Fironun Hamanın və Qarunun yanına. Onlar isə: «Bu sehrbazdır, yalançıdır!» -dedilər. Musa onların yanına dərgahımızdan haqq ilə gəldikdə onlar: «Onunla birlikdə iman gətirənlərin oğlanlarını öldürün, qadınlarını isə diri saxlayın!» -dedilər. Kafirlərin hiyləsi ancaq boşa çıxar» («Mumin» surəsi, 23-25).

Firon Allah`a qarşı azğın və çirkin bir tərzdə davrandığı zaman Haman da həmişə onun yanında olmuş və ona dəstək vermişdi. Hətta Fironun ən azğın fikirləri ilə də razılaşmış və Fironun ondan istədiyi hər şeyi yerinə yetirmişdi. Ayələrdə Fironun Hamana Allah`ı görmək üçün (bu ifadələrdən Allah`ın rəhminə sığınırıq) göylərə ucalan bir qüllə tikməyi əmr etməsindən bəhs olunur:

«Firon dedi: «Ey əyanlar! Mən sizin üçün özümdən başqa bir tanrı olduğunu bilmirəm. Ey Haman! Mənim üçün od qalayıb palçıqdan kərpic bişir və bir qüllə tikdir ki, ora qalxıb bələkə, Musanın tanrısına tamaşa edim. Axı mən onu, həqiqətən, yalançı sayıram!» («Qəsəs» surəsi, 38).

Lakin öz təkəbbürü səbəbilə Allah`ı və Onun elçisini tanımaq istəməyən Hamanın aqibəti də tabe olduğu insanların, şeytanın və Fironun,-aqibəti ilə eyni olmuş, Allah Hamanı da Firon kimi həlak edərək ona təkəbbürün və lovğalanmanın ləbüd fəlakətli bir sonluqla bitməsinin acısını daddırmışdı:

«Biz Qarunu da, Fironu da, Hamanı da məhv etdik. Musa onların yanına açıq-aydın dəlillərlə gəldi. Lakin onlar yer üzündə təkəbbürlük etdilər və sovuşa bilmədilər! Biz onların hər birini öz günahı ilə yaxaladıq. Kiminin başı üstünə qızmar daş yağdırdıq, kimini dəhşətli səs yaxaladı, kimini yerə batırdıq, kimini də suya qərq etdik. Allah onlara zülm etməirdi, onlar özləri özlərinə zülm edirdilər» («Ənkəbut» surəsi, 39-40).

Hz.İBRAHİMİN ATASI

Hz.İbrahimin atası bir çox başqa qövmlərdə olan inkarçı xüsusiyyətlərə malik idi. O, Allah qarşısında təkəbbür göstərən, elçiyə qarşı çıxıb ziddiyyət və çaxnaşma yaradan insanlardan biri idi. Din əxlaqını öz oğlundan öyrənmək bu təkəbbürlü insana ar gəlmiş və onu peyğəmbər kimi qəbul etmək istəməmişdi. Hz.İbrahim atasına dini gözəl bir dillə və hikmətlə təbliğ etmiş, onu bütllərə ibadət etməkdən çəkəndirməyə çalışmışdı. Lakin onun bütün bu səmimi səylərinə baxmayaraq atasının davranışı olduqca sərt olmuşdu. Atası sadəcə olaraq Allah'a iman gətirdiyinə görə Hz.İbrahimdən imtina etmək istəmiş, hətta öz doğma oğlu olmasına baxmayaraq onu daş-qalaq etməklə hədələmişdi:

«Kitabda İbrahimi də yad et. Həqiqətən, o, büsbütün doğrudanışan kimsə - bir peyğəmbər idi. O, bir zaman atasına belə demişdi: «Atacan! Nə üçün eşitməyən, görməyən və sənə heç bir fayda və zərər verə bilməyən bütllərə ibadət edirsən? Atacan! Həqiqətən, sənə gəlməyən bir elm mənə gəlmişdir. Ardımca gəl ki, səni doğru bir yola çıxardım! Atacan! Şeytana ibadət etmə, həqiqətən, şeytan Rəhmana çox asi olmuşdur! Atacan! Qorxuram ki, Rəhmandan sənə bir əzab toxunsun və beləcə şeytana yoldaş olasan!» (Atası) dedi: «Ya İbrahim! Sən mənim tapındığım tanrılardan üzümü çevirirsən? Əgər bu hərəkətlə-

rinə son qoymasın, səni mütləq daşqalaq edəcəyəm. Bir müddət məndən uzaq ol!» («Məryəm» surəsi, 41-46).

Bütün bu hədələrə baxmayaraq Hz.İbrahim yenə də Allah`ın haqq dinini təbliğ etməklə məşğul olmuş, atasının və qövmünün onun peyğəmbərliyini inkar etməsinə məhəl qoymayaraq Allah`a sadıq qalmış və onlardan uzaqlaşmışdı. Hz.İbrahimin bu nümunəvi və ibrətamiz davranışı Quranda Allah tərəfindən belə mədh edilir:

«Həqiqətən, İbrahim Allah`a müti, batildən haqqa tapınan bir ümmət idi. O heç vaxt müşriklərdən olmamışdı» («Nəhl» surəsi, 120).

«Sonra sənə: «Batildən haqqa dönərək müşriklərdən olmayan İbrahimin dininə tabe ol!» - deyə vəhy etdik» («Nəhl» surəsi, 123).

ƏBU LƏHƏB

Məlum olduğu kimi, Əbu Ləhəb Hz.Məhəmmədin (s.ə.v.) dövründə yaşamış, öz təkəbbürü, lovğalığı və azgınlığı ilə tanınan inkarçı birisi olmuşdu. Başqaları kimi varlı olması ilə də məşhur olan Əbu Ləhəbin həyat yoldaşı ilə birlikdə etdiyi hərəkətlərin müqabilində cəhənnəm əzabı ilə cəzalandırıldıqları Quranda bildirilir. Bu iki insanın təkəbbürünə cavab olaraq Allah onlara alçaldıcı cəzalar vermişdir. Məsələn, öz var-dövləti və əsli-nəsli ilə öyünərək yaşadığı bu dünyada lovğa adamların bəyənəcəyi odun daşımaq kimi bir iş görmək təkəbbürlü insanları alçaldan işdir. Həmçinin boyunlarına bir kəndirin bağlanması da onların nəzərində təhqiramiz və alçaldıcı bir vəziyyətdir. Lakin Allah Əbu Ləhəblə arvadını axirətdə cəhənnəm odu ilə yanaşı həm də bu rüsvayçı vəziyyətə salaraq onları heç təsəvvürlərinə belə gətirmədikləri bir tərzdə alçaldıb. Əbu Lə-

həbin və arvadının bu vəziyyəti onlardan sonrakı insanlara ibrət olsun deyə Quranda ayrıca bir surə şəklində bildirilir:

«Əbu Ləhəbin əlləri qurusun, qurudu da! Ona nə mal-dövləti fayda verəcək, nə də qazandığı... O, alovlu atəşə girəcəkdir. Onun odun daşıyan övrəti də həmçinin! Onun boğazında xurma lifindən hörülmüş ip olacaqdır!» («Məsəd» surəsi, 1-5).

BAĞ SAHIBI

Quranda əlində olan nemətlərə görə lovğalanıb təkəbbür göstərən və nəticədə əzaba düçar olan bir bağ sahibindən bəhs edilir. Bu hadisə zənginlikdən irəli gələn təkəbbürə dair ən bariz nümunədir. Bu məsələ ilə bağlı vəziyyət ayələrdə belə bildirilir:

«Onlara iki adamı mīsal gətir. Onların birinə iki üzüm bağı verib onları xurmalıqlarla əhatə etdik və aralarında əkin saldıq. O bağların hər ikisi öz barını verdi və bu bardan heç bir şey əskilmədi. Biz də onların arasından bir irmaq axıtdıq. Bu adamın başqa sərvəti də var idi. O öz yoldaşı ilə söhbət edərkən ona dedi: «Mən səndən daha dövlətli və əsirətcə səndən daha qüvvətliyəm!» O özünə zülm etdiyi halda bağına girib dedi: «Bu bağın nə vaxtsa yox olacağını güman etmirəm. Qiyamətin də qopacağını zənn etmirəm. Əgər Rəbbimin hüzuruna qaytarılısam, özümə bundan da yaxşı bir məskən taparam!» («Kəhf» surəsi, 32-36).

Allah ayədə haqqında «bağ sahibi» deyə bəhs olunan bu insanı sınağa çəkmək üçün ona böyük sərvət vermişdi. Bağ sahibinə verilən bu nemətlər isə onun haqsız yerə lovğalanmasına səbəb olmuşdu. O, şükür edib Allah`dan bağışlanma diləmək və bunlardan Allah yolunda istifadə etmək əvəzinə lovğalılıq edib təkəbbürlü ifadələr işlətməmiş, həddini hətta o qədər aşmışdı ki, ağılsızcasına malının və gücünün əbədi olacağına inanmışdı.

Bu hadisə təkəbbürlü insanların məntiqinin və düşüncələrinin olduqca çürük və tutarsız olmasına açıq bir nümunədir. Bağ sahibi mülkünün əbədi olacağını iddia etdiyi halda Allah`ı açıq şəkildə inkar etmir və Onun hüzuruna çıxmaq ehtimalını da nəzərdən qaçırmırdı. Lakin bu ehtimal hətta həyata keçsə də onun Allah tərəfindən cəzalandırılmayacağını, tam əksinə, hətta mükafatlandırılacağını düşünməsi çox maraqlıdır.

Təkəbbürlü insanlarda buna bənzər psixologiyaya bu gün də rast gəlmək olar. Onlar dini açıq şəkildə inkar etməsələr də Allah qorxusundan çox uzaqdırlar. Eyni zamanda «axirətə getsələr belə» bir yolla xilas ola biləcəkləri haqqında düşünürlər. Quranda verilən bağ sahibi nümunəsi bu və buna bənzər vəziyyətdə olanların ağılsız insanlar olmasına əyani bir sübutdur. Bu adamın düşüncəsi təkəbbürünün şiddətindən korşalmış, özü isə Allah`ın sonsuz qüdrətini dərk etməmişdir.

Quranda da bildirildiyi kimi, bağ sahibinin aqibəti də bir ibrətamiz nümunədir. O, əlində olan bütün var-dövləti itirmiş, qüvvəsi heç nəyə çatmamışdı. Sonda «kaş ki» desə də bu peşmançılıq yersiz olmuş və bir nəticə verməmişdi:

«Beləliklə, onun meyvəsi tələf edildi. (Səhər o kafir bağa gəldiyi zaman onu bu vəziyyətdə görüb bağa) qoyduğu xərcə görə əllərini ovuşdurmağa başladı. Bağın talvarları yerə çöküb viran qalmışdı. O: «Kaş Rəbbimə heç kəsi şərik qoşmayaydım!» - deyirdi. Allah`dan başqa ona yardım edə biləcək kəslər yox idi və o da kömək edə biləcək bir halda deyildi» («Kəhf» surəsi, 42-43).

QÖVMLƏRİN BAŞÇILARI

Qurandan da bizə aydın olduğu kimi, Allah`ın göndərdiyi elçiləri inkar edənlər, onlara qarşı mübarizə aparənlər və böyük düşmənçilik edənlər qövmələrin başçıları olmuşdur. Belə

aparıcı inkarçıların ən bariz xüsusiyyəti onların təkəbbürlü və lovğa olmasıdır. Bu məsələ ilə bağlı bəzi ayələr aşağıdakı kimidir:

«Saleh tayfasının (iman gətirməyi) özlərinə sığışdırmayan başçıları içərilərindən iman gətirən əlsiz-ayaqsız yoxsullara üz tutub: «Siz Salehin, doğrudan da, Rəbbi tərəfindən göndərilmiş olduğuna bilirsinizmi?» - deyə soruşdular. Onlar: «Bəli, biz onunla göndərilən hər bir şeyə (bütün dini hökmlərə) inanırıq!» - deyə cavab verdilər. (İman gətirməyi) özlərinə ar bilənlər: «Sizin inandığınıza biz inanmırıq!» - dedilər» («Əraf» surəsi, 75-76).

«Şüeyb tayfasının iman gətirməyi özlərinə sığışdırmayan əyanları: «Ey Şüeyb! Ya səni və səninlə birlikdə iman gətirənləri məmləkətimizdən mütləq qovacağıq, ya da siz bizim dinimizə dönəcəksiniz!» - dedilər. Şüeyb belə cavab verdi: «Biz istəməsəkdə?»» («Əraf» surəsi, 88).

Inkarçı qövmlərin başçıları lovğalıqda və təkəbbürdə o qədər irəli getmişdilər ki, onlara da peyğəmbər kimi vəhy gəlməyincə Allah`a iman gətirməyəcəklərini elan etmişdilər:

«Beləliklə, hər bir obanın günahkarlarını oranın başçıları təyin etdik ki, onlar orada bacardıqları qədər məkrə məşğul olsunlar. Onlar yalnız özlərinə qarşı məkr edərlər, lakin bunun fərqinə varmazlar. Onlara bir ayə gəldiyi zaman: «Allah`ın peyğəmbərlərinə verildiyinin misli bizə verilməyincə biz iman gətirməyəcəyik!» - deyərlər. Allah peyğəmbərliyi kimə göndərəcəyini Özü daha yaxşı bilir. Günahkarlar Allah`ın hüsurunda etdikləri məkrə görə zillətə və şiddətli əzaba düçar olacaqlar!» («Ənam» surəsi, 123-124).

Onların belə davranmasının ən böyük səbəblərindən biri peyğəmbərlərin Allah tərəfindən seçilib göndərilməsi faktını qəbul edə bilməmələri, elçilərə tabe olub onlara itaət etməyi özlərinin mövqe, şöhrət, zənginlik və etibarlarına sığışdırmamala-

rıdır. Buna görə də hər bir dövrdə qövmlərin inkarçı başçıları Allah tərəfindən onlara göndərilən elçiləri öz mövcud statuslarına, xalqın gözündəki mövqe və etibarlarına qarşı bir təhdid və təhlükə mənbəyi hesab etmişlər. Bu hal onların peyğəmbərlər və təbliğ etdikləri həqiqətlər qarşısında təkəbbür və nifrətlərinin ortaya qoymalarına səbəb olmuşdur.

«Qövmün aparıcı insanları» anlayışı hər bir dövrdə və hər bir cəmiyyətdə mövcud olan «elita» təbəqəsini təşkil edir. Məlum olduğu kimi, elita təbəqəsinin əsas xüsusiyyəti bu zümrədə cəmləşənlərin var-dövlət və sərvət baxımından çox üstün, nüfuzlu və hörmətli insanlar olması, «dayaqlarının» və yaxın ətraflarının qüvvətli olması, qılsası, zahiri bir gücə malik olmalarıdır. Kitabın əvvəlində də bildirildiyi kimi, qeyd olunan bu xüsusiyyətlər Allah`a iman gətirməyən, dərindən düşünə bilməyən insanlarda təkəbbürə və lovğalığa səbəb olur. Belə insanlar var-dövlət, sərvət, güc və hakimiyyət kimi zahiri xüsusiyyətlərinə güvənərək cəmiyyətdə nüfuz əldə etmək və söz sahibi olmaq istəyirlər. Onlar o qədər təkəbbürlü olurlar ki, bu, onların Allah`a və elçisinə qarşı çıxmalarına səbəb olur. Onlar üstünlüyün təqva (Allah qorxusu) ilə mümkün olması reallığını qəbul etmir, çünki belə olan halda özlərinin heç bir qiymətinin olmadığı üzə çıxacaq. Onların ürəyində güclü bir lovğalanmaq və təkəbbür göstərmək arzusu var. Bu adamların Allah`ı inkar etməsinin əsas səbəbi də elə budur. Onların şüuru və düşüncəsi o qədər qapalı, o qədər küt, o qədər donuqdur ki, öləndən sonra torpağın altına heç nə apara bilməyəcəklərini, varlı, yoxsul, güclü və ya zəif olmasından asılı olmayaraq hamının sonda bir neçə metrlik bezə büküləcəyini, qılsa bir müddətdən sonra yalnız skeletlərinin qalacağını düşünmürlər. Onlar malik olduqları özəlliklərin axirətdə heç bir faydasını görə bilməyəcəklərini ağıllarına da gətirməzlər.

Özünü qövmünün lideri, başbiləni, aparıcı ismi, avanqardı sayan bu cür adamların təkəbbüründən və lovğalığından, eyni zamanda inkarçılığından irəli gələn müəyyən azğın xüsusiyyətləri Quranda möminlərə bildirilib. Burada əsas məqsəd hər dövrdə möminlərin qarşısına çıxaraq onlara düşmənçilik edəcək insanları tanımalarını, onlardan qorunmalarını və onlardan gələ biləcək zərərlərə qarşı tədbir görmələrini təmin etməkdir. Məqsəd həm də budur ki, möminlər belə hallardan ibrət alsınlar və həmin vəziyyətə düşməmək üçün öz hərəkət və davranışlarına diqqət yetirsinlər. Çünki heç bir insan Quranın əmrindən kənar qala bilməz, möminlər də inkarçılar haqqında olan ayələri özlərinə tətbiq edib düşünərək inkarçılara xas səhvlərdən tamamilə təmizlənməyə çalışmaq kimi bir məsuliyyət daşıyırlar.

Bu səbəbdən də sözügedən «elita» təbəqəsinin Quranda haqqında bəhs olunan əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı başlıqlar altında nəzərdən keçirəcəyik.

İnsanları yoldan azdırmağa səy göstərirlər

İçində yaşadıkları camaatın iman gətirməsi inkarçıları narahat edir, buna görə də onların iman gətirməsini istəmir, bacardıqları qədər onlara mane olmağa çalışırlar. Çünki xalq iman gətirsə, onların üzərində hakimiyyət qurmaq üçün bir zəmin qalmayacaq. Hər şeydən öncə dünyəvi üstünlük ölçülərinin, dəyər meyarlarının hamısı yox olacaq. Üstəlik bütün cəmiyyət insanların gözündə böyük tutulan adamların əslində nə qədər aciz və zəif adamlar olduğunu da anlayacaq. Beləliklə, böyük sayılan bu adamları mədh edərək yüksəldəcək, onlara tabe olacaq adamlar qalmayacaq.

Onlara tabe olan, bir növ öz malları hesab etdikləri və əsasən də təhqir edib alçaltdıkları insanları itirmək başbilənlərin

işinə yaramır. Bu adamlar xalqın nəyin bahasına olursa-olsun onların yolu ilə getməsini istəyirlər. Buna görə də xalqı doğru yoldan azdırmaq üçün hər bir yoldan istifadə edir, camaata bəzən hətta hədə-qorxu da gəlirlər. Allah bunun nümunələrini Quranda belə bildirir:

«Şüeyb tayfasının kafir olan əyanları dedilər: «Əgər Şüeybin ardınca getsəniz, şübhəsiz ki, ziyana uğramış olarsınız!» («Əraf» surəsi, 90).

«Firon (onlara) dedi: «Mən sizə izn vermədən əvvəl siz ona iman gətirdiniz?» Bu, şübhəsiz ki, əhalisini çıxartmaq məqsədilə şəhərdə qurduğunuz bir hiylədir... Gördüyünüz işlərə görə başınıza nə oyun açacağımı biləcəksiniz!» («Əraf» surəsi, 123).

Vicdanları qəbul etdiyi halda inkar edirlər

Qövmün başçılarının inkarçılığının əsas səbəbi eynilə Firona olduğu kimi Allah`ın varlığını dərk etməməkdən yox, inadla təkəbbür göstərməkdən irəli gəlir. Onlar Allah`ın və axirətin varlığını dərk etsələr də təkəbbür artıq qəlblərinə keçdiyi üçün buna qarşı çıxırlar. Quranda bu insanlar barədə belə deyilir: «...həqiqiliyinə daxilən möhkəm əmin olduqları halda, haqsız yerə və təkəbbür üzündən onları inkar etdilər...» («Nəml» surəsi, 14).

Bu təkəbbürün səbəbi də bir qədər əvvəl qeyd olunduğu kimi, zənginlik və gücdür:

«Biz hər hansı bir məmləkətə qorxudan bir peyğəmbər göndərdiksə, onun naz-nemət içində yaşayan zəngin başçıları ancaq: «Biz sizinlə göndərilənləri inkar edirik!» -dedilər. Onlar: «Bizim mal-dövlətimiz və övladımız daha çoxdur və bizə əzab da verilməyəcəkdir» - dedilər» («Səba» surəsi, 34-35).

Halbuki var-dövlət, övlad və insanların sahib olduqları başqa nemətlər Allah`ın rızasına uyğun istifadə edilmədikdə onların heç bir qiyməti və faydası yoxdur. İnsan yalnız Allah`ın dininə faydalı olmaq şərtilə saleh, doğru, yaxşı əməllər sahibi olsa, dünyanın bu müvəqqəti bər-bəzəyinə görə axirətdə bir mükafat gözləyə bilər:

«Sizi bizə yaxınlaşdıran nə var-dövlətiniz, nə də oğul-uşağınızdır. Yalnız iman gətirib yaxşı işlər görənlərin əməllərinə görə mükafatları qat-qat artıq olacaq və onlar cənnət otaqlarında əmin-amanlıq içində yaşayacaqlar» («Səba» surəsi, 37).

Atalarının dininə tabe olurlar

Yüksək səviyyədə rifahlı həyat tərzini keçirən bu insanların ən çox istifadə etdiyi (Allah`a qarşı haqsız olaraq verdikləri izah) ifadələrdən biri də gələn elçinin onları atalarının dinindən ayırmağa çalışmaq istədiyini demələridir:

«Ayələrimiz onlara açıq-aşkar olaraq oxunduğu zaman: «Bu ancaq sizi atalarınızın ibadət etdiklərindən döndərmək istəyən bir adamdır!» - deyər və «Bu, uydurma yalandan başqa bir şey deyildir!» - söyləyərlər. Kafir olanlara haqq gəldikdə onun barəsində: «Bu yalnız açıq-aşkar bir sehrdir!» - deyərlər» («Səba» surəsi, 43).

Təkəbbürlü və lovğa insanların aparıcı simalarının dilindən əsla düşməyən başqa bir məsələ də «atalarının dini»dir. Əlbəttə, bu da onların təkəbbürünün nəticəsində ortaya çıxan bir anlayışdır. Onlar öz ata-babalarının getdiyi yolun doğru olmasından son dərəcə böyük əminliklə danışirlər. Öz nəslini-soyunu, adət-ənənələrini və mədəni irslərini üstün hesab etmələri və özlərindən daha yüksək şüurun varlığını qəbul edə bilməmələri bu adamların ən böyük xəstəlikləridir:

«Biz səndən əvvəl hər hansı bir məmləkətə qorxudan bir peyğəmbər göndərdiksə, onun naz-nemət içində yaşayan bö-yükləri sadəcə olaraq: «Biz atalarımızı bir din üzərində gördük və biz də onların ardınca getməkdəyik!» - dedilər. Hər peyğəmbər öz ümmətinə belə dedi: «Əgər siz atalarınızın sitayiş etdiyini gördüyünüz dindən daha doğrusunu gətirmiş olsam necə?!» Onlar: «Biz sizinlə göndərilənləri inkar edirik!» - deyə cavab verdilər» («Zuxruf» surəsi, 23-24).

Allah`ın göndərdiyi kitablara tabe olurlar

Təkəbbürlü və lovğa insanların Allah`ın göndərdiyi Kitablara tabe olmadıqları da göz önündədir. Onları bu həddə gətirən amil daxillərində olan «yüksək və hamıdan üstün olma» istəyidir. Onların bu istəklərini Allah`ı inkar etmə məntiqlərindən də görmək olar. Bu inkarçı adamlar özlərindən çox razıdırlar və səhv yolda olduqlarını hətta ehtimal etmək də istəmirlər. Belə adamların şəxsi azğın məntiqlərinə görə, əgər bircə doğru yol varsa, bu da onların getdiyi yoldur:

«Kafir olanlar iman gətirənlər barəsində deyirlər: «Əgər (Quran və ya iman) yaxşı bir şey olsaydı, möminlər bu işdə bizdən qabağa düşə bilməzdilər». Onlar doğru yola gəlmədikləri üçün: «Bu, köhnə yalandır!» -deyəcəklər» («Əhqaf» surəsi, 11).

Elçilərə itaət etmərlər

Allah`ın qövmlərə göndərdiyi elçilər çox üstün əxlaqə malik, ağıllı, uzaqgörən və açıq gözlü, həmçinin Allah tərəfindən xüsusi olaraq seçilib hikmət verilmiş insanlardır. Belə ki, bir ayədə «Allah istədiyi şəxsə hikmət bəxş edir. Kimə hikmət bəxş edilmişsə, ona çoxlu xeyir verilmişdir. Bunu ancaq ağıllı adamlar dərk edərlər!» («Bəqərə» surəsi, 269) şəklində ifadə

edilərək elçilərin xeyir verilməyə layiq insanlar olduğu bildirilmişdir.

Həmin elm sahibi olan insanlar təqva, bilik və ağıl cəhətdən üstün olmaları səbəbilə möminlər üçün çox qiymətli adamlardır. Qövmün yüksək səviyyədə rifahlı həyat təzi keçirməkdən azğınlaşmış başçıları isə təkəbbür göstərərək cəmiyyətin ən etibarlı və ən qiymətli insanları olan elçilərə qarşı çıxırlar. Bununla da kifayətlənməyərək onları təhqir edir, iftira atır, hətta bir hiylə ilə onları öldürmək də istəyirlər. Bu hal onların qəlbindəki təkəbbür xəstəliyindən irəli gəlir. Onların içindəki təkəbbür Allah`a səmimi şəkildə iman gətirmələrini əngəlləyib inkar etmələrinə səbəb olur:

«Məgər səndən əvvəlki Nuh, Ad, Səhud tayfalarının və onlardan sonra gəlib getmiş, ancaq Allah`ın bildiyi ümmətlərin xəbərləri sizə gəlib çatmadımı? Peyğəmbərləri onlara açıq-aşkar möcüzələrlə gəlmişdilər. Onlar əllərini ağızlarına qoyub: «Biz sizinlə göndərilənlərə inanmırıq və bizi dəvət etdiyiniz bərəsində də möhkəm bir şəkk-şübhə içindəyik!» - demişdilər» («İbrahim» surəsi, 9).

Həddini aşmış bu lovğa, təkəbbürlü və azğın insanların haqq yoluna dəvət edildikləri zaman peyğəmbərlərə qarşı necə davrandıqları və necə bir məntiqsizlik sərgilədikləri Quranda belə bildirilir:

«Nuh qövmünün kafir başçıları dedilər: «Bu sizin kimi yalnız adi bir insandır. Sizə böyüklük etmək istəyir. Əgər Allah istəsəydi, mələklər göndərərdi. Biz bunu ulu babalarımızdan eşitməmişik» («Muminun» surəsi, 24).

«Tayfasının kafir olan, axirətə qovuşacaqlarını yalan hesab edən və dünyada nemət verdiyimiz əyan-əşrafi dedilər: «Bu sizin kimi ancaq adi bir insandır; yediinizdən yeyir, içdi yinizdən içir» («Muminun» surəsi, 33).

Bu ayələrdə diqqəti cəlb edən məqam aparıcı inkarçıların elçilərdən möcüzə göstərməyi gözləmələridir. Elçilərin ağıl, elm, əxlaq, fəzilət, mənəviyyat və bunun kimi bir çox nemətlər baxımından seçilmiş üstünlüklərə malik olması inkarçıların qururuna sığmamış, həmin həqiqəti qəbul etmək istəmədiklərinə görə də onları adi insan olmaqda günahlandırmış və elçilərdən bəzi möcüzələr göstərməyi tələb etmişdilər. Hətta peyğəmbərlərin yemək yeməsi, su içməsi kimi bəşəri cəhətlərini də çaşqınlıqla qarşılamaş, bu cəhətləri də onlara inanmamaq üçün bir bəhanəyə çevirmişdilər. Belə ki, inadkarlıq edən avanqard inkarçılar elçilərdən hətta möcüzə görsəydilər də onlara inanmayacaqdılar:

«Onlar dedilər: «Sən bizi ovsunlamaq üçün nə möcüzə gətirsən də, yenə sənə iman gətirən deyilik!»» («Əraf» surəsi, 132).

Aparıcı inkarçıları daha çox narahat edən məsələ əllərinə olan güc, etibar və hakimiyyətə baxmayaraq onların özlərindən olmayan, həmçinin onların özlərini və sistemlərini pisləyən bir insanın din əxlaqını təbliğ edib yayması və bu insanın cəmiyyət tərəfindən də qəbul edilməsidir. İnkarçılar bu hadisəni tamamilə şəxsi mübarizə kimi görmüş və peyğəmbərin onlardan üstün olmasını qəbul edə bilməmişdilər. Bu səbəbdən Peyğəmbərimizə (s.ə.v.) qarşı da hücumlar etmiş, «Məgər bu Quran iki şəhərdən olan böyük bir adama nazil edilməli deyildimi?» («Zuxruf» surəsi, 31) deyərək özləri kimi aparıcı inkarçılardan birinin peyğəmbərlik etməsini tələb etmişdilər. Onların bu istəklərinin müqabilində isə Allah belə buyurur:

«Məgər sən Rəbbinin mərhəmətini onların paylaşdırlar?!» («Zuxruf» surəsi, 32).

Elçilərə müxtəlif yollarla zərər vurmaq istəyirlər

«Firon tayfasının əyanları dedilər: «Şübhəsiz ki, bu çox bilikli bir sehrbazdır» («Əraf» surəsi, 109).

«Firon tayfasının əyan-əşrafı dedilər: «Musanı və tayfasını fitnə-fəsad törətmək, həm səni, həm də sənin tanrılarını atıb getmək üçün mü buraxacaqsan?» Firon onlara belə cavab verdi: «Biz onların oğullarını öldürəcək, qadınlarını isə diri saxlayacağıq. Biz onlara, mütləq, qələbə çalacağıq!» («Əraf» surəsi, 127).

Ayələrdən də aydın olduğu kimi, Fironla bərabər qövmünün digər aparıcı şəxsləri də çox azğın insanlar idi. Hətta Fironu bu məsələ bağlı daim aqressiv davranmağa təşviq edənlər də elə onlar idi. Onlar sehrbazlıq və azğınlıq kimi ittihamlarla Fironun Hz.Musaya və onunla olanlara qarşı daha da azğınlaşacağını ehtimal etmiş və möminlərə qarşı qəddar bir qərar verməsini təmin etməyə çalışmışdılar.

Qövmün aparıcı inkarçılarının onların batil sistemini kökündən sarsıdan elçilərə qarşı olduqca hörmətsiz şəkildə davranması mütəmadi hal almış və bu vəziyyət Quranda tez-tez ifadə edilmişdir. İnkarçıların elçilərə qarşı davranışları çox çirkin bir hörmətsizlik nümayişi şəklində idi. Bu məsələ ilə bağlı bir neçə nümunə aşağıdakı kimidir:

«Tayfasının başçıları ona: «Biz səni açıq-aydın azmış görürük!, - deyə cavab verdilər» («Əraf» surəsi, 60).

«Tayfanın kafir başçıları ona: «Biz səni səfehlik içində görür və yalançıların hesab edirik!» - deyə cavab verdilər» («Əraf» surəsi, 66).

Allah`ın göndərdiyi elçilərin ən mühüm xüsusiyyəti onların ağıllı olması idi. Çünki Allah`ı layiqincə qiymətləndirib təqdir edə bilmək, dini dərk etmək və din əxlaqına uyğun şəkildə yaşaya bilmək məhz ağıla bağlı olan məsələdir. Buna görə də Allah`ın təqdir edilib qiymətləndirilməsinə cavab olaraq inkarçıların elçilərə ünvanlanan həmin «ağılsızlıq» ittihamları

həm öz kompleks və qısqançlıqlarını ört-basdır etmək, həm də elçilərin arxasınca gələn xalqlara mənfi təsir göstərmək məqsədi daşıyırdı. İncarçılar bu davranışları ilə reallıqları ağılla dərk edə bilməyən adamların əslində elə özləri olduğunu nümayiş etdirirdilər.

Qazdıqları quyulara özləri düşürlər

Aydın olduğu kimi, incarçıların aparıcı şəxslərinin hər dövrdə ortaq xüsusiyyəti olan çirkin cəsarət və qorxmazlıq demək olar ki, həmişə eynidir. Eyni zamanda aldıqları cavab da eynidir. Bu, əsrlər boyu belə olmuşdur. Qabaqda gedən azğın adamların qurduğu tələlər həmişə boşa çıxmış, iş hətta bununla da bitməmiş, qazdıqları quyulara özləri düşmüşlər. Allah`ın insanlar arasında tətbiq etdiyi dəyişilməz sünnəsi ilə bağlı bir ayədə belə buyrulur:

«Yer üzündə təkəbbür göstərmələri və pis əməlləri ucbatından idi. Pis əməl ancaq onun öz sahibinin başında çatlayar. Məgər onlar Allah`ın adəti üzrə özlərindən əvvəlkilərin düçar olduqları müsibətlərimi gözləyirlər? Sən Allah`ın qoyduğu qayda-qanun da heç bir dəyişiklik tapmazsan!» («Fatir» surəsi, 43).

ALLAH`I İNKAR EDƏN QÖVMLƏR

Bura qədər də bəhs etdiyimiz kimi, qövmlərin bütün incarçı başbilənləri hər bir dövrdə eyni azğınlıq və üsyankarlıqla ortaya çıxmışdı. Bu incarçı başbilənlər onları doğru yola dəvət etmək üçün Allah`ın göndərdiyi elçiləri təkəbbür göstərərək yalançı hesab etmiş, onlara qarşı çıxaraq doğrunu inkar etmişdilər. Onlar Allah`a qarşı olduqlarına görə də bunun cavabını bu dünyada və axirətdə buna müvafiq şəkildə almışlar.

İndi isə inkarçıların aparıcı simalarının Quranda haqqında bəhs olunan qövmələrə və onlara göndərilmiş peyğəmbərlərə qarşı olan davranışlarını bir-bir nəzərdən keçirək.

Nuh qövmü

Nuh qövmünün aparıcı inkarçıları da tarixdəki oxşarları kimi olduqca lovğa və təkəbbürlü idilər. Hz.Nuh onları dinə dəvət etdiyi zaman onların arasından çox az sayda insan onun bu dəvətinə cavab vermişdi. Buna baxmayaraq Hz.Nuh onların axirət əzabına düşər olmaması üçün böyük səy göstərmişdi. Lakin Hz.Nuhun bütün söylərinin müqabilində qövmünün ona cavabı belə olmuşdu:

«Nuh tayfasının kafir əyan-əşrafi dedilər: «Biz səni ancaq özümüz kimi adi bir insan sayır, elə ilk baxışda yalnız içimizdəki səfillərin sənə uyduğunu görürük. Eyni zamanda sizin, bizdən üstün olduğunuzu da görmürük. Əksinə, biz sizi yalançı hesab edirik!»» («Hud» surəsi, 27).

Azğın ifadələrindən təkəbbürləri asanlıqla sezilən bu adamlar Hz.Nuhun yanındakı insanları da təhqir etmişdilər. İnkarcıların fikrincə, üstünlük yalnız var-dövlətə, mal-mülkə, çoxlu övlada, mövqe və vəzifə cəhətdən yüksək olmağa bağlı bir nəsnədir və buna görə də onlar peyğəmbərə tabe olan müminlərdə də bu xüsusiyyətləri axtarmışdılar. Əsl üstünlüyün əxlaqla, Allah`a olan yaxınlıqla bağlı olduğunu isə heç düşünməmişdilər. Nuh qövmünün öz elçilərinə münasibətdə istifadə etdiyi təkəbbür və lovğalıq dolu davranış üsulu aşağıdakı ayələrdən açıq şəkildə görünür:

«Onlar dedilər: «Ey Nuh! Bizimlə çənə-boğaz olub çox mübahisə etdin. Əgər doğru danışanlardansansa, bizi təhdid etdiyinin əzabı gətir görək!»» («Hud» surəsi, 32).

«Bunlardan əvvəl Nuh qövmü təkzib etmiş və bəndəmizi yalançı sayıb: «Divanədir!» -demişdilər. Ona rîsaləti təbliğ etmək qadağan edilmişdi» («Qəmər» surəsi, 9).

Hız.Nuh öz qövmünün bütün bu çirkin davranışının müqabilində ona qarşı çox səbrli olmuş, haqqa dəvət etmək kimi vəzifəsini tamamilə səmimi şəkildə yerinə yetirmişdi. Lakin onların düzəlib doğru yola gəlməyəcəklərini dərk etdiyi zaman qövmünün təkəbbürü ilə bağlı Allah'a şikayət etmiş və Ondan kömək istəmişdi:

«O dedi: «Ey Rəbbim! Mən qövmümü gecə-gündüz dəvət etdim! Lakin dəvətim onların qaçmalarını daha da artırmaqdan başqa bir şeyə yaramadı. Sənin onları bağışlamağın üçün mən nə zaman onları dəvət etdimsə, onlar barmaqlarını qulaqlarına tıxadılar, libaslarına büründülər, İsrar edib durdular və təkəbbür göstərdilər. Sonra mən onları uca səslə dəvət etdim. Daha sonra onlara aşkar və gizli bildirdim» («Nuh» surəsi, 5-9).

«Nuh dedi: «Ey Rəbbim! Onlar mənə qarşı çıxdılar və mal-dövləti, oğul-uşağı özlərinə ziyandan başqa bir şey artırmayan kimsələrə tabe oldular. Çox böyük bir hiylə qurdular. Və dedilər: «Öz tanrılarınızı tərk etməyin, xüsusilə Vəddi, Suvai, Yəğusu, Yəuqu və Nəsri atmayın!» Onlar çoxlarını yoldan çıxartdılar. Sən də ancaq onların zəlalətini artır!» Nuh dedi: «Ey Rəbbim! Yer üzündə bir nəfər belə kafir qoyma!» («Nuh» surəsi, 21-24, 26).

Hız.Nuhun bu duasından sonra Allah ona cavab vermiş, Hız.Nuh qövmünün təkəbbür göstərməsinə və öz elçisini yalançı hesab etməsinə görə ona bu dünyada və axirətdə əzab vermişdir:

«Onlar öz günahlarından dolayı suda boğdurulub cəhənnəmə daxil edildilər və özlərinə onları Allah'dan qurtaracaq köməkçilər də tapa bilmədilər!» («Nuh» surəsi, 25).

Ad qövmü

Allah Ad qövmünə peyğəmbər kimi Hz.Hudu göndərmişdi. O da qövmünü Allah`ın yoluna dəvət etmiş, lakin başqa peyğəmbərlər kimi böyük azğınlıq və inkarla qarşılaşmışdı. Ad qövmünün təkəbbürü Quranda aşağıdakı kimi bildirilir:

«Ad qövmünə gəlincə, onlar yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərüb dedilər: «Bizdən daha qüvvətli kim ola bilər?!» Məgər onlar düşünmədilərmi ki, özlərini yaratmış olan Allah onlardan daha qüvvətlidir?! Onlar ayələrimizi inkar edirdilər» («Fussilət» surəsi, 15).

Allah`a münasibətdə göstərilən belə bir təkəbbür azğınlığın ən yüksək səviyyəsidir. Çünki inkarçılar heç bir varlığın cəsarət göstərə bilməyəcəyi bir şeyi etməyə cürət etmişdilər. Onlar öz güc və qüvvələrini elə öz gözlərində o qədər böyütmüşdülər ki, qəlbləri həqiqət qarşısında kor olmuş, hətta ən asanlıqla sezilən bir həqiqəti də ayırd edə bilməmişdilər. Allah`ın onlara verdiyi və hər an onların əlindən ala biləcəyi bir qüvvə ilə Allah`a və peyğəmbərinə qarşı çıxmışdılar. Bunların müqabilində isə həm bu dünyada, həm də qiyamət günündə lənətlənmişdilər. Bu həqiqət ayələrdə belə bildirilir:

«Bu da Ad tayfasıdır! Onlar Rəbbinin ayələrini inkar etdilər, Onun peyğəmbərlərinə qarşı çıxdılar, başlarının üstündə duran hər bir inadkar böyüyün əmrinə tabe oldular. Və beləliklə, dünyada da, qiyamət günündə də lənətə uğradılar. Bilin ki, Hud tayfası Rəbbini inkar etmişdi. Xəbəriniz olsun ki, Hudun tayfası Ad Allah`ın mərhəmətindən kənar oldu» («Hud» surəsi, 59-60).

Səməd qövmü

Allah Hz.Salehi Səməd qövmünə peyğəmbər kimi göndərmişdi. Hər bir peyğəmbər kimi Hz.Saleh də öz qövmünü haqqın yoluna dəvət etmiş, həqiqətləri görə bilmələri üçün onlara yaradılışlarını xatırlatmışdı. Lakin qövmü onu davamlı olaraq yalançı hesab etmişdi. Bu hadisə Quranda belə ifadə edilir:

«Səməd təhdidləri yalan saymışdı. Onlar demişdilər: «Məgər biz özümüzdən olan bir adamı tabe olacağıq?! Biz onda haqq yoldan azmış və dəlilik etmiş olarıq! Məgər içəri-mizdən vəhy yalnız onanı nazil olmuşdur?! Xeyr, o, yalançının, lovğanın biridir!»» («Qəmər» surəsi, 23-25).

Diqqətlə baxanda aydın olur ki, peyğəmbərin özləri kimi bir insan olması inkarçıların üzərində ən çox durduğu məsələlərdən biridir. Onların primitiv məntiqinə görə, arxasınca gedəcəkləri peyğəmbər adi insandan üstün bir varlıq (mələk kimi) olmalı və ya möcüzə göstərməlidir. Çünki onların azgın təkəbbürü özləri kimi adi bir insana tabe olmalarına izn vermirdi. Bu səbəbdən də inkarçılar elçiləri yalançılıqda ittiham edib onlara iftiralar atdılar.

İsrail oğulları

Quranda qövm kimi haqqında ən çox bəhs olunan xalq İsrail oğullarıdır. Ayələrdə Allah`ın onlara verdiyi nemətlər qarşısında nankorluq etmələri səbəbi ilə tez-tez qeyd edilmiş bu camaat tarixə azgın bir qövm kimi düşmüşdür. Tarixə hadisələrin ardıcılığı baxımından nəzər yetirəndə bu qövmün Allah`ın mərhəmətinə və bağışlayıcı olmasına baxmayaraq davamlı şəkildə təkəbbür və inadkarlıq göstərməsi olduqca heyrətləndirici olaydır.

Məlum olduğu kimi, İsrail oğulları bir vaxtlar bütün dünyaya üstün tutulacaq qədər bol nemətlər almış və onlardan bunun müqabilində yalnız «Allah`ın vədinə sadıq qalmaları» tə-

ləb olunmuşdu. İsrail oğulları onlara bu qədər nemət verən Allah`a itaəti və sədaqəti həvəslə yerinə yetirmək əvəzinə Rəbbimizin əmrlərindən misli görünməmiş şəkildə imtina etmiş, həddi aşaraq öz nəfslərinə zülm etmişdilər:

«...Rəbbin tərəfindən sənə nazil edilən onlardan bir çoxunun yalnız azğınlığını və küfrünü artıracaqdır...» («Maidə» surəsi, 68).

«...Biz onların arasına qiyamət gününə qədər davam edəcək düşmənçilik və kin saldıq. Onlar müharibə alovu yandırdıqca Allah onu söndürər. Onlar yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə çalışırlar. Allah isə fitnə-fəsad törədənləri sevməz!» («Maidə» surəsi, 64).

Allah bu qövmü istər nemətlərlə, istərsə də əziyyətlərlə bir neçə dəfə sınaqdan keçirdiyini Quranda bildirmişdir.

Məlum olduğu kimi, İsrail oğulları qövmü Fironun dövründə qul kimi işlədilər və özünün bu vəziyyətini Fironun qurduğu əzazil sistem səbəbilə yüz illər boyunca dəyişə bilmədən qalmış bir xalq olmuşdur. Hegemon olan Fironun əxlaq sistemi və hökmranlıq anlayışı olduqca mürtəce və əzazil bir idarəetmə üsulundan qidalandığına görə İsrail oğulları yüz illər boyunca həmin despotik quruluşun içində əzilmiş, ayədə də ifadə edildiyi kimi, çarəsiz qalaraq «qadınlarına toxunmayıb oğlan uşaqlarının boynunu vuran» bu quruluşa tabe olmuşdular. Bu böyük sınağın sonunda Allah Hz.Musanı kölə vəziyyətində olan bu qövmə peyğəmbər kimi göndərmiş və onlara «dənizin iki hissəyə ayrılması» möcüzəsini göstərərək Fironun əzazil hakimiyyətindən xilas etmişdir:

«Ey İsrail övladı! Sizə bəxş etdiyim nemətimi və bir vaxtlar sizi bütün aləmlərdən üstün tutduğumu yadınıza salın!

Firon əhli sizə ən ağır işkəncələr verdikləri, oğlan uşaqlarınızı boğazlayıb, qadınlarınızı sağ buraxdıqları zaman Biz si-

zi onların əlindən xilas etdik. Bunlarda Rəbbiniz tərəfindən böyük bir imtahan var idi.

Biz sizdən ötrü dənizi yarıb sizə nicat verdik və Fironun adamlarını siz baxa-baxa suda qərq etdik» («Bəqərə» surəsi, 47, 49, 50).

Qəlbi daş bağlamamış hər bir insan tərəfindən böyük bir şükür vəsiləsi kimi qiymətləndiriləcək bu hadisə İsrail oğullarının qəlbində Allah qorxusu səbəbi ilə bir yumşaqlyq yaratmaq əvəzinə bir rahatlyğa və özündənrazılığa səbəb olmuşdu. Bu böyük möcüzə nəticəsində imanlarının qat-qat artması əvəzinə bu qövmlə aradan bir müddət keçdikdən sonra Hz.Musanın yoxluğunu fürsət bilərək azğynlyq etmişdi. Onlar inanılmaz dərəcədə azğynlaşaraq buzovu Allah`a şərikin qoşmağa cürət etmişdilər:

«Musa sizə açıq-aydın dəlillər gətirmişdi. Siz isə onun ardınca buzova sitayiş edərək zülm etdiniz. Yadınıza salın o vaxtı ki, Biz sizdən əhd alıb, Tur dağınə üzərinizə qaldırmış və: «Sizə verdiyimizdən möhkəm yapışın, eşidin!» - demişdik. Onlar isə: «Eşiddik və qarşı çıxdıq (əməl etmədik)!» - dedilər. Çünki küfirləri üzündən buzovun məhəbbəti qəlblərini bürümüşdü. Onlara de: «Əgər iman gətirmisinizsə, imanınızın sizə belə əmr etməsi necə də pisdir!»» («Bəqərə» surəsi, 92-93).

Quranda bütün insanlara ibrət kimi göstərilən bu qövmlə azğynlyğı və Allah`a qarşı təkəbbürü təkəcə bu hadisə ilə bitmir. Allah`ın onları bağışlamasını qiymətləndirə bilməyib öz azğynlyqlarını davam etdirən bu qövmlə bağlı bir çox başqa nümunələr də var.

Məsələn, Allah İsrail oğullarının Ona şükür etməsi üçün onlara bir-birinin ardınca nemətlər vermişdi. Bütün bunların müqabilində isə onlardan yalnız nemətlərlə dolu olan şəhərin qapısından içəri daxil olan zaman səcdə etmələrini istəmişdi. Lakin onlar öz nəfslərinə zülm etmiş və Allah`a qarşı üsyana qalxmışdılar:

«Yadınıza salın ki, üstünüzə buludla kölgə saldıq və: «Ruzi olaraq verdiyimiz halal şeylərdən yeyin!» - deyərək sizə qüdrət halvası və bildirçin göndərdik. Onlar isə Bizə deyil, ancaq özlərinə zülm etmiş oldular. Xatırlayın ki, sizə: «Bu kəndə girin, bəyəndiyiniz yerdə, istədiyiniz şeyləri rahatlıqla yeyin və buranın qapısından səcdə edən halda «hittə!» («bizi bağışla!») söyləyərək daxil olun, Biz də günahlarınızı bağışlarıq. Biz yaxşı əməl edənlərin savabını artıracağıq», - demişik. Özlərinə zülm edənlər onlara deyilən sözü başqası ilə dəyişdirdilər, Biz də o zalımlara etdikləri haqsızlığa görə göydən şiddətli əzab göndərdik» («Bəqərə» surəsi, 57-59).

Buna dair başqa bir nümunə isə onlara «Allah`ın verdiyi ruzilərdən yeyib-için, yer üzündə azğınlıq edərək fəsad törətməyin» deyildiyi zaman Hz.Musaya yalnız bir yeməklə kifayətlənməyəcəklərini demələridir. İsrail oğullarının Allah`ın verdiyi yeməklərlə razı olmayıb başqa yeməklər tələb etməsi Allah`ın onlar üçün seçib bəyəndiyi dini dərk etməməsinin bariz nümunəsidir. Onların bu bəsit davranışı, nankorluğu və bu dünyada aldıkları cəza Quran ayələrində aşağıdakı kimi ifadə edilir:

«Xatırlayın ki, siz: «Ya Musa! Biz eyni təama heç vaxt dözməyəcəyik! Rəbbinə dua et ki, bizim üçün torpağın bitirdiyi şeylərdən -tərəvəzindən, sarımsağından, mərciməyindən və soğanından yetirsin!» -dediniz. Musa da cavabında: «Siz xeyirli olan şeyləri bu cür alçaq şeylərlə dəyişdirmək istəyirsiniz? (O halda) şəhərlərdən birinə gedin, istədiyinizi orada taparsınız!» -demişdi. Onlara zəlillik, miskinlik damğası vuruldu və Allah`ın qəzəbinə düşər oldular. Bu onların Allah`ın ayələrini inkar etdiklərinə və peyğəmbərləri haqsız yerə öldürdükünüz görə idi. Bu onların asi olduqlarına və həddi aşdıqlarına görə idi» («Bəqərə» surəsi, 61).

Onların başqa bir çirkin davranışı isə peyğəmbərləri vasitəsilə Allah tərəfindən göndərilmiş bir əmrə çirkin danışıq tər-

zi ilə cavab verməsi olmuşdur. Onların işlətdiyi söz və ifadələr təkəbbür və hörmətsizliklərini üzə çıxarmışdır:

«Yadınıza gətirin o vaxtı ki, Musa öz qövmünə: «Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir!» -dedi. Onlar isə: «Bizi məsxərəyəmi qoyursan?» - dedilər». Musa da: «Allah Özü məni cahil olmaqdan saxlasın!» - dedi» («Bəqərə» surəsi, 67).

«Ey camaatım! Allah`ın sizin üçün əzəldən müəyyən etdiyi müqəddəs torpağa daxil olun, geri dönməyin, yoxsa zərər çəkmiş halda geri dönərsiniz» («Maidə» surəsi, 21).

«İsrail oğulları dedilər: «Ey Musa, nə qədər ki, onlar oradadırlar, biz ora girməyəcəyik. Sən və Rəbbin gedib onlarla vuruşun. Biz isə burada oturacağıq.»» («Maidə» surəsi, 24).

İsrail oğullarının Allah`ın və peyğəmbərin əmrlərinə qarşı çıxaraq belə cürətli ifadələr işlətməsi iman gətirən ağıllı insanların ibrət almasına vəsilə olmuşdur. Çünki inkarçıların özlərinin bu davranışları ilə axirətdə böyük əzab görəcəkləri hamıya məlumdur. Allah İsrail oğullarının onları belə ciddi üsyan qaldıran azğın məntiqləri və görəcəkləri cəza haqqında Quranda belə hökm vermişdir:

«Allah`ın Öz qullarından istədiyi şəxsə lütf etməsinə həsəd aparmaq Onun göndərdiyini inkar etməklə vicdanlarını satmalarını nə qədər də pisdir! Bununla onlar Allah`ın qəzəbi üstünə bir qəzəb də artırdılar. Kafirləri zəliledici əzab gözləyir!» («Bəqərə» surəsi, 90).

Ayələrdən də aydın olduğu kimi, onların belə davranışının yeganə səbəbi təkəbbürlü olmaları idi. İsrail oğulları peyğəmbərliyin onlara yox, başqasına göndərilməsinə qısqançlıq hissi ilə yanaşmış, elçilərin üstün olduğunu qəbul etməmişdilər. Onlar yalnız özlərinin ən üstün olmasını istəyirdilər. Qısqası, İsrail oğullarının bütün bu inadkarlığının, ziddiyyət və çəkişmə yaratmasının və özlərinə diqqət çəkməsinin səbəbi onların təkəbbürlü olmasıdır. Beləliklə, İsrail oğulları tarixə öz peyğəm-

bərlərinə problemlər yaradan və onlara əzab verməyə çalışan qövm kimi düşdü. Əlbəttə, onlar bu hərəkətlərinin cavabını aldılar və doğru yoldan azan və əbədi əzaba məhkum olan da yenə özləri oldular:

«Xatırla ki, bir zaman Musa öz qövmünə demişdi: «Ey qövmüm! Mənim Allah`ın sizə göndərilmiş peyğəmbəri olduğumu bildiyiniz halda, niyə məni incidirsiniz?» Onlar üz döndərdikdə Allah da onların qəlblərini döndərdi. Allah fasiqləri doğru yola yönəltməz!» («Səff» surəsi, 5).

İsrail oğulları yalnız Hz.Musaya qarşı deyil, Allah tərəfindən göndərilmiş bütün elçilərə qarşı təkəbbür göstərmiş, bu təkəbbürləri səbəbi ilə elçiləri bəzən hətta öldürmüşdülər:

«Hər dəfə ürəyinizə yatmayan bir əmrlə gələn peyğəmbərə təkəbbürlük göstərmirdinizmi? Məhz buna görə də onların bir qismini təkzib etdiniz, bir qismini isə öldürdünüz» («Bəqərə» surəsi, 87).

İsrail oğulları təkəbbürlərindən irəli gələn azğın davranışlarını sonralar da davam etdirmiş, Hz.Davudun dövründə onlara «məlik» (rəhbər) kimi göndərilən Taluta münasibətdə həddini aşan inkarçıların hərəkətlərinə bənzər bir şəkildə davranmışdılar:

«Peyğəmbəri onlara dedi: «Allah Talutu sizə padşah göndərdi». Onlar isə: «Biz hökmdarlığa daha layiq ikən və ona var-dövlət verilmədiyi halda, o necə bizə padşah ola bilər?» - deyə cavab verdilər. Peyğəmbər onlara dedi: «Allah sizdən ötrü onu bəyənilib seçmiş, elm və bədəncə ona üstünlük vermişdir. Allah Öz mülkünü istədiyinə verər. Allah (lütf və kərəmi ilə) genişdir, biləndir!» («Bəqərə» surəsi, 247).

İsrail oğullarına verilən möcüzələrin hətta bircəsi də iman gətirən insanın bütün ömrü boyuncakı davranışlarında Allah qorxusunu hiss etməsi üçün kifayət edəcəkdir. Halbuki İsrail oğulları dəfələrlə rəhm edilib bağışlanmalarına baxmayaraq

daim ağılsızlıq etmiş və azğın həyat tərzi keçirmişdilər. Burada-
kı həqiqət də odur ki, Allah pis əxlaqının müqabilində bu qöv-
mün şüurunu və gözlərini bağlamış, qulaqlarını kar etmişdir.
Yol verdikləri azğınlıqlarla tarixə düşmüş İsrail oğullarının axi-
rətdə alacaqları cəza da Quranda bildirilmişdir. Qeyd olunduğu
kimi, bu qövm ona verilən nemətlərə görə lovğalanmaqda, on-
ların yalnız özlərinə aid olduğunu düşünməkdə, təkəbbür gös-
tərməkdə və yer üzündə fitnə-fəsad törətməkdə bütün təkəbbür-
lü insanlara ibrətamiz bir nümunədir.

Hz.Muhəmmədin (s.ə.v.) qövmü

Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) də qövmünə göndərildiyi zaman
onlara Allah`ın elçisi olduğunu və ona itaət etmələrinin lazım
gəldiyini bildirmişdi:

«De: «Ey insanlar! Mən Allah`ın sizin hamınıza göndə-
rilmiş peyğəmbəriyəm. O Allah ki, göylərin və yerin hökmü
Onundur, Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. O dirildir və öldü-
rür. Buna görə də Allah`a, eləcə də Onun Allah`a və Allah`ın
sözlərinə inanan və ümmi peyğəmbər olan Rəsuluna iman gəti-
rin və ona tabe olun ki, doğru yolu tapa bilərsiniz!»» («Əraf» su-
rəsi, 158).

Aydın olduğu kimi, Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) qövmünə
göndərildiyi zaman onları Allah`a itaət etməyə, doğru yola gəl-
məyə dəvət etmişdi. Qövmü isə onun bu təbliğinə belə cavab
vermişdi:

«Onlar belə dedilər: «Xeyr, bu qarma-qarışıq yuxulardır;
xeyr, onu özü uydurmuşdur; xeyr, o bir şairdir. Qoy əvvəlki
peyğəmbərlərə köndərilən möcüzələr kimi bizə bir möcüzə kə-
tirsin!»» («Ənbiya» surəsi, 5).

Qövmünün belə cavab verməsinin səbəbi onların Pey-
ğəmbərimizin (s.ə.v.) dediklərini dərk etməməsi deyildi. Bu ca-

vab qövmün azğınlığının bir təzahürü idi. Başqa qövmələr kimi onlar da Hz.Muhəmmədi (s.ə.v.) öz təkəbbür və lovğalıqları ucbatından inkar etmişdilər. Qövmdəki inkarçıların vəziyyəti Quranda belə ifadə edilir:

«Onlara: «Allah`dan başqa heç bir tanrı yoxdur!» -deyil-diği zaman təkəbbür göstərildilər. Və: «Biz heç divanə bir şairdən ötrü tanrılarımızı tərək edərəkmi?!» -deyirdilər» («Saffat» surəsi, 35-36).

Eynilə keçmiş qövmələrdə olduğu kimi Məkkə müşrikləri də yenə də öz təkəbbür və lovğalıqlarına görə Hz.Muhəmmədin (s.ə.v.) peyğəmbərliyini qəbul etmədilər. Əslində özləri də həqiqətin belə olmadığını bildikləri halda Peyğəmbərimizə (s.ə.v.) şair adı qoşdular. Həmçinin Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) dediklərinin onun yalnız özünə məxsus olması iddiasını irəli sürdülər, yəni bu mübarək elçinin yalançı olması iftirasını dilə gətirdilər.

Onların bu iftirasının əvvəlki qövmələrin sözlərinə bu dərəcədə bənzəməsi isə bunun Allah`ın dəyişilməyən bir qanunu olduğunu göstərir. Lakin Allah`ın dəyişilməyən başqa bir qanunu da var. Bu da elçiləri inkar edən, təkəbbür göstərən və lovğalanan qövmələrə əzab vermək, onları bu dünyada və axirətdə alçaltdır.

Hər bir qövmün öz elçilərinə qarşı istifadə etdiyi ifadələrin bir-birinə bənzəməsi çox diqqətçəkicidir. Aralarında yüz illərlə zaman fərqinin, mədəni və coğrafi fərqlərin olması da heç nəyi dəyişdirmir. Özlərinin lovğalığı və təkəbbürü ucbatından həqiqətləri görə bilməyən, görsələr də özlərini görməzliyə vuran inkarçılar hər dövrdə eyni xarakterə malik olmuş, eyni nümunələri göstərmiş, eyni fikirləri müdafiə etmişlər. Əlbəttə, onların aqibəti də eyni olmuş və öz təkəbbürləri müqabilində alçaltdıcı əzab görmüşlər.

Quranda biz insanlara öz davranışlarının müqabilində axirət əzabından əvvəl bu dünyada da əzabla cəzalandırılmış bir

çox qövmlər haqqında bilgilər verilir. Bura qədər haqqında bəhs olunan qövmlərdən başqa Eykə, Mədyen, Hicr, Rəss xalqları, Lut qövmü həmin qövmlərdən yalnız bir neçəsidir. Bunlardan əlavə, adları, yaşadıqları dövrlər, coğrafi mövqeləri bilinməsə də bir çox qövmlərin həlak edilərək yer üzündən silinməsi və elə həmin səbəblə də onlara cəza verilməsi də mütləq bir həqiqətdir:

«Neçə-neçə məmləkəti zülm etdiyi üçün məhv etdik; onlar alt-üst olmuşdu. Neçə-neçə quyular, neçə-neçə möhtəşəm qəsrlər bomboş qalmışdı» («Həcc» surəsi, 45).

MÖMİNLƏRİN TƏVAZÖKARLIĞI

Quranda xəbər verilən «Bizim ayələrimizə ancaq ayələrimizlə öyüd-nəsihət olunduqları zaman səcdəyə qapananlar və təkəbbür göstərməyərək Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edənlər iman gətirərlər» («Səcdə» surəsi, 15) ayəsindən də aydın olur ki, imanın ən mühüm şərtlərindən və ən bariz əlamətlərindən biri təkəbbür göstərməməkdir. Möminlər isə «Səcdə» surəsindəki bu ayəyə əsasən və Allah'ın lovğalanıb təkəbbür göstərən insanları sevməyəcəyini («Nİsa» surəsi, 36) bildiklərinə görə daim təvazökarlıq göstərirlər:

«Rəhmanın bəndələri o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təvazökarlıqla gəzər, cahillər onlara söz atdıqları zaman salam deyərlər» («Furqan» surəsi, 63).

Din əxlaqı özü ilə bərabər Allah'a səmimi şəkildə iman gətirməyi və Ona təslim olmağı, təslimiyyəti isə həmin möminin öz acizliyini və zəifliyini dərk etməsini gətirir. Hər şeyin Allah'a aid olduğunu və özlərinin də Onun qarşısındakı çatışmazlıq və qüsurlarını, zəiflik və acizliklərini bilən möminlər Rəbbimizin yaratdığı digər bəndələrə qarşı da təbii olaraq bir təvazökarlıq göstərirlər.

Təkəbbürün və təvazökarlığın ən çox insanlar arasındakı münasibətlərdə ortaya çıxdığını demək əslində səhv olmazdı. Təkəbbür bəndənin Allah qarşısında lovğalanması, özünü böyük tutması olduğu halda yenə də əsasən insanlara qarşı göstərilir. Çünki birbaşa Allah`a qarşı təkəbbürlü olmaq çox az insanın cürət edəcəyi bir dəlildir. Bu, Firona və azgınlıqdan gözü bağlanan onun kimi insanlara xasdır. Bunun əksinə olaraq təkəbbürlü insanların çoxu bu günahı Allah`a qarşı etsələr də əslində Allah`a qarşı açıq şəkildə təkəbbür göstərmirlər, təkəbbürlərini əsasən Allah`ın bəndələrinə qarşı göstərirlər.

İblis də onlardan biridir. O da Hz.Adəmə səcdə etməyi qəbul etməmişdi. İblis Allah`ın sonsuz qüdrətini bilib tanıdığı üçün Onun qarşısında açıq şəkildə üstünlük iddiasına düşməsi qeyri-mümkün idi. Lakin İblis Allah`ın «Adəmə səcdə et» əmrini öz qüruruna sığışdırmamış, Hz.Adəmə qarşı təkəbbür göstərmişdi ki, bu da əslində Allah`a qarşı üsyan etmək demək idi. Dolayısı ilə belə deyə bilərik ki, Allah qarşısında böyük bir günah sayılan təkəbbürün üzə çıxdığı məqam bir insanın başqaları ilə olan münasibətidir.

Əlbəttə, təvazökarlıq da elə eyni şəraitdə yaranır. Möminlər Allah`a səmimi surətdə boyun əymələrini Onun mömin bəndələrinə qarşı göstərdikləri təvazökarlıqla bürüzə verirlər. Çünki onlar malik olduqları xüsusiyyətlərin heç birinin özlərinə aid olmadığını bilirlər. Buna görə də daim şükr edir və Allah`ın onların əlində olan hər şeyi dilədiyi andaca geri ala biləcəyini əsla yaddan çıxarmırlar. Onları yaradan əbədi qüdrət sahibinin əzabından qorxur və sığınacaqları yeganə qüvvənin yenə də Allah olduğunu bilirlər. İman gətirmiş möminlərin bu səmimi və itaətkar ruhi vəziyyəti və Allah qorxusu ayələrin birində belə ifadə edilir:

«De: «Məni Allah`dan heç kəs qurtara bilməz və mən də Ondan başqa heç bir sığınacaq tapa bilmərəm!» («Cinn» surəsi, 22).

Bütün bu səbəblərə görə də imanlı insanların mənəvi durumu, davranışları, fiziki xüsusiyyətləri təkəbbürlü insanlarda olanlardan tamamilə fərqlənir. İman gətirməyən inkarçıların təkəbbür göstərdikləri vəziyyətlərdə möminlərin sərgilədiyi davranış metodlarını aşağıdakı kimi sıralaya bilərik.

Allah qarşısında aciz olduqlarını bilirlər

Özlərinin var-dövləti, gözəlliyi, gəncliyi və nüfuzu ilə, ümumiyyətlə, əllərində olan bütün şeylərlə dünyada əbədi qalmaq istəyən təkəbbürlü insanlar əbədi (baqi) varlığın yalnız Allah olduğunu, Onun ən böyük güc sahibi və ən üstün varlıq olmasını dərk edə bilmirlər. Buna görə də çirkin bir şəkildə Allah`ın ayələrinə qarşı çıxmağa cürət edirlər.

Möminlər isə daim Allah`ın böyüklüyünü dərk etməyə çalışırlar. Buna görə də bütün varlıqlarla birlikdə aciz olduqlarını bilirlər. Onlar inkarçı insanların davranışının əksinə olaraq qəlbləri titrək şəkildə Allah`dan qorxur və Rəbbinə qarşı olan acizliklərini dilə gətirməkdən çəkinmirlər:

«De: «Mən Allah`ın istədiyindən başqa özümə nə bir xeyir, nə də bir zərər verə bilərəm. Əgər qeybi bilsəydim, sözsüz ki, (özüm üçün) daha çox xeyir tədarük edərdim və mənə pislik də toxunmazdı. Mən iman gətirən bir tayfanı ancaq qorxudan və müjdələyənəm!» («Əraf» surəsi, 188).

Heç nəyi Allah`a şərik qoşmurlar

«İnsanların içərisində Allah`dan qeyrilərini şərik qoşub, onları Allah`ı sevən kimi sevənlər də vardır. Halbuki iman gəti-

rənlərin Allah`a məhəbbəti daha qüvvətlidir. Əgər (özlərinə) zülm edənlərin vaxtında görəcəkləri əzabdan xəbərləri olsaydı, onlar bütün qüdrətin Allah`a məxsus olduğunu və Allah`ın əzabının şiddətli olacağını bilərdilər» («Bəqərə» surəsi, 165).

Allah`dan başqasını qəbul edənlər Ona əsasən öz nəfslərini, istək və arzularını, pullarını və gözəlliklərini, var-dövlətlərini və sahib olduqları başqa şeyləri şərik qoşurlar. Belə insanlar hər şeyin həqiqi sahibinin Allah olduğunu dərk edə bilməzlər. Bunun da ən mühüm səbəbi onların təkəbbürlü olmalarıdır.

Möminlər isə Allah`dan başqa heç bir tanrının olmadığına qəti bir şəkildə iman gətirirlər. Bir şey istədikləri zaman onu verən qüvvənin yalnız Allah olduğunu bilirlər. Yəni yeganə dostlarının və köməkçilərinin onları yaradan Uca Allah olduğunu dərk edirlər. Möminlər Rəbbimizin onlara verdiyi saysız-hesabsız nemətlərə görə yalnız Ona könüldən boyun əyir və daxilədən gələn səmimi bir təslimiyyətlə məhz Uca Yaradana iman gətirirlər.

Möminlərin Allah`a qarşı olan bu səmimi münasibəti və təslimiyyəti «Firon kimi təkəbbürlü» insanlarla onların arasında kəskin bir təzad yaradır. Çünki təkəbbürlü insanlar öz acizliklərinin dərəcəsini dərk edə bilməzlər. Möminlər isə «Ey insanlar! Bir məsəl çəkildi, ona qulaq asın! Şübhəsiz ki, Allah`dan qeyri ibadət etdiyiniz bütələr heç bir milçək də yarada bilməzlər - lap hamısı bunun üçün bir yerə yığılsa belə! Əgər milçək onlardan (bütələrin üstündə olanlardan) bir şey götürüb aparsa, onu milçəkdən geri ala bilməzlər. İstəyən də aciz, istənilən də!» («Həcc» surəsi, 73) ayəsinə qəti şəkildə iman gətirdiklərinə görə heç nəyi özlərinə əsla aid etmir, hər şeyə qüvvəsi çatan iqtidar sahibinin yalnız Allah olduğunu bilirlər.

Allah`ın elçilərinə itaət edirlər

«Biz onları əmrimizlə doğru yola gətirən rəhbərlər etdik. Biz onlara xeyirli işlər görməyi, namaz qılmağı və zəkat verməyi vəhy etdik. Onlar yalnız Bizə ibadət edirdilər» («Ənbiya» surəsi, 73).

Allah kafirlər üçün onları cəhənnəm oduna çağıran insanlar yaratdığı kimi möminlər üçün də onları doğru yola yönəldən başçılar göndərmişdir. Rəbbimiz elçilərini göndərdiyi qövmlərə də onları doğru yola dəvət edən bu başçılara itaət göstərməyi əmr etmişdir. Lakin haqqında Quranda bəhs olunan qövmlərdə gördüyümüz kimi, bu cəmiyyətlərin bir çoxu və həmin cəmiyyətlərin içindəki «qövmün başbilənləri» qəlblərindəki təkəbbür səbəbilə elçilərə qarşı çıxmış, onları tanımamış, onlara qarşı üsyan etmişdilər. Möminlər isə «Biz hər bir peyğəmbəri, ancaq ona Allah`ın iznilə itaət olunsun deyə, göndərdik...» («Nİsa» surəsi, 64) ayəsinin də buyurduğu kimi, elçilərə itaət etməyin Allah`ın bir əmri olduğunu bilirlər. Bu səbəbdən də elçilərə göstərilən itaət Allah`a səmimi iman gətirməyin, Ona təslim olmağın və təkəbbür göstərməməyin ən mühüm əlaməti hesab edilir. «Fəth» surəsinin 9-cu ayəsində də bildirildiyi kimi, iman gətirən möminlər həyatları boyunca elçiləri müdafiə edib dəstəkləyir və onlara qarşı dərin hörmət bəsləyirlər.

Səhvə yol verəndə inadkarlıq göstərmirlər

Möminlər Allah qarşısındakı acizliklərini və bu dünyada onlara verilmiş çatışmazlıq və qüsurlarını qəbul etdiklərinə görə səhv etməkdən qorxmurlar. Bu adamlar ortaya böyüklük iddiası ilə və təkəbbürlə çıxmadıqlarına görə qüsür və səhvlərinin olması onlara mənfi təsir etmir. Çünki onlar başqa insanlar qarşısında «nüfuzumu qoruyum» dərdi çəkmirlər, yeganə məqsədləri yalnız Allah`a qul olmaq, Onu razı salmaqdır.

Möminlər hər hansı bir səhvə yol verdikləri zaman dərhal səmimi şəkildə tövbə edir və Allah`a yönəlirlər. Onların Quranda verilən bir duası bunun ən bariz nümunəsidir:

«Allah hər kəsi yalnız qüvvəsi yetdiyi qədər yükləyər. Hər kəsin qazandığı yaxşı əməl də, pis əməl də özünə aiddir. Möminlər deyirlər: «Ey Rəbbimiz, unutduqda və ya yanıldıqda bizi cəzalandırma! Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkiləri yüklədiyin kimi, bizi ağır yükləmə! Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi bizə yükləyib daşıtdırma! Bizi əfv edib bağışla, bizə rəhm et! Sən bizim ixtiyar sahibimizsən. Kafirlərə qələbə çalmaqda bizə kömək et!» («Bəqərə» surəsi, 286).

Təkəbbürlü və lovğa insanların öz səhvlərinin və qüsurlarının üzə çıxmasından çox qorxmalarından, tənqid ediləndə hiddətlənmələrindən və bunu qəbul etmədiklərindən əvvəlki fəsilərdə də bəhs etmişdik. Möminlər isə bunun əksinə olaraq səhvə yol verəndə və ya qüsurları onlara deyiləndə bunu dərhal qəbul edir, Allah`dan bağışlanma diləyirlər. Onlar belə vəziyyətə düşəndə əsla təkəbbür göstərmir, lovğalanmır və deyilənlərlə razılaşırlar:

«O müttəqilər ki, bir günah iş gördükləri, yaxud özlərinə zülm etdikləri zaman Allah`ı yada salıb günahlarının bağışlanmasını istəyərlər. Axı günahları Allah`dan başqa kim bağışlaya bilər? Və onlar etdiklərini bildikdə bir daha ona qayıtmazlar» («Ali-İmran» surəsi, 135).

Azğın təkəbbür sahibi olan insanların tam əksinə olaraq möminlər onlara xüsusilə də ayələrlə bağlı bir cəhət xatırladılarda bunu dərhal qəbul edirlər. Belə ki, «Səcdə» surəsində möminlərin bu xüsusiyyəti onların ayələrə imanının bir əlaməti kimi bildirilir:

«Bizim ayələrimizə ancaq ayələrimizlə öyüd-nəsihət olunduqları zaman səcdəyə qapananlar və təkəbbür göstərmə-

yərək Rəbbini həmd-səna ilə təqdis edənlər iman gətirənlər» («Səcdə» surəsi, 15).

Sahib olduqları şeylərə görə hədlərini aşmırlar

Təkəbbürlü insanların yolundan azmasına səbəb olan amil Allah`ın onları sınamaq üçün verdiyi xüsusiyyət və imkanlardır. Onlar malik olduqları imkanlara görə həddi aşıb tamamilə haqsız yerə təkəbbür göstərirlər. Möminlər isə hansı şərtlər daxilində yaşamalarından asılı olmayaraq öz davranış və əxlaqlarını dəyişmirlər. Onlar var-dövlətə, sərvətə və gücə malik olub-olmamalarından asılı olmayaraq həmişə təvazökar və gözəl xarakterə malik olurlar. Quranda möminlərdən belə bəhs edilir:

«O kəslər ki, əgər onları yer üzündə yerləşdirsək, namaz qılar, zəkat verər, yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis işlər görməyi qadağan edərlər. Bütün işlərin sonu Allah`a aiddir» («Həcc» surəsi, 41).

Möminlərin əllərindəki imkanlara görə dəyişməmələrinə, həddi aşmamalarına ən gözəl nümunələrdən biri Hz.Yusifdir. Əlində böyük vəzifə, mal-mülk olan və elm sahibi olan Hz.Yusif bütün bu imkanların Allah`ın izni ilə mümkün olduğunu bilmiş və bu vəziyyətdə yenə də Rəbbinə yönəlmişdi. Hz.Yusifin təvazökarlığı, Allah qarşısındakı təslimiyyəti və səmimi imanını aşağıdakı ayədə belə bildirilir:

«Ey Rəbbim! Sən mənə səltənətdən bir pay verdin. Mənə sözlərin yozumunu öyrətdin. Ey göyləri və yeri yaradan! Sən dünyada da, axirətdə də mənim ixtiyar sahibimsən. Mənim canımı müsəlman olaraq al və məni əməllisalehlərə qovuşdur!» («Yusif» surəsi, 101).

Onlar bu dünyanı deyil, axirəti seçirlər

Güclü təkəbbür hissənə malik olan insanlar dünyaya sıx bağlı olurlar. Onlar malik olduqları imkanlarla birlikdə sanki əbədi yaşayacaqlarına inanırlar. Allah`ı və axirət gününü heç bir zaman ağıllarına belə gətirmək istəmirlər. Buna görə də əslində Allah tərəfindən onlara verilən və əsla onlara məxsus olmayan mal-mülk, var-dövlət, gözəllik və imkanlar ucbatından daim təkəbbür göstərirlər. Möminlər isə əsasən axirəti seçir və dünyada olanların müvəqqəti olduğunu bilirlər. Quranda əməllisaleh möminlər haqqında belə bildirilir:

«Biz yurdu (axirət yurdunu) anmaq xislətini onlara məxsus elədik» («Sad» surəsi, 46).

Möminlər həmçinin dünyaya gəlmələrinin səbəblərini, burada sınağa çəkildiklərini və Allah`ın razılığını qazandıran işlər görməli olduqlarını bilirlər. Ayələrdə də ifadə edildiyi kimi, onlar «dünyanı verib əvəzində axirəti satın alanlar»dır («Nİsa» surəsi, 74). Onlar bu dünyada malik olduqları sərvət və imkanlarla təkəbbür göstərməyi deyil, Rəbbinə qul olmağı üstün tuturlar. Möminlərin bu dünyada mallarını və canlarını qurban verərək axirəti qazanması «Tövbə» surəsinin 111-ci ayəsində belə ifadə edilir:

«Allah, şübhəsiz ki, Allah yolunda vuruşub öldürən və öldürülən möminlərin canlarını və mallarını Tövratda, İncildə və Quranda haqq olaraq vəd edilmiş cənnət müqabilində satın almışdır. Allah`dan daha çox əhdə vəfa edən kimdir? Etdiyiniz sövdəyə görə sevinin. Bu, böyük qurtuluşdur (uğurdur)!» («Tövbə» surəsi, 111).

Heç kimi lağa qoymurlar

Möminlər təkəbbürlü insanların başqalarını lağa qoymaq, adamları təhqir edib ələ salmaq kimi xüsusiyyətlərinin ək-

sinə olaraq belə bir hərəkətə əsla yol vermirlər. Onlar bunun yalnız təkəbbürlü insanlara aid olduğunu bilirlər. Çünki əsl üstünlük mal-mülklə deyil, təqva (Allah`dan qorxub çəkinməklə) ilədir. Kimin daha təqvalı, Allah`a bağlı insan olmasını isə yalnız Allah bilir. Təkəbbürlü insanların başqalarını lağa qoymaq xüsusiyyəti Quranda pislənir, bütün möminlər bundan çəkindirilir:

«Ey iman gətirənlər! Bir qövm digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağa qoyulanlar) o birilərindən (lağa qoyulardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə rişxənd eləməsinlər. Bəlkə, onlar o birilərindən (rişxənd edənlərdən) daha yaxşıdırlar...» («Hucurat» surəsi, 11).

Şeytanın yolu ilə getmirlər

Allah iman gətirən insanları ən böyük düşmənlərindən Quranda aşağıdakı kimi çəkindirir:

«Ey insanlar! Yer üzündəki şeylərin təmiz, halal olanlarını yeyin. Şeytanın izi ilə getməyin! Həqiqətən, o sizinlə açıq-açıqına düşməndir» («Bəqərə» surəsi, 168).

«Ey iman gətirənlər! Şeytanın yolunu tutub getməyin! Kim Şeytanın getdiyi yolla getsə, o, çirkin, pis işlər görməyi əmr edər...» («Nur» surəsi, 21).

Şeytanın ardınca gedən adamlar yalnız qəlblərində olan üsyan və təkəbbür arzuları səbəbi ilə Allah`ın əmrinə qarşı çıxmaqdan zövq alan insanlardır. Şeytan Allah`ın gözəl gördüyü hər şeyi onlara çirkin və çətin göstərməyə çalışır, beləliklə də insanları bir-birinə qarşı qoyub onları bir-birinin üstünə salıxdırır, Allah`ın qadağan etdiyi və çirkin saydığı şeyləri isə insanlara bəzəkli və cazibədar göstərir. Bunlar şeytanın qurduğu ən böyük tələlərdir. Qəlbində təkəbbür, başqalarından fərqlənmək, üsyan etmək arzusu olan insanlar da şeytanın ardınca gedirlər.

Gözəl xarakterə malik olan itaətkar möminlər isə Allah`ın əmrlərinə etinasız yanaşırlar. Belə qətiyyətli olmaları nəticəsində şeytanın təhriklərinə və vəsvəsələrinə uymayan yeganə cəmiyyət möminlərin cəmiyyətidir. Onlar şeytanın vəd etdiyi boş sözlərə və hiylələrə aldanmır, Qurana sıx bağlı olurlar. Şeytan möminlərə təsir etməyə çalışan zaman dərhal Rəbbimizə sığınıb həqiqəti görür və şeytanın vədlərinin boş bir yalan olduğunu anlayırlar. Çünki onlar Allah`ın rızasını və axirəti qazanmağı üstün tuturlar. Onların dünyadakı yeganə məqsədləri də budur. Məqsədlərinə çatmaq üçün seçdikləri bu yolda son dərəcə əzmkarlıq nümayiş etdirirlər. Çünki öz dünyəvi və nəfsani məqsədlərinə Allah`ın rızasına zidd olacaq şəkildə tabe olacaqları təqdirdə özlərinə zülm edəcəklərini anlayırlar.

Təkəbbürlü insanlara baş əymirlər

Əvvəlki fəsillərdə də qeyd olunduğu kimi, Fironun qövmü içində insanların əksəriyyəti Fironun qorxusundan iman gətirməsə də bir qrup insan Hz.Musaya tabe olmuşdu. Firon onların oğlan uşaqlarını öldürüb qadınlara toxunmadığına görə şübhəsiz ki, bu azsaylı qrupu böyük təhlükə gözləyirdi. Üstəlik Firon o qədər qəddar bir insan idi ki, onun yanındakı sehrbazlar Hz.Musaya tabe olub Allah`a iman gətirdikləri zaman Firon onların əllərini və ayaqlarını çarpaz şəkildə kəsib sonra da asmaqla hədələmişdi. Səmimi möminlər isə bütün bu ağır şərtlərə baxmayaraq Hz.Musaya tabe olmaqdan az da olsa çəkinməmişdilər:

«Fironun və əyanlarının bəlası qorxusundan Musaya öz qövmündən yalnız kiçik bir dəstə iman gətirdi. Çünki Firon o yerdə hakim idi. O, həddi aşmışdı» («Yunus» surəsi, 83).

Göründüyü kimi, başqa insanların iman gətirməməsi möminlərə mənfi təsir etmir, əksinə, onların şövqünü və həvəsi-

ni daha da artırır. Çünki ayələrdə insanların çox az bir hissəsinin iman gətirəcəyi əvvəlcədən bildirilmişdir. Həmçinin iman gətirənlərin inkarçılarla sınağa çəkiləcəklərindən də bəhs edilmişdir. Belə olan halda möminlər içində «Firon təkəbbürü» gəzdirən lovğa və inkarçı başbilənlərin bütün əməli və mənəvi təcavüzləri qarşısında haqq yolundan çəkinmir, imanlarından qalmırlar. Aşağıdakı ayədə də bildirildiyi kimi, eyni zamanda belə insanların zümlərinə də boyun əymirlər:

«Neçə-neçə peyğəmbər bir yığın allahpərəstlə (Allah adamı ilə) birlikdə (düşməyə qarşı) vuruşmuşlar. Lakin onlar Allah yolunda çəkdikləri müsibətlərə görə nə zəiflik, nə acizlik göstərmiş, nə də boyun əymişlər. Allah səbr edənləri sevər!» («Ali-İmran» surəsi, 146).

Cənnətlə müjdələnilər

Inkarçılar Allah`ın onlara verdiyi imkan və nemətlər sayəsində həddini aşıb azğınlaşdıqları halda möminlər azğınlığın və təkəbbürün Allah dərgahında sevilməyən bir hərəkət olduğunu bilirlər. Möminlər sadə və səmimi şəkildə davranaraq Allah`ın rızasını qazanmağa çalışırlar. Onlar Allah rızası üçün olan bu əxlaqlı davranışlarını bütün həyatları boyunca və bütün insanlara münasibətdə göstərirlər. Möminlər nəfslərinə zidd olan hallarda və ya çətinliyə düşdükləri anda da ətraflarındakı insanlara qarşı təvazökar davranış və gözəl əxlaq nümunəsi göstərirlər. Çünki onlar üçün ən mühüm məsələ Allah`ın razılığıdır. Möminlər Allah`ın hər an hər şeyi gördüyünü bildikləri üçün bu məsələdə çox diqqətlidirlər. Bunun müqabilində sadə, səmimi və gözü-könlütəx olduqlarına görə Allah onları cənnətlə müjdələmişdir:

«Cənnət də müttəqilər üçün yaxın bir yerə gətiriləcəkdir. Bu, vəd olduğunuzdur. O, hər bir qayıdan, qoruyan. Rəhman-

dan görmədən qorxan və haqqa dönmüş qəlblə gələn bəndə üçündür! Ora sağlıqla daxil olun. Bu, əbədiyyət günüdür!» («Qaf» surəsi, 31-34).

Təvazökarlığın sirri

Möminlərin Quranda təsvir edilən bütün bu xüsusiyyətlərinə baxanda görürük ki, təvazökarlıq imanın təbii nəticəsidir. Belə ki, Quranda iman gətirənlərdən bəhs olunarkən təvazökarlığın onların təbii haləti olduğu bildirilir. Yəni möminlər özlərini təvazökar göstərməyə çalışan insanlar deyil, bu, onların daxili səviyyəsindən və mənəviyyatından irəli gəlir. Ayələrin birində möminlərdən bəhs olunarkən «O Rəhmanın bəndələri yer üzündə sadə gəzib-dolaşır və cahillər onlara müraciət etdiyi zaman onlarla «salam» deyərlər» deyə bildirilir. Ondan sonra gələn ayədə isə bu təbii təvazökarlığın səbəbi belə izah edilir:

«Onlar gecəni Rəbbi üçün səcdə və qiyam (namaz) içində keçirər» («Furqan» surəsi, 64).

Yəni möminlərin təvazökarlığı onların Allah qarşısındakı təslimiyyətinin bir nəticəsidir. Sadəlikləri, səmimiyyətləri, gözütöx olmaları onların dünyanın sirrini bilməsindən, yəni Allah'ın varlığını və gücünü dərk etməsindən irəli gəlir.

Yəni bu kitabda haqqında danışdığımız həqiqi təvazökarlıq yalnız və yalnız imanla əldə edilir. Həqiqi təvazökarlığın imandan kənar olan bir yolla əldə edilməsi isə qeyri-mümkündür. Çünki iman gətirməyən insanların həyatında olan «təvazökar» insanlar əslində «sınımış» və məzlum insanlardır. Bu dünyada dünyəvi dəyərlər yeganə ölçü olduğu üçün həmin dəyərləri əldə edənlər təkəbbür göstərib lovğalanır, onları əldə etməyənlər isə mənən məzlum, sınımış, əzilmiş və ümitsiz bir xarakterin daşıyıcısına çevrilirlər. Bu halda varlı adamlar həmişə

təkəbbürlü, yoxsullar isə həmişə yazıqdırlar. Belə məzlumluq isə həqiqi təvazökarlıqdan, yəni xalis sadəlikdən çox uzaqdır.

Qurandakı Qarun hekayəti bizə bu məsələdə mühüm bir nümunə verir. Ayələrdə Qarunun varlı olmasına görə təkəbbür göstərməsindən bəhs olunarkən digər tərəfdən də özünü Qaruna bənzədən və onun kimi ola bilmədikləri üçün təəssüf hissi keçirən insanlardan danışılır. Bu iki qrupdan kənar qalan adamlar isə imanın sirrini dərk etmiş əməllisaleh insanlardır:

«Faxir libas geyib öz zinəti içində qövmünün qarşısına çıxdı. Dünyaya həris olanlar dedilər: «Kaş ki, Qaruna verilən bizə də veriləydi. Həqiqətən, o, böyük bəxt Sahibidir!» Elm verilmiş kəslər isə belə dedilər: «Vay halınıza! İman gətirib yaxşı əməl edən kimsə üçün Allah`ın mükafatı daha yaxşıdır. Buna yalnız səbr edənlər qovuşarlar!» Nəhayət, onu sarayı ilə birlikdə yerə gömdük. Allah`a qarşı ona yardım edə biləcək bir cəmaat da yox idi. O özü də özünə heç bir kömək edə bilmədi. Dünən onun yerində olmaq istəyənlər ertəsi gün səhər belə deyirdilər: «Vay! Sən demə, Allah Öz bəndələrindən istədiyinin ruzisini artırmış da, azaldarmış da! Əgər Allah bizə lütf etməsəydi, yəqin ki, bizi də yerə gömərdi. Sən demə, kafirlər nicat tapmayacaqlarmış!» Biz bu axirət yurdunu yer üzündə təkəbbürlük etməyənlərə və fitnə-fəsad törətməyənlərə qismət edirik. Ən gözəl aqibət ancaq Allah`dan qorxub pis əməllərdən çəkinənlərindir!» («Qəsəs» surəsi, 79-83).

Özlərini Qaruna bənzədən adamlar bəlkə də Qarun qədər təkəbbürlü və lovğa deyil, hətta bəlkə də «əzilmiş» və «məzlum» insanlardır. Lakin onlar Qarunun yerində olsaydılar, onun kimi təkəbbür göstərəcəkdilər. Çünki onlar da Qarun kimi sərvətin əsl sahibini və Onun gücünü dərk etməmişlər. Onlar bunu yalnız Qarunun həlak edilməsi ilə dərk etmişlər.

Həqiqi təvazökarlığa malik olan insanlar isə «elm sahibi olan», yəni dünyanın sirrini dərk edən möminlərdir. Onlar Qa-

runun malik olduğu şeylərin vacib olmadığını bildiklərinə görə özlərini Qaruna bənzətməmişdilər. Möminlərə hətta Qarun kimi bir zənginlik də verilsəydi belə onlar yenə də öz fədakarlıqlarını və təvazökarlıqlarını əsla dəyişmədən həyatlarına davam edə-cəkдилər.

Beləliklə, Qarunun hekayəti haqqında danışılan bu «elm sahibləri», ümumən bütün möminlər üçün bir nümunədir. Onlar əsl təvazökarlığın yalnız Allah`a qul olmaqla əldə ediləcəyini və Allah`ın da yalnız belə insanlara nemət verəcəyini insanlara öyrədirlər. Çünki onlar «yer üzündə təkəbbür göstərməyənlər və azgınlıq etmək istəməyənlər»dir. Bu insanlar onlara verilən nemətlərə təkəbbürlə deyil, şükrə cavab verirlər.

TƏKƏBBÜRLÜ OLUB DIN ƏXLAQINA UYĞUN YAŞAMAQ MÜMKÜNDÜR MÜ?

Təkəbbürlə din əxlaqının vacib şərtlərinin bir yerdə ola bilməməsi aşkar bir həqiqətdir. Çünki dinin ən mühüm şərti yalnız Allah`ı üstün və böyük bilmək, yalnız Onu tanrı kimi qəbul etməkdir. Təkəbbürlü insan isə özünü Allah`dan asılı deyil, sərbəst bir varlıq kimi görür və öz istəklərindən irəli gələn əmr-ləri yerinə yetirir, həmçinin Allah`ın qulu olması haqda düşün-mür. Allah`ın ona verdiyi xüsusiyyətlərə görə təkəbbür göstər-ərək öz nəfsini ucaldır. Qisası, öz nəfsini tanrı sayıb ona tapınır, onu Allah`a şərikin qoşur. Bu səbəbdən də təkəbbürlə bir yerdə din əxlaqının yox, yalnız şirkin (Allah`a şərikin qoşmaq) olması mümkündür.

Qeyd etdiyimiz kimi, təkəbbürlü insan nəfsini ilahiləş-dirdiyinə görə o, Allah`dan başqa tanrı olmadığını təsbit edən haqq dinlə ən əsas nöqtədə toqquşur. Bu səbəbdən də onun din əxlaqına uyğun yaşamasından hətta söhbət də gedə bilməz. Bir qədər sonra da bildirəcəyimiz kimi, bəziləri istisna olmaqla tə-

kəbbürlü insanların din əxlaqına uyğun yaşamaq kimi bir istəkləri də olmur. Təkəbbür göstərərək lovğalanan adamların dinə qarşı necə inadla müqavimət göstərməsi və dindən sürətlə uzaqlaşması bir çox ayələrdə bildirilir: «Onlara: «Allah`dan başqa heç bir tanrı yoxdur!» - deyildi» zaman təkəbbür göstərirdilər» («Saffat» surəsi, 35-36). Bu ayədə də ifadə edildiyi kimi, bu adamların qəlbindəki lovğalıq hissi onların Allah`ı və elçilərini qəbul etməsinə mane olur. İnkarcıların təkəbbürü bəzən elə dəhşətli həddə çatır ki, onlar Allah`a həтта açıq şəkildə düşmənçilik edirlər. Əsassız bir təkəbbür və lovğalıq göstərən bu insanların Allah`ın xatırlanmasına qarşı olan davranışları Quranda aşağıdakı kimi bildirilir:

«...Sən Quranda Rəbbini bir tək tanrı olaraq andığın zaman onlar nifrət əlaməti olaraq arxalarını çevirib gedərlər» («İsra» surəsi, 46).

Din əxlaqının məqsədi insanın öz Rəbbini tanıyıb təqdir etməsi və Ona yaxınlaşması, Onun razılığını əldə etməyə vəsilə olacaq əxlaqı qazanmasıdır. Bu baxımdan təkəbbürlülük dinin məqsədinə tamamilə zidd olan bir amildir. Çünki təkəbbürlülük və lovğalıq Allah`ın sevmədiyini, Onun qəzəbinə səbəb olan bir xüsusiyyətdir. Ayələr bunu belə ifadə edir:

«Adamlardan təkəbbürlə üz çevirmə, yer üzündə lovğalovğa gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, lovğalanıb fəxr edəni sevməz!» («Loğman» surəsi, 18).

«Şübhəsiz ki, Allah onların gizlində də, aşkarda da nə etdiklərini bilir. Allah təkəbbür edənləri sevməz!» («Nəhl» surəsi, 23).

Buna görə də məqsədi Allah`ın rızasını qazanmaq olan din əxlaqına uyğun yaşamağa çalışmaq, bununla paralel şəkildə isə Allah`ın razı olmadığı təkəbbür hissindən geri çəkilməmək özlüyündə tamamilə məntiqsiz və ziddiyyətli bir davranışdır.

Din əxlaqı təvazökarlığı, səmimi iman, təslimiyyəti, sadəliyi, Allah`a boyun əyməyi tələb edir. Möminə xas olan bütün bu xüsusiyyətlərin təkəbbürlü insanda olması isə qeyri-mümkündür. Buna görə də belə bir insan Allah`a həqiqi surətdə iman gətirə bilməz.

Təvazökarlığın və sadəliyin ən böyük əlamətlərindən biri də Allah`a və Onun elçisinə itaət etməkdir. Təvazökar olmayan bir insan itaət edə bilməyəcəyi üçün din əxlaqı ilə təkəbbürün birlikdə olmasının mümkünsüzlüyü burada bir daha ortaya çıxır. Təkəbbürlü insanlar olduqları mühitdə heç bir nüfuzlu adamın olmasını qəbul etmir, belə mötəbər adamı tanımaq istəmirlər. Onlar hər bir məsələdə yalnız özlərinin ən yaxşı düşünən, ən ağıllı və qabiliyyətli olan, ən doğru hərəkət edən adamlar olduğunu güman edirlər. Onlar özlərinə çox arxayın olduqlarına görə bir şeyi daha yaxşı bilən bir adamın olmasını hətta ehtimal da etmirlər.

Bəlli olduğu kimi, şeytanın gizli təkəbbürü də itaət məqamında üzə çıxmış və o, təkəbbürlü olması səbəbilə itaətdən qaçmış və kafirlərdən olmuşdur. Quranda itaət məsələsinə böyük əhəmiyyət verilir və mömin insanda necə bir itaətkarlığın olmasının vacibliyi bütün təfsilatları ilə bildirilir. Qurana görə, itaət ruhən, qəlbən və əməli baxımdan yerinə yetirilməli olan çox həssas bir məsələdir. Elçinin verdiyi qərara əməli şəkildə boyun əydiyi halda qəlbən sıxıntı və tərəddüd hiss etməyin özü də imansızlıq əlaməti kimi qiymətləndirilmişdir:

«Amma, xeyr! Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə və verdiyi hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam bir itaətlə boyun əyməyincə iman gətirmiş olmazlar» («Nİsa» surəsi, 65).

Bir qədər əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, təkəbbürlü insanların ən mühüm əlaməti Allah onlara elçi göndərdiyi zaman

həmin elçiləri qəbul etməmələri və onlara qarşı mübarizə aparmalarıdır. Çünki gözəl əxlaq, ağıl və təqva kimi üstün xüsusiyyətlərə malik olan və həmin cəmiyyətdəki hər bir kəsə başçı kimi göndərilən bu insana itaət etmək fikri təkəbbürlü insanlara son dərəcə ağır gəlir. Halbuki elçiyə itaət etməmək Allah`a itaət etməmək deməkdir. Allah`a itaətin olmadığı yerdə isə din də, din əxlaqı da ola bilməz. Bir çox ayələrdə peyğəmbərə itaət etməyin əslində Allah`a itaət etmək demək olduğu bildirilir. Məsələn, bir ayədə belə buyrulur:

«Peyğəmbərə itaət edən kimsə, şübhəsiz ki, Allah`a itaət etmiş olur. Kim üz döndərsə qoy döndərsin! Biz ki səni onların üzərində gözetçi olmağa göndərməmişik» («Nİsa» surəsi, 80).

Göründüyü kimi, itaət məsələsi təkəbbürlü insanların din əxlaqına uyğun həyat tərzinə keçməsinə əsla keçid imkanı verməyən bir qala kimidir. Bu qalanın qapıları yalnız təvazökarlıqla, səmimiyyətlə, Allah qarşısındakı təslimiyyətlə və sadəliklə açılır.

Bütün bunlarla yanaşı, təkəbbür bir insanın bütün əxlaqi keyfiyyətlərinin aşınıb məhv olmasına, qəlbinin kor olmasına səbəb olan bir xəstəlikdir. Yəni təkəbbür din tərəfindən qəbul edilməyən bir xüsusiyyət olduğu kimi insan xarakterinin təkəbbürdən irəli gələn başqa mənfi xüsusiyyətləri də Quranda təsvir olunmuş üstün əxlaq modeli ilə tamamilə təzad təşkil edir. Məsələn, mömin cəmərdlik, fədakarlıq, səbr, idrak, şəfqət, mərhəmət, qətiyyət, vəfa, xoşniyyətlik və bunlara bənzər bir çox üstün əxlaqi xüsusiyyətlərə malikdir. Halbuki möminə xas olan bütün bu cəhətlərin təkəbbürlü insanda həqiqi mənada olması mümkün deyildir. Bütün bunların əksinə olaraq təkəbbürlü insan xəsisdir, yalnız öz nəfsinin mənafeələrini düşünür, səbirsizdir, qərarlıdır, anlayışsızdır, zalımdır və özündə bunlara bənzər digər xüsusiyyətləri birləşdirən bir xarakterə malikdir. Belə mənfi cəhətlərə malik olan bir insanın da din əxlaqına uyğun

yaşaması, dini hökm və qaydalara əməl etməsi və dinin əmrlərini lazımınca yerinə yetirməsi mümkün deyil. Əslində dinin əsas məqsədi də insanın Allah'ın razı qaldığı, qəbul etdiyi həmin üstün cəhətləri əldə etməsidir.

Təkəbbürlü insanın dinə əməl etdiyini iddia etməsi nə deməkdir?

Buraya qədər söylənənlərdə təkəbbürlü insanın dinə səmimi şəkildə əməl etməsinin qətiyyənlə mümkün ola bilməyəcəyinin, Quranda təsvir edilən mömin insan modeli ilə təkəbbürlü bir insan modelinin bir-biri ilə daban-dabana zidd olmasının şahidi olduq. Lakin bunun əksinə olan davranış tərzini göstərənlər də vardır. Daha doğrusu, dinə əməl etdiyini iddia etdikləri halda əslində gizli bir təkəbbürə malik olan «ikiüzlü» insanlar var.

Bu, İslam dini tarixində yeni bir hadisə deyil. Quranda bizlərə Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) dövrü də daxil olmaqla hər bir dövrdə möminlərin arasından çıxan belə insanlar haqqında məlumat verilir. Möminlərin belə insanlara aldanmaması, onlar haqqında səhvən müsbət fikirlərə düşməməsi üçün də həmin insanların əsl sifəti göstərilir, onların əsas xüsusiyyətləri, fərqləndirici və özünəməxsus əlamətləri bildirilir.

Quranda möminlərin arasında olub iman gətirdiklərini iddia edən, lakin əslində iman gətirməmiş bir qrup insandan bəhs olunur. Bu insanlar təkəbbürlü insanların bütün xüsusiyyətlərinə (itaətsizlik, sadıq olmamaq, üz döndərmək, dönüklük, saxtakarlıq və s. kimi) malikdir. Bunlar «münafıqlər»dir. Münafıqlər özlərinin müxtəlif şəxsi mənfəətlərini əsas götürüb möminlər arasında yaşayaraq küfrlərini gizlətməyə çalışır, özlərini iman gətirən adamlar kimi göstərilər. Lakin münafıqlərin Qurana və möminlərin başlıca davranış tərzinə zidd olan düşüncə və hərəkətləri onların dərhal tanınıb seçilməsinə səbəb olur. Qu-

ran bizlərə onların bir çox davranış və hərəkətlərindən, danışıklarından nümunələr verərək bu adamların ikiüzlülüyünü ifşa etmiş, başda elçi olmaq şərtilə bütün möminlərin onları asanlıqla tanımasına imkan yaratmışdır.

Bizim burada münafıqlardan danışmağımızın əsas səbəbi isə ən bariz xüsusiyyətləri təkəbbür və lovğalıq olan bu qrupun təkəbbürlü insanların dini qayda və hökmlərə hətta təqlid və özünü göstərmək naminə də olsa əməl etmədiklərini göstərən əyani sübut rolunda çıxış etməsidir. Həqiqətən də münafıqlar başda elçilərə itaət və hörmət olmaq şərtilə Quranın bir çox hökmlərini yerinə yetirməzlər. Onların el gözünə yerinə yetirdikləri bəzi şeylər var, amma bunları da olduqca çətinliklə, özlərini nəyəsə məcbur edib zora salaraq və ətrafdakıları şübhələndirəcək şəkildə edirlər.

Qarşıdakı bölümlərdə münafıqların tərifi verən ayələrin köməyi ilə təkəbbürlü insanların dini hökmlərə necə və nə üçün əməl edə bilməyəcəklərini, bunu etməyə çalışdıqları zaman isə hansı ziddiyyətlərin üzə çıxacağını ayrı-ayrı başlıqlar altında nəzərdən keçirəcəyik.

Allah`ı lazımınca təqdir edə bilməmələri

Təkəbbürün şeytanın xüsusiyyəti olmasını kitabın əvvəlki fəsillərində qeyd etmişik. İblis Allah`ın böyüklüyünü və gücünü təqdir edə biləcək bir vəziyyətdə olduğu halda malik olduğu təkəbbür səbəbi ilə ağıldan və düşüncədən tamamilə uzaqlaşmış və məntiqsizlik göstərmişdi. Buna görə də Allah`a qarşı çıxmağa cürət etmişdi. Təkəbbürlü insanlar da eyni qaydada azğın bir düşüncəyə malikdirlər. Bu xüsusiyyətə ən çox münafıqlərdə rast gəlmək olar. Çünki onların da ən bariz cəhəti lovğa və təkəbbürlü olmalarıdır. Onların bu xüsusiyyəti də özünü

Allah`ın qüdrətini lazımınca təqdir edə bilməmələrində göstərir. Bu məsələ ayələrin birində belə bildirilir:

«Bir surə nazil edildiyi zaman bir-birinə baxıb: «Sizi görən varmı?» - deyə soruşur, dönüb aradan çıxırlar. Onlar anlamaz bir tayfa olduqları üçün Allah da ürəklərini döndərmişdir!» («Tövbə» surəsi, 127).

Ayələrdən də aydın olduğu kimi, təkəbbür göstərüb lovğalanan münafıqlar Allah`ın hər şeyə şahid olan, hər şeyi eşidən, hər şeyi bilən olduğunu əsla dərk etmirlər. Belə ki, bu təkəbbürlü insanların hətta Allah`ı da aldatdıqlarını (bu ifadələrdən Allah`a sığınırdıq) düşünmələri onların nə qədər ağılsız varlıqlar olduğunu bilməyimiz üçün kifayətdir. Bu azgün adamların həmin xüsusiyyətləri aşağıdakı ayədə belə vurğulanır:

«İnsanlar içərisində elələri də var ki, iman gətirmədikləri halda: «Biz Allah`a və qiyamət gününə iman gətirdik», - deyirlər. Onlar elə güman edirlər ki, Allah`ı və möminləri aldadırlar. Bilmirlər ki, əslində ancaq özlərini aldadırlar» («Bəqərə» surəsi, 8-9).

İtaət və hörmət məsələsində tabe olmamaları

Təvazökarlıq hörmətin, təkəbbür isə hörmətsizlik və məsxərənin yaranmasına səbəb olur. Ehtiram göstərmək hissi təkəbbürlü insanlara ağır gəlir, belə adamlar xüsusən də elçiyə hörmətlə yanaşmaqda çətinlik çəkirlər. Onlar yalnız kiməsə lağ etməkdən, hörmətsizlik göstərməkdən, özlərinin guya fərqli adamlar olduqlarını başqalarına hiss etdirib lovğalanmaqdan zövq alırlar. Təkəbbürlü insanlar öz qərarlarını üstün hesab etdiklərinə görə peyğəmbərlərin hökmlərini müsbət qarşılayıb bu hökmlərə tabe ola bilmirlər. Buna görə də onların dində ən çox çətinlik çəkdiyi məsələ elçiyə tabe olub ona itaət etmək məsələsi ilə bağlıdır. Lakin Allah bu dərin itaəti dinin ən mühüm şərt-

ləri arasında saymış, zalımlar kimi xarakterizə etdiyi münafıqların hallarını da ayələrdə belə bildirmişdir:

«Aralarında hökm etmək üçün Allah`ın və Peyğəmbərin yanına çağırıldıqda onlardan bir dəstə dərhal üz çevirər. Əgər haqq onların tərəfində olsa, itaət edib (tez) onun yanına gələrlər. Onların qəlblərində mərəzmi var? Yaxud Allah`ın və Peyğəmbərinin onlara haqsızlıq edəcəklərindən qorxurlar? Xeyr, onlar özləri zülmkardırlar!» («Nur» surəsi, 48-50).

Allah`ı xatırlaya bilməmələri

Öz nəfslərində böyüklük iddiasına düşüb lovğalanan insanların ən bariz xüsusiyyətlərindən biri də onların Allah`ı tez-tez anıb xatırlamamasıdır. Çünki bu adamların Allah`ı öyüb mədh etməsi, Onu ucaltması, gücünü və qüdrətini təqdir etməsi eyni zamanda onların özlərinin Allah`ın qulu olmalarını və öz acizliklərini görüb təsdiq etmələri mənasına gəlir. Böyüklük iddiasında olan adamlara da məhz elə bunlar çox ağır gəlir. Buna görə də onlar Allah`ı xatırlamağa can atmırlar. Bu tipli adamlar bu vəziyyətlərinin nəticəsində də şeytanın təsiri altına düşdük-lərinə görə tamamilə dünyaya bağlanmışlar, şeytan isə onları dünyəvi əməllərin, təkəbbür hissənin, lovğalığın və böyüklük iddiasının ağışına ataraq öz arxasınca sürüyüb aparır:

«Şeytan onlara hakim olmuş və Allah`ı zikr etməyi onlara unutturmuşdur. Onlar şeytanın firqəsidirlər. Bilin ki, ziyana uğrayanlar məhz onlar şeytanın firqəsidir!» («Mucadələ» surəsi, 19)

Qurani dinləyə bilməmələri

İçlərində bir Firon təkəbbürü daşıyan bu insanlar hətta Allah`ın Öz elçiləri vasitəsilə göndərdiyi Müqəddəs Kitabları

da dinləmək istəmirlər. Çünki Kitabdan oxunan hər bir ayə onlar üçün bir nəsihət və xəbərdarlıqdır, onlara qul olmalarını və acizliklərini xatırladır. Halbuki bunlar içlərindəki təkəbbür ucbatından nəsihət almağa, aciz olduqlarını eşitməyə dözə bilmirlər:

«O kəslər ki, gözləri Məni anmaqdan qapalı idi və eşitməyə də qadir deyildilər» («Kəhf» surəsi, 101).

Allah`a sadıq ola bilməmələri

Din əxlaqı sədaqətli və vəfalı olmağı tələb edir. Lakin bu təkəbbürlü insanlar yalnız öz mənfəətləri və nüfuzları barədə düşündüklərinə görə həmişə öz mənfəətlərinə uyğun şəkildə hərəkət edirlər. Təkəbbürlü və lovğa bir insandan sədaqət və vəfa gözləmək əslində yersiz işdir. Belə insanlar yalnız özlərinə sadıqdırlar:

«...İş qətiləşdiyi zaman Allah`a sadıq olsaydılar, sözsüz ki, onlar üçün daha yaxşı olardı!» («Mühəmməd» surəsi, 21).

Çətinliyə və zəmanəyə qarşı dözümsüz olmaları

İslam dininin hökmləri Allah`a bütün malik olduqları ilə birlikdə tam təslim olub Ona səmimi şəkildə iman gətirən, yalnız Ona ümid edən, axirəti dünyadan üstün tutan möminlər üçün çox asandır və onlara zövq verir. Halbuki bəzi hallar özlərinin bir çox dünyəvi mənfəətləri naminə dindən sui-istifadə etməyə çalışan münafıqların işinə əsla yaramır və onlar Quranın əzab, fədakarlıq, qətiyyət tələb edən belə hökmlərindən müxtəlif yalan və hiylələrlə qaçmağa çalışırlar:

«Əgər o, asan əldə edilən mənfəət və orta bir səfər olsaydı, onlar mütləq sənin ardınca gedərdilər. Lakin yorucu məsafə onlara uzaq gəldi. Bununla belə, onlar: «Əgər gücümüz

çatsaydı, biz də sizinlə bərabər səfərə çıxardıq», - deyə Allah`a and içəcəklər. Onlar özlərini həlak edirlər. Allah isə onların yalançı olduqlarını bilir» («Tövbə» surəsi, 42).

Var-dövlətlərini Allah yolunda asanlıqla sərf edə bilməmələri

Təkəbbürlü insanların ən çox çətinlik çəkdiyi məsələlərdən biri də onların öz var-dövlətlərini, sərvətlərini Allah yolunda əvəzsiz olaraq fəda etmək məsələsidir. Lakin özlərinin bəzi mənfəətlərinə görə möminlər arasında nəzərə çarpmaq və gözə girmək məqsədilə var-dövlətlərini Allah yolunda sərf edənlər bunu istəməyə-istəməyə də olsa edirlər:

«Onların xərclədiklərinin qəbul olunmasına mane olan yalnız Allah`ı və Onun Peyğəmbərini inkar etmələri, namaza tənbel -tənbel gəlmələri və istəməyə-istəməyə xərcləmələridir» («Tövbə» surəsi, 54).

Elə həmin ayədə münafıqların namaz qılmaq məsələsində də çətinlik çəkməsi ifadə edilir.

Bura qədər söylədiklərimizdə münafıqlərə dair nümunələr verərək din əxlaqına uyğun yaşamağın təkəbbürlü insanlardan ötrü nə qədər ağır, hətta qeyri-mümkün olduğunu bildirməyə çalışdıq. Təkəbbürlü və lovğa insanların sırf dünya mənfəətləri səbəbilə hətta el gözünə də olsa din əxlaqına uyğun yaşamağı bacarmayacağından, gec-tez üzə çıxıb ifşa olacaqlarından bəhs etdik. Belə insanların hətta ən qabiliyyətliləri də Allah`ın onlara ayırdığı müəyyən vaxt ərzində möminləri çox gözəl şəkildə təqlid etsələr də təkəbbürləri ilə ziddiyyət təşkil edən elə birinci haldaca özlərinin əsl simalarını ortaya qoyacaqlar.

Bir insanın səmimi təvazökarlığı və sadəliyi isə onun əsl mömin olmasının əlamətlərindəndir. Eyni şəkildə mömin oldu-

ğunu iddia edən bir insandakı təkəbbür hissi də onun münafıqlıyının və yaxud münafıqlıya olan meylinin əlamətidir.

Nəticə kimi ümumiləşdirəsi olsaq deyə bilərik ki, təkəbbürlü bir insan həqiqi mənada din əxlaqına uyğun yaşaya və dini hökmlərə tam mənada əməl edə bilməz. Belələri hətta dini məsələləri çox yaxşı bilsələr və Allah`ın Kitabını əvvəldən-axıra qədər əzbərləsələr də bu, onların dini hökmlərə əməl etmələrinə dəlalət etməz. Əksinə, onlar bildikləri hökmləri yerinə yetirmədiklərinə görə daha çox məsuliyyət daşıyarlər, sonda isə dini əmr və hökmləri yalnız bir münafıq kimi yerinə yetirə bilərlər. Bu tipli adamların səmimi mömin olmaq üçün hər şeydən əvvəl öz nəfslərini ilahiləşdirərək onu Allah`a şəriq qoşmaqdan əl çəkmələri, öz təkəbbür və lovğalıqlarından imtina edərək acizlikləri və qul olmaları barədə düşünmələri lazım gəlir. Əsl din yalnız belə bir əsas üzərində qurula bilər.

TƏKƏBBÜRLÜ İNSANLARIN AXİRƏTDƏKİ VƏZİYYƏTİ

Allah Quranda təkəbbürlü insanlar haqqında buyurarkən «Firon təkəbbürlü» bu insanların aqibətinin nə olacağını da bildirmişdir. Allah Öz ayələrində belə hökm edir:

«Ona: «Allah`dan qorx!» -deyildi zaman lovğalıq onu günah törətməyə vadar edər. Beləsinə cəhənnəm kifayətdir. Ora nə pis məskəndir!» («Bəqərə» surəsi, 206).

Quranda da bildirildi ki kimi, dünya həyatını Rəbbimizə qarşı təkəbbür göstərməklə yaşayan belə insanların axirətdə alacağı cavab yalnız cəhənnəm olacaqdır. Bunu təsbit edən ayələr aşağıdakı kimidir:

«...Mənə ibadət etməyi təkəbbürlərinə sığıdırmayanlar cəhənnəmə zəlil olaraq girəcəklər!» («Mumin» surəsi, 60).

«Bu sizin yer üzündə nahaq yerə sevinməyinizə və təkəbbürlənməyinizə görədir! Girin cəhənnəmin qapılarına orada əbədi qalmaq üçün! Təkəbbürlülərin sığınacağı necə də pisdir!» («Mumin» surəsi, 75-76).

Bu dünyada əllərində olan sərvət və imkanlar sayəsində öz həddini aşan, bütün bunlara güvənərək yollarını azan təkəbbürlü insanlar böyük səhvə yol verirlər. Onlar axirətdə başlarına nələrin gələcəyi haqqında heç düşünmür, özlərinə aid etmədikləri, özlərini uzaq hesab etdikləri axirət əzabına gözləmədikləri bir anda düşər olurlar. Bu dünyadakı qısa ömürlərində Allah`ı, hesab verəcəkləri anı və qiyamət gününü düşünməmələrinin müqabilində onlar cəhənnəmə sövq edilirlər. Bura əbədi hesab etdikləri həyatlarının bundan sonrakı hissəsini keçirəcəkləri məskəndir. Allah`ı və axirəti yaddan çıxaran bu insanların axirətdə düşəcəkləri vəziyyət Quranda belə bildirilir:

«Onlara belə deyiləcək: «Siz bu gününüzdə qovuşacağınızı unutduğunuz kimi, Biz də bu gün sizi unudacağıq. Sizin məskəniniz cəhənnəmdir. Sizə kömək edənlər də olmayacaqdır! Bu ona görədir ki, siz Allah`ın ayələrini lağa qoyurdunuz; dünya həyatı sizi aldatmışdı!» Bu gün onlar çıxarılmayacaq və onlardan heç bir üzrxahlıq qəbul olunmayacaqdır!» («Casiyə» surəsi, 34-35).

Allah`ın ayələrini lağa qoyduqları və dünya həyatına qapılaraq axirəti unuduqlarına görə sürüklənib cəhənnəmə salınan bu insanların hamını məsxərəyə qoyub ələ salmasının əsas səbəbi onların təkəbbürlü və lovğa olmalarıdır. Onları bu vəziyyətə də elə öz təkəbbür və lovğalıqları gətirmişdir. Çünki axirət həyatı onların indiyədək haqqında heç bir şey eşitmədikləri bir məsələ deyildi. Allah bunu həmin adamlara onlar hələ bu dünyada olduqları zaman Öz elçiləri və Kitabları vasitəsilə dəfələrlə xatırlatmışdı. Lakin onlar təkəbbür göstərdikləri üçün bu nəsihətləri dinləməmiş və onlardan üz döndərmişdilər. Nəticədə

isə öz davranış və əməlləri səbəbi ilə qazandıqları cəzaya layiq olur və bu cəzanı çəkirlər:

«Xeyr, Mənim ayələrim sənə gəlmişdi, amma sən onları yalan saydın, təkəbbür göstərdin və kafirlərdən oldun!» («Zümər» surəsi, 59).

Təkəbbürlü insanların ölməsi ilə birlikdə başlayacaq əbədi cəhənnəm həyatı, qiyamət günündəki vəziyyətləri, çəkəcəkləri əzablar Quranda bir-bir ifadə və təsvir edilmişdir. Bu insanların axirətdəki vəziyyəti Allah`a qarşı təkəbbür göstərən və ya ruhlarında belə bir təhlükə daşıyan hər bir kəsə nəsihət olsun deyə kitabın bu fəslində ayrı-ayrı başlıqlar altında nəzərdən keçirilir.

Cəhənnəmdə alçaldılıb təhqir edilirlər

Dünya həyatında təkəbbür göstərənlər cəhənnəmdə bunun cəzasını çox alçaldıcı və təhqiramiz bir əzabla görəcəklər. Onlar böyük bir fiziki (cismani) əzabla yanaşı həm də mənəvi əzabla alçaldılıb təhqir olunacaqları bir aqibətlə qarşılaşacaqlar. Dünya həyatında təkəbbür göstərən lovgalanmağın cəzası cəhənnəmdə yaşanacaq əbədi rəzalət və təhqirdir:

«Kafir olanlar cəhənnəm oduna göstəriləcəkləri gün onlara belə deyiləcəkdir: «Siz dünya həyatınızda nemətləri görüb daddınız və onlardan ləzzət aldınız. Bu gün isə yer üzündə nəhaq yerə təkəbbür göstərdiyinizə və fasiqlər olduğunuza görə haqarətli əzabla cəzalandırılacaqsınız!» («Əhqaf» surəsi, 20).

Allah belə təkəbbürlü adamları onların dünyada ikən ən çox nifrət etdiyi, heç xoşlamadığı vəziyyətlərə salır. Onlar odun içində üzü üstə sürüklənmək kimi alçaldıcı və təhqiramiz bir vəziyyətlə qarşılaşacaqlar. Oda girməyin özü əslində böyük bir əzabdır, lakin təkəbbürlü insanlar üçün odun içində üzü üstə sü-

rüklənərək alçaldılmaq daha ağır bir əzabdır. Ayələrdə belə buyrulur:

«Xeyr, insan azğınlıq edər. Özünün dövlətli olduğunu gördüyü üçün! Axı sən axır dönüşün Rəbbinədir! Gördünmü o kimsəni ki, mane olur. Bir bəndəyə namaz qıldığı vaxt? Yox, yox! Əgər son qoymasa, and olsun ki, Biz onu kəkilindən yapışdırıb sürükləyəcəyik. Özü də yalançı, günahkar kəkildən!» («Ələq» surəsi, 6-10; 15-16).

Yuxarıdakı ayələrdə insanın azğınlaşaraq özündənrazi davranmasından, yəni təkəbbüründən bəhs edilmişdir. Həmçinin ayədən də aydın olduğu kimi, təkəbbürlü insanın bu azğınlığının ən bariz təzahürü onun iman gətirən möminlərə mane olmağa çalışmasıdır. Başqa bir ayədə isə bu dünyada özünü yüksək tutub üstün və qürurlu yaşayan lovğa insanların cəhənnəmdə bunun tamamilə əksinə olan bir vəziyyətə düşəcəkləri bildirilir:

«Onu tutub cəhənnəmin tən ortasına sürüyün! Sonra başına əzab olaraq qaynar su tökün! Bir dad görək! Sən ki çox qüvvətli, möhtərəm bir şəxs idin!» («Duxan» surəsi, 47-49).

Beləliklə, təkəbbürlü insanların haqsız yerə lovğalanmasının nəticəsi məhz budur. Onların arxasınca qaçdığı, dördəlli yapışdığı dünyanın özü əslində müvəqqətidir. Əllərində nə qədər sərvət olsa da onların hamısı bir gün tükənib bitir, dünya həyatına aid olan bütün zövq və gözəlliklər arxada qalır. Halbuki axirət həyatı əbədidir. Həmçinin var olan hər bir şeyin sahibi Allah`dır. Allah bu dünya həyatında insanlara verdiklərini onları yalnız sınamaq üçün verir. Rəbbimiz bütün bu nemətləri insanlara onların dünyada Allah rızasını axtarıb şükr edənlərdən olacağını yoxsa nankorluq edib inkarçılıq mövqeyində dayanacağını sınamaq üçün verir. Verilən bu nemətlər qarşısında lovğalanıb təkəbbür göstərməyi üstün tutan insanların bunun mü-

qabilində alacağı cəza isə umduqlarının tam əksinə olan təhqiramiz bir əzab olacaq.

Çirkin vəziyyətə salınırlar

Təkəbbürlü insanların ən çox öyündükləri məsələlərdən biri də öz fiziki xüsusiyyətləri və cismani gözəllikləridir. Bu səbəbdən də öz gözəllikləri ilə öyünüb lovğalanan adamların axirətdə ən çox qorxduqları şey onların başlarına gəlir. Onlar çirkin hala salınır, üzləri qapqara olur:

«Qiyamət günü Allah`a qarşı yalan uydurub söyləyənlərin üzlərini qapqara görərsən. Məgər təkəbbür göstərənlər üçün cəhənnəmdə yer yoxdur?!» («Zumər» surəsi, 60).

«Bu dünyada onlara lənət damğası vurduq, qiyamət günü isə onlar çirkin kimsələr olacaqlar» («Qəsəs» surəsi, 42).

Əbədi olaraq cəhənnəmdə qalırlar

Ayələrdə ifadə edildiyinə görə, Allah`a qarşı təkəbbür göstərənlər əbədi olaraq cəhənnəmdə qalacaq və oradan heç bir vasitə ilə çıxıb bilməyəcəklər. Həmin insanların cəhənnəmə daxil olmalarının səbəbi kimi də onların təkəbbürlülük etmələri göstərilir. Allah onların bu təkəbbür və lovğalığını əbədi cəhənnəm əzabı ilə cəzalandıracağını ayələrdə belə xəbər verir:

«Ayələrimizi yalan hesab edənlərə və onlara təkəbbürlə yanaşanlara göyün qapıları açılmaz və dəvə iynənin gözündən keçməyə qədər onlar da cənnətə daxil ola bilməzlər. Biz günahkarlara belə cəza veririk!» («Əraf» surəsi, 40).

«Girin cəhənnəmin qapılarından orada əbədi qalmaq üçün! Təkəbbürlülərin sığınacağı necə də pisdirdir!» («Mumin» surəsi, 76).

«Haydı, girin əbədi qalacağınız cəhənnəmin qapılarından. Təkəbbürlülərin məskəni necə də pisdirdir!» («Nəhl» surəsi, 29).

Şübhəsiz ki, hətta gözlə görməyə belə dözməyin qeyri-mümkün olduğu cəhənnəm əzabında milyard, trilyon illərlə qalmaq, bunun yenə də bitməyəcəyini və əbədi olaraq davam edəcəyini bilmək insanın hətta təxəyyülünə də sığmayan bir haldır. Belə bir əzabla cəzalandırılmaqdan da böyük və ağır cəza ola bilməz. Həmçinin bu əzab şiddətinə görə insanda yox olmaq arzusu yaradacaq, dünya həyatındakı hər bir hərəkətinə və davranışına görə onu utandırıb hədsiz şəkildə alçaldacaq bir əzabdır.

Qiyamət günü sərvətləri və övladları onlara heç bir fayda verə bilməz

Təkəbbürlü insanların bu dünyada yaşayarkən bütün hakimiyət və gücün Allah`ın əlində olduğunu unudaraq öz sərvətləri və övladları ilə öyünmələri və bu səbəbdən də lovgalanmaları aşkar bir həqiqətdir. Halbuki bütün bunlar sadəcə olaraq Allah`ın insanları sınağa çəkmək üçün verdiyi müvəqqəti nemətlərdir. Əbədi olan və Allah dərğahında məqbul sayılan yeganə üstünlük ölçüsü isə «təqva»dır. Bu barədə Quranda «Allah yanında ən hörmətli olanınız Allah`dan ən çox qorxanızdır» («Hucurat» surəsi, 13) deyə bildirilir. Buna baxmayaraq təqvada deyil, Allah`a üsyan etməkdə yarışan insanlar nə qədər böyük səhv etdiklərini qiyamət günü biləcəklər, çünki axirətdə bunların heç birinin dəyəri olmayacaq:

«O gün ki, nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər! Ancaq sağlam bir qəlblə Allah`ın hüzuruna gələn kimsədən başqa!» (O gün) cənnət Allah`dan qorxub pis əməllərdən çəkinənlərə yaxınlaşdırılır. Cəhənnəm də azğınlarla göstərilər» («Şuəra» surəsi, 88-91).

Təkəbbürlü insanların ən çox öyündükləri məsələlərin başında onların əsil-nəsilləri və övladları gəlir. Quranda bir çox insanların onları Allah`ın yaratdığını unudaraq sahibləndikləri övladlarından və nəsillərindən qiyamət günü qaçacaqları bildirilir:

«Nəhayət, qulaqları kar edən gələndə;

O gün insan qaçaacaq öz qardaşından;

Anasından, atasından;

Zövcəsindən və oğullarından!

O gün onlardan hər birinin istənilən qədər işi olacaqdır!»

(«Abəsə» surəsi, 33-37).

Ayələrdə həmçinin nəsilləri ilə öyünən insanların qiyamət günü «əsil-nəsil» kimi bir anlayış tanımayacaqları və onları tamamilə unudacaqları, qohumlarından və övladlarından heç bir fayda görə bilməyəcəkləri də ifadə edilir:

«Sur çalınacağı gün artıq aralarında nə qohumluq olar, nə də onlar bir-birindən soruşub hal-əhval tutarlar» («Muminun» surəsi, 101).

«Nə qohum-əqrabanız, nə də oğul-uşağınız sizə bir fayda verəcəkdir. Allah qiyamət günü sizi bir-birinizdən ayıracaqdır. Allah nə etdiklərinizi görəndir!» («Mumtəhinə» surəsi, 3).

Dünyada olarkən əllərindəki sərvətlərlə lovğalanan insanların var-dövlət yığıb toplamalarının da onlara heç bir fayda verməyəcəyi «Əraf əhli üzrlərindən tanıdıqları adamlara müraciət edib: «Sizə nə yığdığınız mal-dövlət, nə də təkəbbürünüz fayda verdi», -deyəcək» («Əraf» surəsi, 48) ayəsi ilə bizə bildirilmişdir. Bütün sərvətlərin Allah`a məxsus olduğunu dərk etmədiklərinə görə özlərini güc-qüdrət sahibi sayan insanlar axirətdə əsl həqiqətləri görəcək, hər şeyin mütləq sahibinin Allah olduğunu dərk edəcəklər. Həmçinin onu da biləcəklər ki, axirət günündə nə bu dünyada sahib olduqları var-dövlətləri, nə sər-

vətləri, nə də gücləri onları dəhşətli əzabdan xilas etmək üçün kifayət deyil:

«O kimsə ki, mal yığıb onu dönə-dönə sayar.

Və elə zənn edər ki, mal-dövləti onu əbədi yaşadacaqdır.

Xeyr! O mütləq Hutəməyə atılacaqdır!

Sən nə bilirsən ki, Hutəmə nədir?!

O, Allah`ın yanar odudur.

Elə bir od ki, ürəkləri yandırır-yaxar.

O, belələrinin üzünə qapanıb kilidlənəcəkdir» («Humə-zə» surəsi, 2-8).

TƏKƏBBÜRLÜ İNSANLARIN YOLDAN ÇIXARDIĞI ADAMLARIN AXİRƏTDƏKİ VƏZİYYƏTİ

Təkəbbürlü insanların ən bariz xüsusiyyətlərindən biri başqalarını da yoldan azdırmaqdır. Ayələrin birində onların bu işi «boynunu təkəbbürlə sağa-sola əyərək» etdikləri bildirilir:

«İnsanlar içində eləsi də vardır ki, heç bir şey bilmədən, haqq yolu göstərən heç bir rəhbəri və nurani kitabı olmadan Allah barəsində mübahisə edər. O, boynunu əyərək Allah yolundan çıxarmaq məqsədilə bunu edər. Onu dünyada rüsvayçılıq gözləyir, qiyamət günü isə ona cəhənnəm odunun əzabını daddıracağıq!» («Həcc» surəsi, 8-9).

Təkəbbür göstərən lovğalanan insanlar axirətdə cəhənnəmə göndərilərkən bu dünyada özünü onlara bənzədən, onlara qibtə edən və bu adamların arxasınca gedərək onlara uyan insanlar da onlarla birlikdə cəhənnəm oduna atılacaqlar. Bu adamlar malik olduqları dünyəvi üstünlüklər səbəbi ilə təkəbbür göstərən lovğalanan insanlara uymuş adamlardır. Belə insanlar içində Firon təkəbbürü daşıyan adamlar qədər azgın olmasalar da onların yolu ilə gedən iradəsiz, mənfəətpərəst, imansız, şəx-

siyyətsiz insanlardır. Belə bir vəziyyətdə olan Firon qövmündən Quranda aşağıdakı şəkildə bəhs edilir:

«Firon öz qövmünə müraciət edib dedi: «Ey qövmüm! Məgər Misir səltənəti, altımdan axıb gedən bu çaylar mənim deyilmi?! Məgər görmürsünüzmü?!

...Beləliklə, öz qövmünü yelbeyin yerinə qoydu, onlar da ona itaət etdilər. Həqiqətən, onlar fasiq bir qövm idilər!» («Zuxruf» surəsi, 51, 54).

Həyatları boyunca onlara edilmiş hər bir zülmə və ədalətsizliyə göz yuman belə insanlar təkəbbürlü insanların təsiri ilə Rəbbimizə sığınıb Ona qul olmaq haqqında düşünə bilməmişlər. Yol verdikləri ağılsız hərəkətlərini qiyamət günü başa düşsələr də artıq çox gec olur.

Hamı birlikdə Allah`ın qarşısında hesabat vermək üçün dayandığı zaman təkəbbürlü adamlar və bu adamlara uyaraq onlarla birlikdə cəhənnəmə göndərilənlər arasında mübahisələr yaranacaq:

«Küfr edənlər dedilər: «Biz nə bu Qurana, nə də ondan əvvəlkilərə inanırıq!» Kaş sən o zalımları Rəbbinin huzurunda saxlanılıb bir-birinə söz qaytardıqları və acizlərin özlərini yuxarı tutanlara: «Əgər siz olmasaydınız, biz mütləq mömin olardıq!» - dedikləri zaman görəydin. Dünyada özlərini yuxarı tutanlar da acizlərə belə cavab verərlər: «Əcəba, sizə doğru yol göstərən rəhbər gəldikdən sonra sizi ondan bizmi döndərdik? Xeyr, siz özünüz günahkar idiniz». Acizlər özlərini yuxarı tutanlara deyərlər: «Xeyr. Bəs gecə-gündüz qurduğunuz hiylələr? O zaman ki, bizə Allah`ı danmağı və Ona şəriklər qoşmağı əmr edirdiniz». Onlar əzabı gördükdə için-için peşman olarlar. Küfr edənlərin boyunlarına zəncir vurarıq. Onlar ancaq etdikləri əməllərin cəzasını çəkərlər» («Səba» surəsi, 31-33).

Ayələrdən də aydın göründüyü kimi, həm təkəbbür göstərən lovğa adamlar, həm də «yoldan azdırılanlar» günahı bir-

birinin üstünə atacaq, lakin bu da onlara heç bir fayda verməyəcək. Haqqında bəhs olunan bu adamların düşdüyü vəziyyət başqa bir ayədə belə bildirilir:

«Onlar səhər-axşam odda yandırılarlar. Qiyamət qopduğu gün isə: «Firon əhlini ən şiddətli əzaba salın!», - deyiləcəkdir. O zaman onlar od içində bir-birilə çənə-boğaz olacaq, acizlər təkəbbür göstərənlərə deyəcəklər: «Biz sizə tabe idik. İndi siz cəhənnəm odunun bir hissəsini bizdən dəf edə bilərsinizmi?!»» («Mumin» surəsi, 46-47).

NƏTİCƏ

Bütün kitab boyunca izah olunduğu kimi, təkəbbürlü və lovğa insanların ən başlıca xüsusiyyəti onların özlərinin yaradılmış, deməli, ölümlü varlıqlar olduqlarını və həyatlarının sonunda bir gün mütləq öləcəklərini yaddan çıxarmaları, Allah qarşısında çox aciz və yazıq olmaları haqqında heç düşünməmələridir. Belə insanlar düşdükləri şəraitdən asılı olmayaraq boş bir təkəbbür hissinə qapılmaq üçün evlərinin gözəlliyi, onun içində olan əşyalar, avtomobilinin markası və ya modeli, geyiminin keyfiyyəti, saçının uzun və sıx olması, gözünün rəngi, boyunun uzunluğu, fiziki gözəlliyi, cəmiyyətdə tutduğu mövqe, şöhrət, fəmiyyəsinin məşhurluğu və s. bu kimi səbəblər tapa bilirlər.

Lakin onlar heç düşünməzlər ki, «Hər bir kəs ölümü dədacaqdır» («Ali-İmran» surəsi, 185) ayəsində də qeyd olunduğu kimi, bir gün mütləq torpağın altına gedəcəklər. Onların dəyərlili hesab etdikləri hər şey də özlərinin ardınca yox olacaq, yüksək qiymət verdikləri bədənleri çürüyəcək və ondan yalnız bir sümük yığını qalacaq, ən son model avtomobil adlandırdıqları metal yığınları isə bir neçə on ildən sonra işə yaramayacaq bir vəziyyətə düşərək paslanacaq, şöhrətləri, mövqeləri və nüfuzla-

rı bəlkə də bir neçə ildən sonra heç kim tərəfindən xatırlanmayacaq. Hətta aradan yüz il keçdikdən sonra dünyada onları tanıyan bir nəfər də olsun adam qalmayacaq. Bu adamların bütün bunları dərk edə bilməməsi, eyni zamanda bu məsələlər barədə heç düşünməməsi onların əslində nə qədər dar düşüncəyə malik olmasının, daha doğrusu, ağılsız insanlar olmasının bir əlamətidir.

Lakin ağılsızlıq böyük bir aldanış içində olan həmin insanlar üçün yüngülləşdirici bir səbəb deyil. Çünki Allah hər bir insanı yaratmış və ona iki yol, iki məqsəd təqdim etmişdir. Belə ki, insan Allah`a qəlbən bağlı olan bir bəndə kimi bütün həyatını əbədi gözəlliklər məskəni olan cənnət uğrunda savab qazanaraq keçirə yaxud da öz nəfsini ilahiləşdirərək Rəbbinə qarşı təkəbbür göstərə bilər. Birinci halda Allah onun aqlını artırır, ikinci halda isə aqlını əlindən alır. İblis kimi təkəbbür göstərən lovğalanan insanlar məqsəd olaraq ikinci yolu seçmişdilər. Üstəlik onlar hər dəfə xəbərdar edilsələr də inadkarlıq göstərməkdə davam etmiş və Allah`a qarşı çıxmışdılar. Belə insanlar ayələrin birində aşağıdakı kimi qiymətləndirilir:

«« («Loğman» surəsi, 7).

Təkəbbürlü olmaları səbəbi ilə Allah qarşısında lovğalanan və Onun ayələrindən üz çevirən bu insanlar belə davranışlarının əvəzini həm bu dünyada, həm də axirətdə alacaqlar. Bu davranışları onlara heç bir fayda vermədiyi kimi onların cəhənnəmə sürüklənməsinə də səbəb olacaq:

«Kafir olanlara de: «Siz məğlub olacaq və cəhənnəmə sürüklənəcəksiniz!» Necə də pis yerdir!» («Ali-İmran» surəsi, 12).

«Onlar cəhənnəmə üzü üstə sürüklənib gətiriləcək kəs-lərdir. Onlar ən pis yerdə olan, ən çox yoldan azan kimsələrdir» («Furqan» surəsi, 34).

Möminlər isə özlərinə birinci yolu məqsəd seçmişlər. Onlar Allah`a hörmət və itaətkarlıq göstərir, başqa möminlərə münasibətdə sadə davranırlar. Çünki onlar Allah`ın sonsuz qüdrəti qarşısında özlərinin kiçik və aciz olduqlarını bilirlər. Eyni zamanda möminlər malik olduqları sərvətin və müsbət cəhətlərin də onlara Allah tərəfindən müvəqqəti müddət ərzində sınağa çəkilmələri üçün verildiyini bilirlər. Onlar bu imkanlarından başqa insanlara qarşı üstünlük vasitəsi kimi istifadə etmirlər. Təvazökar insanlar həm öz çatışmazlıq və qüsurlarını, həyatlarının ölümlə bitəcəyini, hətta ən kiçik mikroba da asanlıqla məğlub ola biləcəklərini, həm də başqalarının da onlar kimi aciz qullar olduqlarını bilirlər. Onlar eyni zamanda Allah dərğahındakı üstünlüyün yalnız təqva (Allah qorxusu) ilə olduğuna inanırlar. Bu səbəbdən də başqa heç bir şeyi həyatlarında ölçü meyarı kimi qəbul etmirlər.

Məhz bu insanlar Quranda ifadə olunan «düşüncə sahibləri»dir. Allah onlara «haqla-nahaqqı ayırd edən» anlayış («Ən-fal» surəsi, 29) verib və onlar bu şüurla dünya həyatının çox qİsa olduğunu anlayır, axirət üçün, cənnətə qovuşmaq üçün həzırlıq görməyin zəruriliyini dərk edirlər. Bu səbəbdən də nəfslərində olan təkəbbür göstərüb lovğalanmaq arzusunun qarşısını da tamamilə alır, şeytani təkəbbür hissindən təmizlənilər. Qur-tuluşun yeganə yolu da elə budur.

OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXU-
NUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB

İslamın müqəddəs ruhu ilə xristianlaqdakı eyni mənaya gəlirmi?

bizdən əvvəlkiləri yüklədiyən kimi, bizi ağır yükləmə!
Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi bizə yükləyib daşıdırma!
Bizi əfv edib bağışla, bizə rəhm et! Sən bizim ixtiyar sahibimizsən.
Kafirlərə qələbə çalmaqda bizə kömək et!» («Bəqərə» surəsi, 286).

nə ilə bizdən əvvəlkiləri yüklədiyən kimiə

OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB OXUNUB
OXUNUB OXUNUB OXUNUB

TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə ortaya atılmış, ancaq heç bir müvəffəqiyyət qazana bilməmiş elmdən uzaq bir sayıqlamadan başqa bir şey deyil. Canlı aləmin cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə elmin kainatda və canlılarda çox açıq bir "nizam" olmasını sübut etməsi ilə çürümüşdür. Beləliklə, bütün kainatın və canlıların Allah tərəfindən yaradılması həqiqəti elm tərəfindən də sübut olunmuşdur. Təkamül nəzəriyyəsinə ayaqda saxlaya bilmək üçün bu gün bütün dünyada aparılan təbliğat yalnız elmi həqiqətlərin təhrif edilməsinə, bu həqiqətlərin birtərəfli şəkildə

izah olunmasına, elm görüntüsü altında söylənən yalanlara və yol verilən saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat da həqiqəti ört-basdır edib gizlədə bilmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixindəki ən böyük yalan olması faktı son 20-30 ildə elm dünyasında getdikcə daha yüksək səslə dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinistlərin iddialarının tamamilə yanlış olduğunu ortaya qoymuş və bu həqiqət bir xeyli alim tərəfindən qeyd edilmişdir. Ələlxüsus da ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər darvinizmin artıq öz qüvvəsini itirdiyini görür, canlıların mənşəyini artıq "idraki nizam" (intelligent design) qavramı əsasında açıqlayırlar. Bəhs edilən "idraki nizam" bütün canlıların Allah tərəfindən yaradılmasının elmi cəhətdən sübut olunmuş bir dəlilidir.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutunu və yaradılışın dəlillərini başqa əksər çalışmamızda bütün elmi təfərrüatları ilə qeyd etdik və qeyd etməyə davam edirik. Ancaq bu məsələ çox əhəmiyyətli olduğu üçün burada da bir çox məsələləri xülasə etmək zəruri və faydalıdır.

Darvini yıxan çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi kökləri qədim Yunanıstana qədər gedib çıxan bir təlim olsa da o, yalnız XIX əsrdə əhatəli şəkildə ortaya çıxdı. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə salan ən mühüm hadisə Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən "Cinslərin mənşəyi" adlı kitabı oldu. Darvin bu kitabda canlıların müxtəlif növlərinin Allah tərəfindən ayrı-ayrılıqda yaradılması gerçəyinə qarşı çıxırdı. Darvinə görə, bütün cinslər müştərək bir atadan gəlirdi və onlar zaman ötdükcə kiçik dəyişikliklər sayəsində bir-birindən fərqlənmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsinin heç bir maddi dəlili yox idi. O, özü də bunu qəbul edirdi ki, bu nəzəriyyə yalnız "ortaya atılan məntiq fikiri" idi. Hətta Darvinin öz kitabındakı "Nəzəriyyənin çətinlikləri" başlıqlı geniş hissədə də etiraf etdiyi kimi, bu nəzəriyyə bir çox mühüm sual qarşısında aciz qalırdı.

Darvin belə zənn edirdi ki, onun nəzəriyyəsinin qarşısında dayanan çətinliklər elmin inkişafı ilə aradan qaldırılacaq, yəni elmi kəşflər bu nəzəriyyənin elmi əsaslarını gücləndirəcək. O, bunu kitabının çox yerində bildirmişdi. Ancaq durmadan inkişaf edən elm Darwinin bu ümidlərinin tam əksinə olaraq həmin nəzəriyyənin başlıca müddəalarını bir-birinin ardınca sarsıdırdı.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyəti üç əsas başlıqda incələmə bilər:

1. Bu nəzəriyyə həyatın Yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını heç cür açıqlaya bilmir.

2. Darvinizm nəzəriyyəsinin ortaya atdığı "təkamül mexanizmləri"nin həqiqətdə təkmilləşdirici təsirə malik olduğunu göstərən heç bir elmi sübut yoxdur.

3. Daşlaşmış bitki qalıqları və torf qatları təkamül nəzəriyyəsinin irəli sürdüyü proqnozların tam əksini ortaya çıxarır.

Bu bölmədə bu əsas müddəaları onların mahiyyəti baxımından incələyəcəyik.

Keçilə bilməyən ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin ibtidai dünyada təxminən 3,8 milyard il əvvəl meydana çıxan yeganə bir canlı hüceyrədən əmələ gəldiyini iddia edir. Tək hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə meydana gətirməsi və belə bir təkamül əgər həqiqətən də olubsa, bunun izlərinin daşlaşmış bitki qalıqlarında, torf qatlarında niyə tapılmaması darvinizm nəzəriyyəsinin cavablandırma bilmədiyi suallardır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül mərhələsinin ilk pilləsində dayanmaq lazımdır: bəhs edilən o "ilk hüceyrə" necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi yaradılışı rədd etdiyi və heç bir fəvqəltəbii müdaxiləni qəbul etmədiyi üçün "ilk hüceyrə"nin heç bir plan və nizam-intizam olmadan, təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə görə, cansız maddə təsadüflər nəticəsində ortaya canlı bir hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən əsas bioloji qanunlara zidd iddiadır.

"Həyat həyatdan gəlir"

Darvin öz kitabında həyatın mənbəyi barədə heç nə qeyd etməyib. Çünki onun dövründəki ibtidai elm canlıların çox sadə bir quruluşa malik olduğunu güman və iddia edirdi. Orta əsrlərdən bəri böyük etimad bəslənən və "spontan generasiya" adlanan nəzəriyyənin tərəfdarları cansız maddələrin təsadüfən bir yerə yığışb canlı bir varlıq meydana gətirməsinə inanırdı. Bu dövrdə böcəklərin yemək qalıqlarından, siçanların isə buğdadan əmələ gəldiyinə şübhə etmədilər. Bunu isbat etmək üçün hətta qəribə təcrübələr də aparmışdılar. Çirkli bir parçanın üstünə bir az buğda qoyulmuş, bir qədər gözləyərlərsə, bu çulğaşmadan siçanların meydana gələcəyi zənn edilmişdi.

Çiy ətin qurd salması da həyatın cansız maddələrdən meydana gəlməsinə dəlil sayılırdı. Halbuki daha sonralar məlum olacaqdı ki, ətin üstündə yaranan qurdlar öz-özünə meydana gəlmir, milçəklərin gətirib ora qoyduğu gözlə görünməyən sürfələrdən çıxırlar.

Darvin özünün "Cinslərin mənşəyi" adlı kitabını yazdığı dövrdə isə elm dünyası belə hesab edirdi ki, bakteriyalar cansız maddədən meydana gəlir. Halbuki məşhur fransız bioloqu Luis Paster təkamülün əsası olan bu inancı Darwinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra qəti olaraq rədd etdi. Paster apardığı çalışma və təcrübələrdən sonra gəldiyi nəticəni belə xülasə edirdi: "Cansız maddələrin həyat əmələ gətirməsinə dair iddia daha qəti olaraq tarixin arxivinə verilmişdir" (Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, Marcel Dekker, New York, 1977, səh. 2).

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin gəldiyi nəticələrə qarşı uzun müddət mübarizə apardılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrənin mürəkkəb quruluşunu ortaya çıxarandan sonra həyatın öz-özünə meydana gəlməsi iddiasının çürüklüyü bir daha və qəti şəkildə aydın oldu.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusu ilə bağlı proseslərin önündə gedən ilk təkamülçü məşhur rus bioloqu Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə ortaya atdığı bəzi tezislərlə canlı hüceyrənin təsadüfən meydana gələ biləcəyini isbat etməyə çalışdı. Ancaq onun bu axtarıqların nəticəsiz qaldı. Oparin bunu etiraf etməyə məcbur oldu: "Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi problemi təkamül nəzəriyyəsini bütövlükdə əhatə edən ən qaranlıq məsələni təşkil edir" (Alexander I. Oparin, *Origin of Life*, Dover Publications, New York, (1936), 1953 (reprint), səh. 196).

Oparinin arxasınca gedən təkamülçülər həyatın mənşəyi mövzusunun bir yerə çıxara bilmək üçün təcrübələr aparmağa səy göstərdilər. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyagər Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. S.Miller ibtidai dünyanın atmosferində olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübə vasitəsilə birləşdirərək və bu reaksiyaya enerji əlavə edərək proteinlərin tərkibindəki bir neçə üzvi molekulu (aminoasit) sintez etdi. Həmin illərdə əhəmiyyətli bir mərhələ kimi təqdim olunan bu təcrübənin nəticəsiz qalması və təcrübədə istifadə edilən atmosferin gerçək dünya atmosferindən çox fərqli olması gələcək illərdə ortaya çıxacaqdı ("*New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life*", *Bulletin of the American Meteorological Society*, c. 63, noyabr 1982, ss. 1328-1330).

Uzun müddət davam edən bu səssizlikdən sonra Millerin özü də istifadə elədiyi atmosferin həqiqi olmadığını etiraf etdi (Stanley Miller, *Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules*, 1986, səh. 7).

Həyatın mənşəyi məsələsini açıqlamaq üçün təkamülçülərin XX əsrdə apardığı bütün səylər nəticəsiz qaldı. San Dieqo Skripps İnstitutundan olan tanınmış geokimyəçi Ceffri Bada təkamülçü "*Earth*" jurnalında 1998-ci ildə nəşr edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir: "Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ XX əsrə daxil olanda malik olduğumuz ən böyük həllini tapmamış problemlə qarşı-qarşıyıyıq: həyat Yer üzündə necə başladı?" (Jeffrey Bada, *Earth*, fevral 1998, səh. 40).

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamül nəzəriyyəsinin həyatın mənşəyi mövzusunda çox ciddi çətinliyə düşməsinin əsas səbəbi ən sadə hesab edilən canlı orqanizmlərin inanılmayacaq dərəcədə qarmaqarışq quruluşa malik olmasıdır. Canlı varlığın hüceyrəsi insan övladının düzəltdiyi texniki məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş laboratoriyalarında da cansız maddələri bir yerə yığaraq canlı hüceyrə əldə etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazım olan şərtlər heç vaxt təsadüflərlə izah edilməyəcək qədər çoxdur. Hüceyrənin əsaslarından biri olan proteinlərin təsadüfi olaraq sintezlənmə ehtimalı isə 500 aminoasitlik yuvarlaq bir protein üçün 10.950-də 1-dir. Ancaq riyaziyyatda 10.50-də 1-dən aşağı olanlar "imkansız" sayılır. Hüceyrənin nüvəsində yerləşən və özündə genetik bilgini gizlədən DNT molekulu isə inanılmaz bir məlumat bankıdır. İnsan DNT-sinin ehtiva etdiyi məlumatın əgər kağıza köçürülməyə çalışılırsa, 500 səhifədən ibarət olan 900 cildlik bir kitabxananın meydana gələcəyi hesablanır. Bu nöqtədə çox maraqlı bir dilemma da var: DNT ancaq bəzi xüsusiləşmiş proteinlərin köməyi ilə cütləşə bilir. Ancaq bu proteinlərin sintezi də ancaq DNT-dəki məlumatlara uyğun olaraq həyata keçir. Bir-birinə bağlı olduqlarına görə cütləşmənin meydana gələ bilməsi üçün onların ikisinin də eyni anda mövcud olması lazımdır. Bu isə həyatın özü-özündən meydana gəlməsi barədəki ssenarini çətinliyə salır. San Dieqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü alim, professor Lesli Orgel (Leslie Orgel) "Scientific American" jurnalının 1994-cü ilin oktyabr ayındakı sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

"Son dərəcə kompleks quruluşlara sahib olan proteinlərin və nuklein turşularının (RNT və DNT) eyni yerdə və eyni vaxtda təsadüf nəticəsində əmələ gəlməsi hətta ehtimaldan da həddindən artıq uzaqdır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Dolayısı ilə insan həyatın kimyəvi yollarla ortaya çıxmasının heç vaxt mümkün olmaması nəticəsinə gəlmək məcburiyyətində qalır" (Leslie E. Orgel, "The Origin of Life on Earth", Scientific American, c. 271, oktyabr 1994, səh. 78).

Şübhəsiz ki, əgər həyatın təsadüflərlə ortaya çıxmasının qeyri-mümkünlüyü təsdiqlənsə, bu vəziyyətdə onun fəvqəltəbii şəkildə yaradıldığını qəbul etmək lazımdır. Bu həqiqət isə əsas məqsədi yaradılışı rədd etmək olan təkamül nəzəriyyəsinin açıq-aşkar mənasızlığını ortaya çıxarır.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinizm nəzəriyyəsinə puç edən başqa ikinci böyük məsələ bu nəzəriyyənin "təkamül mexanizmləri" kimi ortaya atdığı iki anlayışın da əsl həqiqətdə heç bir təkmilləşdirici gücə malik olmasının sübuta yetirilməsidir. Darvin ortaya atdığı təkamül iddiasını tam şəkildə "təbii seleksiya" mexanizminə bağlamışdı. Onun bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da görünürdü: "Cinslərin mənşəyi təbii seleksiya yolu ilə".

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir və təbiətdəki həyat mübarizəsində təbii şərtlərə uyğun olan güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən hürküdülməyən bir maral sürüsündə daha sürətli qaça bilənlər həyatda qalacaqlar. Beləliklə, maral sürüsü sürətlilərdən və güclülərdən meydana gəlməlidir. Ancaq bu mexanizm maralları əlbəttə, təkmilləşdirməz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Dolayısı ilə təbii seleksiya mexanizmi heç bir təkmilləşdirici gücə malik deyil. Darvin də bu həqiqətin fərqundə idi və "Cinslərin mənşəyi" kitabında "faydalı dəyişikliklər meydana gəlmədiyi vaxtda təbii seleksiya heç nə edə bilməz" demək məcburiyyətində qalmışdı (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 189).

Lamarckın təsiri

Yaxşı, bəs bu "faydalı dəyişikliklər" necə meydana gəldi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı daxilində bu suala Lamarcka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloqu Lamarcka görə, canlılar həyatları boyu məruz qaldıqları fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsllə ötürürlər, nəsildən-

nəslə ötürülərək yığılan bu xüsusiyyətlər nəticəsində isə yeni cinslər meydana çıxır. Məsələn, Lamark deyirdi ki, zürafələr ceyranlardan əmələ gəlirlər. Belə ki, hündür ağacların yarpaqlarını yemək üçün səy göstərəkən onların nəsilən-nəslə boyları uzanıb.

Darvin də buna oxşar mİsallar gətirmiş, məsələn, "Cinslərin mənşəyi" kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların bir müddət sonra balinalara çevrildiyini iddia etmişdi (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 184).

Amma Mendel tərəfindən kəşf olunmuş və XX əsrdə inkişaf edən genetika elmi ilə öz qəti təsdiqini tapmış atavizm qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini qəti olaraq darmadağın etdi. Beləliklə, təbii seleksiya bütünlüklə təsirsiz bir mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çözümlə tapma bilmək üçün 1930-cu illərin axırlarında "Müasir sintetik nəzəriyyə"ni, daha məşhur adı ilə desək, neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seleksiya konsepsiyasına "faydalı dəyişikliklərin səbəbi" kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərinə radiasiya kimi xarici təsirlərin, ya da köçürmə səhvləri nəticəsində meydana gələn pozuntuları əlavə etdi.

Bu gün dünyada təkamül adına hələ də qəbul edilən model neodarvinizmdir. Nəzəriyyə Yer üzündə olan milyonlarla canlı növünün, bu canlıların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız kompleks orqanlarının "mutasiyalara", yəni genetik pozuntulara əsaslanan bir mərhələ nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Ancaq nəzəriyyəni kəsərsiz edən açıq bir elmi həqiqət var: mutasiyalar canlıları inkişaf etdirməz, əksinə, onlara həmişə zərər verirlər.

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox kompleks bir quruluşa malikdir. Bu molekul üzərində meydana gələn hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G.Ranganathan bunu belə açıqlayır:

"Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərlicilərlər. Çox nadir hallarda meydana gəlirlər və ən yaxşı ehtimalla təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamülçü bir inkişafa səbəb ola bilməyəcəyini göstərir. Onsuz da yüksək dərəcədə əlahiddələşmiş bir orqanizmdə meydana gələn təsadüfi bir hal ya təsirsiz olacaq, ya da zərərli. Bir qol saatında meydana gələcək təsadüfi dəyişiklik onu inkişaf etdirməyəcəkdir. Böyük ehtimalla ona zərər verəcək və ya ən yaxşı ehtimalla təsirsiz qalacaq. Bir zəlzələ bir şəhəri inkişaf etdirməz, əksinə, onu dağıdır" (B.G. Ranganathan, *Origins?, The Banner Of Truth Trust, Pennsylvania, 1988*).

Bu günə qədər heç bir faydalı mutasiya nümunəsi olmayıb. Bütün mutasiyaların zərərli olduğu müəyyənləşdi. Aydın oldu ki, təkamül nəzəriyyəsinin "təkamül mexanizmi" kimi göstərdiyi mutasiyalar həqiqətdə canlılara ancaq ziyan verən, onları şikəst edən bir genetik hadisədir. (İnsanlarda mutasiyanın ən çox görünən təsiri xərcəng xəstəliyidir). Əlbəttə, zərərverici bir mexanizm "təkamül mexanizmi" ola bilməz. Təbii seleksiya isə Darwinin də qəbul etdiyi kimi, "özbaşına heç nə edə bilməz". Bu həqiqət bizlərə təbiətdə heç bir "təkamül mexanizmi"nin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə isə təkamül deyilən xəyali mərhələ də ola bilməz.

Daşlaşmış qalıqlarda keçid formalarının izi yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi ssenarinin baş verməməsinin ən açıq sübutu isə daşlaşmış bitki qalığı qatları, torf laylarıdır. Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birindən törəmişdir. İlk canlı növü vaxt keçəndən sonra başqa formaya çevrilmiş və bütün cinslər bu şəkildə ortaya çıxmışdır. Nəzəriyyəyə görə, bu dəyişiklik yüz milyon illər boyu sürərək mərhələ-mərhələ davam etmişdir.

Bu vəziyyətdə iddia edilən uzun dəyişiklik müddəti boyunca saysız-hesabsız "ara cinslər" in meydana gəldiyini və yaşadığını qəbul etmək lazımdır. Məsələn, keçmişdə özündə balıq xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq bir yandan da bəzi sürünənlərin xüsusiyyətlərini qazanmış yarı balıq-yarı sürünən canlılar yaşamış

olmalı idi. Yaxud da sürünənlərin xüsusiyyətlərinə malik olarkən bir yandan da bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən-quşlar ortaya çıxmalı idi. Ancaq onlar keçid mərhələsində olduqları üçün şikəst, nöqsanlı və qüsurlu canlılar olmalı idilər. Təkamülçülər keçmişdə yaşadıklarına inandıqları bu nəzəri məxluqlara "ara keçid forması" adını verirlər.

Əgər həqiqətən keçmişdə bu cür canlılar yaşayıbsa, onda onların sayları və növləri milyonlarla, hətta milyardlarla olmalı idi. Və bu qərribə canlıların qalıqlarına mütləq daşlaşmış qalıqlarda, torf laylarında rast gəlinməli idi. Darvin "Cinslərin mənşəyi"ndə bunu belə açıqlamışdır: "Əgər nəzəriyyə düzdürsə, cinsləri bir-birinə bağlayan saysız ara keçid növləri mütləq yaşamalıdır... Bunların yaşamasına dair sübutlar da təkcə daşlaşmış bitki qalıqları qatları arasında tapıla bilər (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 179.).

Darvinin puç olan ümidləri

Ancaq XIX əsrin ortalarından bu yana dünyanın dörd bir tərəfində daşlaşmış qalıqlar tədqiq edilsə də həmin laylarda bu ara keçid formalarına heç vaxt rast gəlinməyib. Aparılmış qazıntı və araşdırmalar zamanı əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə olaraq göstərdi ki, canlılar Yer üzündə birdən-birə, nöqsansız və qüsursuz bir şəkildə ortaya çıxıblar.

Tanınmış ingilis paleontoloqu Derek U.Eger özü təkamülçü olsa da bu gerçəyi belə etiraf edir:

"Problemimiz budur ki, geoloji layları, daşlaşmış qatları bütün təfərrüatı ilə araşdıranda, istər cinslər, istərsə də siniflər səviyyəsində olsun, davamlı olaraq həmişə eyni həqiqətlə qarşılaşırıq: mərhələli təkamüllə inkişaf edən yox, Yer kürəsində birdən-birə meydana gələn qruplar görürük (Derek A. Ager, "The Nature of the Fossil Record", *Proceedings of the British Geological Association*, c. 87, 1976, səh. 133)

Yəni bütün canlı növləri daşlaşmış laylarda aralarında heç bir keçid forması olmadan, nöqsansız şəkildə ani olaraq ortaya çı-

xırlar. Bu isə Darvinin düşüncülərinin tam əksi və canlı növlərinin yaradıldığını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün özü-özündən təkmilləşməsinin, heç bir ata olmadan bir anda və qüsursuz olaraq ortaya çıxmasının yeganə izahı o cinsin yaradılmasıdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

"Yaradılış və təkamül hazırda yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki mümkün açıqlamalardır. Canlılar dünya üzərində ya tamamilə mükəmməl və nöqsansız bir şəkildə ortaya çıxmışdır, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmayıbsa, onda bir dəyişiklik mərhələsi sayəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərinin təkamülü yolu ilə meydana gəlməlidirlər. Amma onlar əgər qüsursuz və mükəmməl bir şəkildə ortaya çıxıblarsa, o halda sonsuz güc sahibi bir ağıl tərəfindən yaradılmalıdırlar (Douglas Y. Futuyma, *Science on Trial*, Pantheon Books, New York, 1983, səh. 197).

Daşlaşmış qalıqlar da canlıların Yer üzündə qüsursuz və mükəmməl şəkildə ortaya çıxdığını göstərir. Yəni cinslərin mənşəyi Darvinin iddiasının əksinə olaraq təkamül deyil, yaradılışdır.

İnsanın təkamülü nağılı

Təkamül nəzəriyyəsinə müdafiə edənlərin ən çox gündəmə gətirdiyi məsələ insanın mənşəyi məsələsidir. Bu məsələdəki darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər bəzi məxluqlardan əmələ gəldiyini bildirir. 4-5 milyon il bundan əvvəl başladığı qəbul edilən bu mərhələdə müasir insanla onun əcdadları arasında bəzi "ara forma"ların yaşadığı iddia olunur. Həqiqətdə isə bütünlüklə xəyali olan bu ssenaridə dörd əsas "kateqoriya" sadalanır:

1. Australorhethus 2. Nomo habilis 3. Nomo erectus 4. Nomo sariens.

Təkamülçülər insanların guya ilk meymunabənzər əcdadlarına "cənub meymunu" mənasına gələn "australorhethus" adını verirlər. Bu canlılar həqiqətdə nəslə tükənmiş bir meymun cinsindən başqa bir şey deyil. İngiltərə və ABŞ-dən olan lord Soli Za-

kerman (Lord Solly Zuckerman) və prof. Çarlz Oksnerd (Charles Oxnard) kimi dünyanın iki məşhur anatomistinin australorithecus nümunələri üzərində apardıqları çox əhatəli çalışmaları bu canlıların yalnız nəslə kəsilməmiş bir meymun cinsinə aid olmasını və onların insanlarla heç bir oxşarlığa malik olmadığını göstərmişdir (Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Torlinger Publications, New York, 1970, ss. 75-94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australorithecines in Numan Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, c. 258, səh. 389).

Təkamülçülər insan təkamülünün sonrakı mərhələsini də "homo", yəni insan olaraq təsnif edirlər. İddialara görə, homo sırasındakı canlılar australorithecus-lardan daha çox inkişaf etmişdilər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fəsiləri ard-arda düzərək xəyali bir təkamül cədvəli təşkil edirdi. Bu cədvəl xəyalidir, çünki həqiqətdə bu müxtəlif siniflər arasında təkamül əlaqəsinin olduğu heç vaxt sübut edilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm müdafiəçilərindən biri olan Ernst Meyr (Ernst Mayr) "Homo sapiensə uzanan zəncir həqiqətdə itkindir" deyərək bunu qəbul edir (Y. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", *Scientific American*, dekabr 1992).

Təkamülçülər australorithecus-homo habilis-homo erectus-homo sariens sıralamasını tərtibləyərkən bunların hər birinin ondan sonra gələnin atası olması təsvirini yaratmağa çalışırlar. Halbuki paleoantropoloqların son tapıntıları australorithecus, homo habilis və homo erectus-un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını sübut etmişdir (Alan Walker, *Science*, c. 207, 1980, səh. 1103; A.Y.Kelso, *Physical Antropology*, 1. nəşr, Y.B.Lirincott Co., New York, 1970, səh. 221; M.D. Leakey, *Olduvai Gorge*, c. 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, səh. 272).

Nomo erectus sinifinə daxil edilən insanların bir hissəsi müasir dövrlərə qədər, homo sariens neandertal və homo sariens isə sapiens (müasir) insanla eyni şəraitdə yan-yanə yaşamışlar (*Time*, noyabr 1996).

Bu isə əlbəttə, bu siniflərin bir-birinin əcdadı olması iddiasının qüvvədə qalmadığını aydın şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universiteti (ABŞ) paleontoloqlarından Stefan Cey Quld (Sterhen Yay Gould) özü bir təkamülçü olsa da darvinizm nəzəriyyəsinin bu çətinliyini belə izah edir:

Əgər bir-biri ilə paralel olaraq yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) cizgisi varsa, elə isə bizim nəsil ağacımıza nə oldu? Aydındır ki, bunların biri digərindən meydana çıxmış ola bilməz. Bunların biri digəri ilə müqayisə ediləndə təkamül nəticəsində bir inkişaf ardıcılığı göstərə bilmirlər (S.Y. Gould, Natural Nistory, c. 85, 1976, səh. 30).

Qİsası, mətbuatda və ya dərs kitablarında qeyd edilən və xəyalların məhsulu olan bəzi "yarımeymun, yarınsan" canlıların şəkilləri ilə, yəni ancaq təbliğat yolu ilə güclə saxlanmağa çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsası olmayan nağıldan ibarətdir.

Bu mövzunu uzun illər araşdıran, xüsusilə australorithecus fəsiləri üzərində 15 il tədqiqat aparan İngiltərənin ən məşhur və mötəbər alimlərindən biri lord Soli Zakerman özü bir təkamülçü idi, amma o da ortada meymunabənzər canlılardan insana gəlib çıxan həqiqi bir nəsil ağacının olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Lord S.Zakerman bir də maraqlı bir "elm şkalası" hazırlamışdı. O, elmi olaraq qəbul etdiyi elm sahələrindən elmdən uzaq olaraq qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər bir cədvəl təşkil etmişdi. Lord S.Zakermanın bu cədvəlinə görə, elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra biologiya elmləri, sonra da sosial elmlər yerləşir. Cədvəlin sonunda, yəni ən elmdən kənar hesab edilən hissədə isə telepatiya, "altıncı hiss" kimi "hissdənkənar dərk etmək" anlayışı, bir də "insanın təkamülü" vardır! Lord Zakerman cədvəlin bu hissəsini belə izah edir:

Obyektiv gerçəkliyin sahəsindən çıxıb da bioloji elm olaraq qəbul edilən bu sahələrə, yəni hissənkənar idraka və insanın daşlaşmış tarixinin izah edilməsinə daxil olanda təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir adam üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük.

Belə ki, öz nəzəriyyələrinə qəti olaraq inanan bu adamların hətta bəzi ziddiyyətli qərarları eyni anda qəbul etməsi də mümkündür (Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Torlinger Publications, New Üork, 1970, səh. 19).

İnsanın təkamülü nağılı da öz nəzəriyyələrinə kor-korana inanan bəzi insanların tapdıqları bəzi daşlaşmış qalıqları əvvəlcədən qəbul etdikləri fikirlərinə uyğun olaraq izah etməkdən ibarətdir.

Darvin düsturu!

Bura qədər qeyd etdiyimiz bütün texniki sübutlarla yanaşı təkamülçülərin necə cəfəng bir inanca malik olmasını bir də uşaqların da başa düşəcəyi qədər aydın bir mİsalla xülasə edək.

Təkamül nəzəriyyəsi canlı aləmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Dolayısı ilə bu iddiaya görə, cansız və şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq əvvəlcə hüceyrəni, sonra da eyni atomlar hər hansısa bir şəkildə digər canlıları və insanı meydana gətirmişdir. İndi fikirləşək. Canlı aləmin əsasları olan karbon, fosfor, azot, potasium bircə canlı da meydana gətirə bilməzlər. İstəsəniz bu məsələdə bir "təcrübə" aparaq və təkamülçülərin əslində müdafiə etdikləri, ancaq uca səsə deyə bilmədikləri iddianı onların adından "Darvin düsturu" ilə incələyək.

Təkamülçülər canlı aləmin əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən çoxlu sayda böyük çənin içinə bol miqdarda qoysunlar. Hətta adi hallarda olmayan, ancaq bu qarışıqın içində olmalıdır dedikləri bəzi ləvazimatları da bu çənə əlavə etsinlər. Qarışıqların içinə istədikləri qə-dər (təbii şəraitdə əmələ gəlməsi mümkün olmayan) aminosit, istədikləri miqdarda da (birinin də təsadüfən meydana gəlmə ehtimalı 10-950 olan) protein doldursunlar. Bu qarışıqğa istədikləri kimi istilik və rütubət versinlər. Bunları istədikləri inkişaf etmiş cihazlarla qarışdırınlar. Çənlərin yanına da bu dünyanın ən məşhur alimlərini dəvət etsinlər. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsil-dən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il davamlı olaraq çənlərin yanında gözləsinlər. Bir canlının meydana gəlməsi

üçün hansı şərtləri mövcud olmasına inanırlarsa, hamısından istifadə etmək sərbəst olsun. Ancaq nə edirlərsə-etsinlər, o çənlərdən qətiyyənlər bir canlı çıxara bilməyəcəklər. Zürafələri, şirləri, arıları, bülbülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmalrı, pomidorları, yemişləri, qarqızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuquşularını, qırqovulları, müxtəlif rəngli kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Burada adını qeyd etdiyimiz bu canlı varlıqların tək bir hüceyrəsini də əldə edə bilməzlər.

Qİsası, şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər. Sonra yeni bir qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə ayıran, daha sonra bir-birinin ardınca fərqli qərarlar verən, elektron mikroskopunu kəşf edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskopun altında incələyən professorları da əmələ gətirə bilməzlər.

Maddə ancaq Allah'ın üstün yaratması ilə canlı ola, həyat tapa bilər. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə təfəkkür və idraka tamamilə zidd olan bir cəfəngiyyətdir. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar ətrafında bir az düşünmək haqqında yuxarıda danışılan nümunədə olduğu kimi bu həqiqəti də aydın şəkildə göstərir.

Gözdəki və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin heç vaxt izah edə bilməyəcəyi başqa bir məsələ isə gözdəki və qulaqdakı mükəmməl hissetmə (lamiyə) keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl "necə görürük?" sualına qİsa da olsa cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözə tərslər olaraq düşürlər. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa tərəfindəki görmə mərkəzi deyilən kiçik bir nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları sıra ilə davam edən icraatlardan sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü olaraq hiss edilir və görülür.

Bu məlumatdan sonra indi bir az fikirləşək. Beyin işıq üçün qapalıdır. Yəni beynin içi qapqaranlıqdır, işıq beynin olduğu yərə qədər gedib çıxa bilməz. Görüntü mərkəzi deyilən yer zülmət qaranlıq, işığın heç vaxt çata bilmədiyi, bəlkə də heç vaxt rast gəlmədiyiniz qədər qaranlıq bir yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlığında işıqlı, parlaq bir dünyanı seyr edirsiniz. Həm də bu o qədər aydın və keyfiyyətli bir görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası da hər cür imkan sahibi olmasına baxmayaraq bu görüntünü əldə edə bilməmişdir. Məsələn, hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın. Sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza nəzər salın. İndi gördüyünüz aydınlıq və keyfiyyətdəki bu görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın bir görüntünü sizə dünyanın bir nömrəli televizor şirkətinin istehsal etdiyi ən mükəmməl televizor ekranı da verə bilməz. 100 ildir minlərlə mühəndis bu aydınlığı əldə etməyə çalışır. Bunun üçün fabriklər, nəhəng təsəvvürlər qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və layihələr hazırlanır. Yenə də bir televiziya ekranına baxın, bir də əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görə bilərsiniz. Həm də televizor ekranı sizə ikiölçülü bir görüntü göstərir, halbuki siz üçölçülü, dərin bir perspektivi görürsünüz.

Uzun illərdir on minlərlə mühəndis üçölçülü televizor hazırlamağa, gözün görmə keyfiyyətinə yiyələnməyə səy göstərir. Bəli, üçölçülü televizor sistemini hazırlaya bildilər, ancaq onu da eynəksiz görmək mümkün deyil. Bu eyni zamanda süni bir üçölçülü sistemdir. Arxa tərəf daha bulanıq, qarşı tərəf isə kağızdan hazırlanmış dekorasiya kimi görünür. Heç vaxt gözün gördüyü qədər dəqiq və keyfiyyətli bir görüntü ola bilməz. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi baş verir.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və dəqiq görüntünü təşkil edən mexanizmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edirlər. İndi bir adam sizə otağınızın bir küncündəki televizorun təsadüflər nəticəsində meydana gəldiyini, "atomlar bir yərə toplandı və bu göstərən cihazı meydana gətirdi" desə, nə fikirləşərsiniz? Minlərlə adamın bir yərə yığılaraq düzəldə bilmədiyini şüursuz atomlar necə edə bilər?

Gözün gördüyündən daha ibtidai olan bu görüntünü meydana gətirən cihaz təsadüfən meydana gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi aydın məsələdir.

Bu məsələ qulaq üçün də eynidir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq çömçəsi vasitəsilə yığıb orta qulağa ötürür. Orta qulaq aldığı səs tirtəyişlərini gücləndirərək daxili qulağa ötürür. Daxili qulaq da bu tirtəyişləri elektrik siqnallarına döndərərək beyinə göndərir. Eynilə görmə məsələsində olduğu kimi eşitmək icraatları da beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Gözdəki vəziyyət qulaq üçün də qüvvədə qalır, yəni beyin işığa olduğu kimi səsə də qapalıdır, səsi keçirmir. Dolayısı ilə ətraf nə qədər gurultulu da olsa beynin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq ən dəqiq səslər beyində hiss edilir. Səs keçirməyən beynimizdə bir orkestrin simfonialarını eşidərsiniz, izdihamlı bir məkanın bütün gurultusunu eşidərsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beynimizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada mütləq bir səssizliyin hakim olduğu görünəcək.

Dəqiq bir görüntü əldə edə bilmək üçün indiyə qədər texnologiyadan necə istifadə edilirsə, səs üçün də eyni səylər onlarla ildir ki, davam edir. Səsi qeyd etmək cihazları, çoxlu elektrik aləti, səsi qeyd edən musiqi sistemləri bu səylərin bəzilərinin nəticələridir. Ancaq bütün texnologiyaya, bu texnologiyada işləyən minlərlə mühəndisə və mütəxəssisə baxmayaraq qulaqdakı dəqiq və keyfiyyətli bir səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi alətini fikirləşin. Səsi qeyd edəndə mütləq səsin bir hissəsi itir və ya az da olsa mütləq xırıltılı əmələ gəlir. Musiqi cihazını açanda musiqi başlamamışdan əvvəl bir xırıltılı səsi mütləq eşidəcəksiniz. Ancaq insan bədənindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər çox dəqiq və qüsursuzdur. Bir insan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi xırıltılı və ya pozuntulu səs hiss etməz, səs necədirsə, onu tam və dəqiq olaraq eşidir. Bu vəziyyət insan yaradıldığı gündən indiyə qədər bu cürdür.

Bu günə qədər insan oğlunun istehsal etdiyi, hazırladığı heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və uğurlu bir lamisə sistemi ola bilməmişdir.

Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunlardan başqa çox böyük həqiqət var.

Beynin içindəki görən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beynin içində cürbəcür rəngli bir dünyanı seyr edən, simfoniyləri, quşların səsini eşidən, çiçəkləri iyləyən kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn xəbərdarlıqlar elektrik siqnalı olaraq beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə meydana gəlməsinə dair çoxlu təfərrüatlar oxuya bilərsiniz. Ancaq bu məsələ haqqında həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz ki, beyində bu elektrik siqnallarını görüntü, səs, iy və hiss olaraq qavrayan kimdir? Beynin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyni təşkil edən sinirlərə, yağ təbəqəsinə və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Buna görə də hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist materialistlər bu suallara heç vaxt cavab verə bilmir. Çünki bu şüur Allah'ın yaratdığı ruhdur. Ruh görüntünü seyr etmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyac hiss etməz. Bunlardan da başqa fikirləşmək üçün beyinə də ehtiyacı olmaz.

Bu aydın və elmi həqiqətləri oxuyan hər bir insanın beynin daxilindəki bir neçə santimetrlik, qapqaranlıq məkana bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı olaraq sığışdıran Allah'ı fikirləşib, Ondən qorxub Ona sığınması lazımdır.

Materialist inanc

Bura qədər araşdırdığımız təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edən bir iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqında iddiası elmə ziddir, ortaya atdığı təkamül mexanizmlərinin heç bir təkmilləşdirici təsiri yoxdur və dünyanın daşlaşmış qatları darvinizm nəzəriyyəsi-

nin vacib saydığı keçid formalarının yaşamadıqlarını göstərir. Belə də təkamül nəzəriyyəsinin əlbəttə ki, elmə zidd bir fikir kimi kənara atılması lazımdır.

Tarix boyu təkamül modeli kimi bir çox düşüncə sistemi elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Amma təkamül nəzəriyyəsinə təkidlə elmi gündəmə gətirmək istəyirlər. Hətta bəzi adamlar bu nəzəriyyənin tənqidini "elmə hücum" kimi qələmə verməyə çalışır. Görəsən nəyə görə?

Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi mühitlər üçün heç cür əldən buraxılmayacaq əhəmiyyətli bir inanc olmasıdır. Bu adamlar materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiətə verilə biləcək yeganə materialist izah olduğu üçün mənimləyirlər.

Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf da edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və tanınmış təkamülçü olan Riçard Levontin "əvvəlcə materialist, sonra alim" olduğunu belə etiraf edir:

Bizim materializmə bir etiqadımız var, aprior (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru sayılan, təcrübədən asılı olmayan, təcrübədən qabaq mövcud olan) bir inandır bu. Bizi dünyaya materialist bir açıqlama gətirməyə məcbur edən şey elmin istiqamət və qaydaları deyil. Əksinə, materializmə olan aprior bağlılığımız üzündən dünyaya materialist açıqlama gətirən araşdırma üsullarını və qavramları təqdir edirik. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də ilahi bir açıqlamanın səhnəyə daxil olmasına icazə verə bilmərik (Richard Lewontin, "The Demon-Naunted World", The New York Review of Books, 9 yanvar 1997, səh. 28).

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq ucbatından yaşadılan bir əhəmiyyətli inancın açıq ifadəsidir. Bu əhəmiyyətli inanc maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Buna görə də cansız, məntiqsiz maddənin həyatı yaratdığına inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, qaplanların, bəcəklərin, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların cansız maddənin öz içindəki dəyişikliklərə, yəni yağın yağışla, çaxan şimşəklə onun içindən meydana gəldiyini qəbul edir. Həqiqətdə isə bu, həm ağla, həm də elmi gerçəkliklərə zidd qənaətdir.

Amma darvinistlər "ilahi bir açıqlamanın səhnəyə girməməsi" üçün bu qənaəti müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə əvvəlcədən qəbul edilmiş materialist düşüncə ilə baxmayan hər kəs isə bu açıq gerçəyi görəcəkdir: "Bütün canlılar üstün bir gücə, məlumata və ağıla sahib olan bir Yaradanın əsərləridir. O Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, canlıları da yaradıb şəkilləndirən Allah`dır".

Təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, əvvəlcədən qəbul edilmiş mənfi fikirləri olmayan, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmayan, ancaq aqlını və məntiqini işlədən hər bir insan elmdən və mədəniyyətdən uzaq olan cəmiyyətlərin xurafatlarını əks etdirən təkamül nəzəriyyəsinin inanılması mümkün olmayan bir iddia olduğunu asanlıqla başa düşəcəkdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içinə çoxlu atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışmasından vaxt ərzində fikirləşən, dərk edən, kəşflər edən professorların, tələbələrin, Eynşteyn, Hubbl kimi elm adamlarının, Frenk Sinatra, Çarlton Heston kimi sənətçilərin, bununla yanaşı ceylanların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəni, təhsilli insanlardır. Buna görə də təkamül nəzəriyyəsi üçün "dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri" ifadəsini işlətmək daha münasib olacaq. Çünki bəşər tarixində insanların aqlını başından bu dərəcədə alan, ağıl və məntiqlə fikirləşməsinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan bir başqa inanc və ya iddia da yoxdur. Bu, qədim misirlilərin günəş tanrısı Raya, bəzi afrikalı qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının günəşə sitayiş etməsindən, Hz.İbrahimin tayfasının öz əlləri ilə düzəltdiyi bütlərə, Hz.Musanın xalqının qızıldan düzəltdiyi buzova sitayiş etməsindən daha dəhşətli və qəbul edilməz bir korluqdur. Həqiqətdə bu vəziyyət Allah`ın Qur`anda işarə etdiyi bir ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların idrak qabiliyyətinin qapanacağını və

həqiqətləri görməkdən aciz vəziyyətə düşəcəyini əksər ayələrinde bildirir. Bu ayələrdən bəziləri bunlardır:

"Həqiqətən, inkar edənləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!" ("Bəqərə" surəsi, 2/6-7).

"...Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!" ("Əraf" surəsi, 7/179).

Allah başqa ayələrdə isə bu insanların möcüzələr görsələr də inanmayacaq qədər sehrləndiklərini belə bildirir:

"Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və onunla durmadan yuxarı dırmaşsalar, yenə də "Gözümüz bağlanmış, biz sehrlənmişik" deyərlər" ("Hicr" surəsi, 15/14-15).

Bu qədər geniş bir kütlənin üzərində bu sehrin təsirli olması, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildir bu sehrin pozulmaması isə sözlərlə deyilə bilməyəcək qədər heyrətamiz bir vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın imkan xaricində olan ssenarilərə, cəfəngiyyat və məntiqsizliklərlə dolu iddialara inanması aydın ola bilər. Ancaq dünyanın dörd bir tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani bir qərarla bir yerə yığılıb, fəvqəladə bir təşkilatlanma, nizam-intizam, ağıl və şüur göstərən qüsursuz bir sistemlə işləyən kainatı, canlı aləm üçün uyğun olan hər cür xüsusiyyətə sahib olan Yer planetini və saysız kompleks sistemlə təchiz edilmiş canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa bir izahı və adı yoxdur.

Həmçinin Allah Qur'anda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi adamların etdiyi sehrlərlə insanları təsir altına aldıklarını Hz.Musa və firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz.Musa firona haqq dini başa salanda firon Hz.Musaya öz "elmlə sehrbazları" ilə insanların yığışdıqları bir yerdə qarşılaşmalarını istəyir. Hz.Musa sehrbazlarla qarşılaşanda əvvəlcə sehrbazlara onların mərifətlərini göstərməsini əmr edir:

"(Musa:) "Siz atın!" dedi. Onlar (əllərindəkini yerə) atdıqda adamların gözlərini bağlayıb onları qorxutdular və böyük bir sehr göstərdilər" ("Əraf" surəsi, 7/116).

Göründüyü kimi, fironun sehrbazları gözbağlamalarla - Hz.Musa və ona inananlar istisna olmaqla - insanların hamısını sehrləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıqlarının əvəzində Hz.Musanın göstərdiyi dəlil onların bu sehrini, ayələrin ifadəsi ilə desək, "uydurub düzəltmələri bütün şeyləri udmuş", yəni təsirsiz hala gətirmişdir:

"Biz də Musaya: "Əsanı tulla!" deyə vəhy etdik. Bir də baxıb gördülər ki, əsa onların uydurub düzəltmələri bütün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəltmələri yalanlar isə batil oldu. Sehrbazlar orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər" ("Əraf" surəsi, 7/117-119).

Ayədə də bildirildiyi kimi, əvvəl insanları sehrləyərək öz təsiri altına bu adamların etdiklərinin bir saxtakarlıq olmasının üzə çıxıb təsdiqlənməsindən sonra qeyd edilən adamlar pis vəziyyətə düşmüşdülər. Günümüzdə də bir sehrin təsiri ilə elm pərdəsi altında çox cəfəng iddialara inananlar və bunları müdafiə etməyə həyatlarını həsr edənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə açığa çıxanda və "sehr pozulanda" onlar da pis vəziyyətə düşəcəklər.

Təkamül nəzəriyyəsinə müdafiə edən və ateist bir filosof olan Malkolm Maqqrice (Malcolm Muggeridge) belə bir vəziyyətdən qorxduğunu belə etiraf edir:

Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrin gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük gülünc vəziyyətlərdən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən olan bir hipotezin inanılmaz bir sadələşmə ilə qəbul edilməsini heyrət içində qarşılayacaqlar (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom*, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, səh. 43).

Bu gələcək uzaqda deyil, əksinə, çox yaxın bir gələcəkdə insanlar "təsadüflər" in tanrı ola bilməyəcəyini başa düşəcəklər və təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən böyük yalanı və ən şiddətli

sehri olaraq tanıdılacaq. Bu şiddətli sehr böyük sürətlə dünyanın dörd bir tərəfində özünün insanlar üzərindəki təsirini azaltmağa başlamışdır. Təkamül yalanının sirrini öyrənən əksər insanlar bu yalana necə inandıqlarını heyrət və təəccüb içində götür-qoy edirlər.

**"Sən pak və müqəddəssən! Sənin bizə
öyrətdiklərimdən başqa biz heç bir
şey bilmirik. Hər şeyi bilən, hökm
və hikmət sahibi Sənsən"
("Bəqərə" surəsi, 2/32).**

